МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ

А. А. Музика
С. Р. Багіров

КАУЗАЛЬНІСТЬ І КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН В АСПЕКТІ ПРАВОВОГО ПРАГМАТИЗМУ

Монографія

Видавець ПАЛИВОДА А. В.
Київ – 2023

УДК 343.2:340.13](477)(02)
М89

Рекомендовано до друку Вченою радою ДНДІ МВС України (протокол № 8 від 14.12.2022 р.)

Рецензенти:

Борисов Вячеслав Іванович – доктор юридичних наук, професор, радник при дирекції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України, заслужений юрист України (Харків, Україна);

Панов Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна)

Музика А. А., Багіров С. Р.
М89 **Каузальність і кримінальний закон в аспекті правового прагматизму:** монографія. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2023. 144 с.
ISBN 978-966-437-663-8

У монографії висвітлено науковий дискурс щодо включення положень про причинний зв’язок до Кримінального кодексу України.

Під час реформування кримінального законодавства часто виникають дискусійні питання про те, яким положенням кримінального права місце в Кодексі, а які мають лишитися у відповідній теорії. На думку авторів видання, до таких спірних ініціатив належить рішення спеціалістів Робочої групи з питань розвитку кримінального права щодо формулювання норм про причинний зв’язок у проекті КК України. У монографії вивчено наукові позиції представників дорадянської, радянської і сучасної теорії кримінального права, які досліджували питання про доцільність включення норм про причинний зв’язок до Загальної частини кримінального кодексу. Вперше у вітчизняній науці кримінального права здійснено переклад з англійської, іспанської й італійської мов статей кримінальних кодексів окремих європейських держав і всіх штатів США, в яких теоретичні положення про каузальність набули нормативного характеру; проведено їх порівняльно-правове дослідження. Критично оцінено зміст таких статей та їх практичну користь із застосуванням прагматичного підходу. На цьому методологічному інструментарії затримана спеціальна увага. Акцентовано, що правовий прагматизм слугує «згортанню» уваги на злободенних практичних проблемах і, відповідно, надає можливість визначити власне сьогоднішні реальні шляхи їх розв’язання.

Автори сподіваються, що видання може стати в пригоді розробникам проекту КК України, народним депутатам України, науковим і науково-педагогічним працівникам, юристам-практикам, здобувачам наукового ступеня і студентам юридичних факультетів.

ISBN 978-966-437-663-8 УДК 343.2:340.13](477)(02)

© Музика А. А., Багіров С. Р., 2023
© ДНДІ МВС України, 2023
© Видавець ПАЛИВОДА А. В., 2023

ЗМІСТ

ДУМКИ ДЛЯ ПОЧАТКУ 4

МЕТОДОЛОГІЯ (МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ) 12

РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ 30

§ 1. Дорадянська наука кримінального права про причинний зв'язок у законодавстві 30

§ 2. Наука кримінального права радянського періоду про причинний зв'язок у законодавстві 33

§ 3. Сучасна наука кримінального права про причинний зв'язок у законодавстві 35

§ 4. Огляд кримінального законодавства окремих держав, які передбачили положення щодо причинності 43

§ 5. Поняття причинності за кримінальним законодавством США 52

§ 6. Кримінально-правові ризики визначення поняття причинного зв'язку, що пропонує Робоча група з питань розвитку кримінального права 81

§ 7. Каузальна термінологія у тексті кримінального закону 96

§ 8. Чи необхідно мати у Кримінальному кодексі України законодавчу дефініцію поняття причинного зв'язку? 99

ДУМКИ НА ЗАВЕРШЕННЯ 107

СПИСОК ОПРАЦЬОВАНИХ ДЖЕРЕЛ 111

ДОДАТКИ 128

Первоначально я имел намерение присоединить к двум указанным частям исследования еще третью: обзор определений о причинной связи в законодательствах. Однако при ближайшем ознакомлении с этой стороной вопроса я пришел к убеждению, что изучение законодательных определений для нашего исследования значения не имеет: во-первых, потому что все эти определения, случайные и отрывочные, являлись как непосредственный результат современных им доктринальных теорий и таким образом не представляют собой самостоятельного, положительного материала для науки;
во-вторых, потому что вопрос о причинной связи есть такой вопрос, который вообще законодательному определению не подлежит – в этом убедится несомненно сам читатель, познакомившись с настоящим исследованием; на это указывал вполне основательно еще Миттермайер в 1855 году

Н. Д .Сергеевский,
О значении причинной связи в уголовном праве
/ От автора, с. V – VI

ДУМКИ ДЛЯ ПОЧАТКУ

Встановлення причинного зв'язку між діянням і наслідками – давня та водночас вічно актуальна проблема як теорії, так і юридичної практики. Наукові дискусії щодо питань причинного зв'язку точаться вже не одне століття. Ймовірно, кількість спірних положень у кримінально-правовому вченні про причинний зв'язок помітно переважає будь-які інші наукові проблеми кримінального права. Висвітлюючи проблеми загальної теорії науки кримінального права, М. І. Панов слушно зауважує, що теорії причинного зв'язку становлять вузол протиріч і донині не мають реальних перспектив їх вирішення[1].

[1] Панов М. І. Загальна теорія науки кримінального права: проблеми обґрунтування і формування. *Право України*. 2020. № 2. С. 34.

Серед таких, що має теоретико-прикладне забарвлення, вирізняється проблема нормативного закріплення доктринальних положень щодо причинності у загальній частині кримінального законодавства. У цьому аспекті з-поміж дискусійних можна виокремити такі питання: чи слугуватиме розв'язанню проблем встановлення причинного зв'язку у кримінальних провадженнях формулювання відповідних законодавчих положень? Якщо так, то якими мають бути ці положення? Якщо ні – то чому?

Це питання уже вдруге постає в українській практиці реформування кримінального законодавства. Під час попередньої реформи, наслідком якої став нині чинний КК України, існувало два основні проекти цього Кодексу: 1) підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України і 2) альтернативний проект, підготовлений Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю[2]. Окрім цього, був ще один проект, автором якого є науковець В. М. Куц[3]. Цей проект, як і той, що підготовлено робочою групою Кабінету Міністрів України, не містив навіть поняття причинного зв'язку. В альтернативному проекті пропонувалася ст. 14 такого змісту:

«Причинний зв'язок.

Умисне каране діяння або діяння, вчинене з необережності, тягне за собою відповідальність лише у разі наявності причинного зв'язку між діянням і шкідливими наслідками, що настали»[4].

Оскільки перевагу отримав перший з названих проектів, який не містив відповідної статті про причинний зв'язок, то в

---

[2] Перший проект Кримінального кодексу незалежної України (1992 – 1998 рр.): хрестоматія / за заг. ред. В. В. Кузнецова; укладачі: М. В. Сийплокі, Я. В. Ступник, І. А. Нестерова; автор передмови М. В. Сийплокі; автор біографічного нарису В. В. Кузнецов. Ужгород: РІК-У, 2022. С. 8.

[3] Куц В. М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків: ВПЦ «Ксилон», 1999. 203 с.

[4] Кримінальний кодекс України. Проект, внесений Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю. Київ: Українська правнича фундація. Вид-во «Право», 1994. С. 6.

остаточній редакції КК України для такої статті місця не знайшлося. Як зауважує В. А. Мисливий, «деякі вчені, піддаючи критиці цю пропозицію, зазначали, що таку світоглядну філософську категорію, як причиновий зв'язок не можна вкладати в «прокрустове ложе» кримінально-правової норми»[5].

Сьогодні інтерес до цієї проблеми підігріває позиція Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України (далі – Робоча група), оскільки до проекту нового Кримінального кодексу України (станом на травень 2021 р.; далі узагальнено для всіх версій – Проект КК України) було включено статтю 2.1.5 у такій редакції:

«Стаття 2.1.5. Причиновий зв'язок[6]

Причиновий зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) та його наслідком, передбаченим в статті Загальної чи Особливої частин цього Кодексу, є ознакою складу кримінального правопорушення, якщо вчинене діяння:

а) передувало у часі настанню цього наслідку,

б) було необхідною його умовою і

---

[5] Мисливий В. А. Причиновий зв'язок як кримінально-правова категорія в проєкті КК України. *Проєкт нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права*: матеріали сателіт. заходу в рамках V Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 21 верес. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 79.

[6] *Примітка*. Про термінологічний аспект цього явища див.: Музика А. А., Багіров С. Р. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми. *Альманах кримінального права*: збірник статей. Вип. 1 / Відпов. ред. П. А. Андрушко, П. С. Берзін. К.: Правова єдність, 2009. С. 356 – 357.

Також зазначимо, що упродовж 2 – 22 березня 2023 р., за ініціативи Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, була проведена «Експертна логіко-лінгвістична оцінка положень проєкту нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 року) – мовної форми, структури та змісту» (загальний обсяг – 546 стор.). Спеціалісти Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України наголошують, зокрема: «Рекомендовано замінити прикметник *причиновий* на *причинний* …». На момент підписання монографії до друку цей документ не був оприлюднений.

в) закономірно призвело до настання цього наслідку»[7].

Станом на лютий 2022 р. Проект КК України уже містив дещо інші ознаки (та які по-іншому розташовані) в дефініції поняття каузальності:

«Стаття 2.2.5. Причиновий зв'язок

1. Причиновий зв'язок між діянням та його наслідком є ознакою складу кримінального правопорушення, якщо вчинене діяння **закономірно** призвело до настання цього наслідку, оскільки:

1) передувало в часі настанню цього наслідку і

2) було необхідною та **достатньою** умовою його настання»[8] (виділено нами – *А. М., С. Б,*).

Тобто автори Проекту КК України слово «закономірно» перемістили трохи вище у визначенні аналізованого поняття; тим самим, по суті, нічого не змінили, оскільки це слово, у їх задумі, належить до умов визнання відповідного зв'язку власне причинним. Також серед умов, за яких можна стверджувати про наявність кримінально-правової каузальності, з'явилася «достатня» умова.

У подальшому, станом на вересень 2022 р., визначення поняття каузальності знову зазнало деяких редакційних змін:

«Стаття 2.2.6. Причиновий зв'язок

1. Причиновим є зв'язок між діянням та його наслідком, що передбачений цим Кодексом, якщо вчинене діяння закономірно призвело до настання цього наслідку, оскільки:

1) передувало в часі настанню цього наслідку та

2) було необхідною і достатньою умовою його настання»[9].

В останньому, доступному варіанті Проекту КК України (станом на 30 січня 2023 р.), учасники Робочої групи вкотре виказали своє ставлення до слова «закономірно» – взагалі

---

[7] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 31.05.2021 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/06/01/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-31-05-2021.pdf (дата звернення: 25.10.2021).

[8] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 14.02.2022 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/14/kontrolnyj-proekt-kk-14-02-2022-1.pdf (дата звернення: 22.02.2022).

[9] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 29.09.2022 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf (дата звернення: 30.12.2022).

виключили його з дефініції поняття причинного зв'язку. Окрім того, ознаки «наслідок діяння» і «причинний зв'язок» об'єднали в одній статті з двома частинами:

«Стаття 2.2.6. Наслідок діяння

1. Наслідком діяння є шкода, яка визначена у статті Особливої частини цього Кодексу та перебуває у причиновому зв'язку з діянням.

2. Причиновим є зв'язок між діянням та його наслідком, якщо вчинене діяння призвело до його настання, оскільки:

1) передувало в часі настанню цього наслідку та

2) було необхідною і достатньою умовою його настання»[10].

Отже, на шляху утворення авторами Проекту КК України дефініції причинного зв'язку помітною є непевність колег щодо розуміння цього явища. Такий стан сприймається як цілком природний, оскільки не існує універсальної конструкції поняття каузальності.

Обраний Робочою групою підхід потребує ретельного вивчення, оскільки запровадження відповідної новели має, з одного боку, істотно поліпшувати правозастосовну діяльність, а, з іншого – не повинно містити прихованих кримінально-правових ризиків. Зазначене вивчення потрібне ще й тому, що останнім часом в науці проблему відображення каузальності у кримінальному законі переважно оминають. Більшість вітчизняних дослідників проблем причинного зв'язку в кримінальному праві – С. Р. Багіров[11], В. О. Беньківський[12],

---

[10] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 30.01.2023 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/ 01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf (дата звернення: 15.03.2023).

[11] Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 222 с.

Примітка. Дещо пізніше автори цієї монографії частково торкнулися проблематики створення законодавчої дефініції поняття причинного зв'язку. Див., напр.: Музыка А. А., Багиров С. Р. О проблеме каузальности в уголовном праве (в аспекте познания *sensu stricto*). *Российский ежегодник уголовного права*. 2012. № 6. С. 507 – 508.

[12] Беньківський В. О. Теоретичні і практичні питання причинового зв'язку в кримінальному праві: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2013. 195 с.

В. І. Борисов[13], Д. В. Дударець[14], О. О. Дудоров[15], О. О. Кваша[16], О. Л. Тимчук[17], Н. М. Ярмиш[18] – не приділили уваги проблемі, що є предметом нашого дослідження.

Трапляються поодинокі випадки, коли автори звертаються до цієї проблематики. Серед таких науковців варто пригадати

---

[13] Борисов В. И. Причинная связь при преступном нарушении правил безопасности социалистического производства. *Проблемы соц. законности*: республ. межвед. науч. сб. ХарЮИ. 1982. Вып. 9. С. 118 – 125; Борисов В. І. Вибрані твори / уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 13 – 279.

[14] Дударець Д. В. Причинний зв'язок у злочинах проти життя і здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2014. 223 с.

[15] Дудоров О. О. Причинний зв'язок: кримінально-правові аспекти. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). К.: Ваіте, 2017. С. 60 – 65.

[16] *Примітка*. У працях, присвячених причинному зв'язку, вчена оминає це питання. Йдеться, зокрема, про такі твори: Кваша О. О. Значення причинного зв'язку для визначення групового злочину. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 241 – 244; Кваша О. О. Філософська категорія причинності у визначенні підстав кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 240 – 243; Кваша О. О. Причинність і детермінізм: співвідношення понять у філософії та кримінальному праві. *Держава і право*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 55. С. 376 – 382; Кваша О. О. Зміст та значення філософських категорій «можливість і дійсність» для кримінально-правових досліджень причинного зв'язку. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 301 – 305; Кваша О. О. Філософський і лінгвістичний аналіз поняття причинності. *Правова держава*. Щорічник наукових праць. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 23. С. 360 – 366. В іншій праці дослідниця пропонує розкрити зміст поняття «причинний зв'язок» у термінологічному розділі КК України (Кваша О. О. Щодо необхідності створення «термінологічного» розділу КК. *Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України*. Харків: Права людини, 2011. С. 27 – 28). Ця пропозиція аналізується нижче.

[17] Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину: дис. …канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2005. 232 с.

[18] Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. Харьков: Право, 2003. 512 с.; Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 39 с.

А. Е. Жалінського. Висвітлюючи проблеми вчення про причинно-наслідковий зв'язок, науковець правильно підкреслював, що теорія кримінально-правової причинності недостатньо зорієнтована на потреби практики. Крім цього, іноді трапляється протиставлення потреб практики фактам та логіці[19].

В українській науці кримінального права цього питання час від часу торкається В. А. Мисливий. Так, спочатку у монографії (2004 р.), а згодом у докторській дисертації (2005 р.) науковець висловлює думку, що визначення цієї об'єктивної категорії в кримінальному законі було б суто декларативним[20]. У більш пізній публікації (2022 р.) В. А. Мисливий поступився у своєму колишньому переконанні і дійшов іншого висновку – власне про доцільність включення цієї категорії до кримінального закону: «Така необхідність є втіленням правової визначеності кримінального законодавства як елементу принципу верховенства права, а також обумовлена теоретичними, науковими, практичними та освітніми потребами кримінального права»[21].

Ймовірно, це якась неповторна індивідуальна манера оновлення своїх попередніх поглядів, що цілком допустимо. На нашу думку, зміни і уточнення поглядів вчених-юристів, як раціональну ґенезу, можна пояснити, зокрема, розвитком загальної теорії права, новими результатами галузевих досліджень, які, наприклад, спростовують попередні висновки науковців, а також складністю і дискусійним характером самого

---

[19] Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2009. С. 365.

[20] Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутрішніх справ, 2004. С. 128; Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. … д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2005. С. 158.

[21] Мисливий В. А. Причиновий зв'язок як кримінально-правова категорія в проєкті КК України. *Проєкт нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права*: матеріали сателіт. заходу в рамках V Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 21 верес. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 80.

предмета пізнання, який потребує більш повного охоплення, ніж його може забезпечити обсяг тез наукової доповіді. Втім, справжнє пояснення щодо зміни своїх поглядів міг би дати винятково наш колега, праці якого тут аналізуються.

Отже, мета цього дослідження – на елементарному рівні проілюструвати розуміння спеціалістами каузальності у сфері кримінально-правових відносин та обґрунтувати авторське бачення щодо можливого запровадження у Кримінальному кодексі України дефініції поняття причинного зв'язку як нераціонального рішення, що суперечить правовому прагматизму.

Принагідно виказуємо щиру вдячність знаним фахівцям у галузі кримінального права – Вячеславу Івановичу Борисову і Миколі Івановичу Панову, які люб'язно дали згоду бути рецензентами цього дослідження і поклали на себе відповідний обов'язок; зауваження і побажання колег були відчутними (зокрема, усні) і слугували посиленню змісту монографії. Позитивна оцінка нашої праці надихає на подальшу розробку проблеми кримінально-правової каузальності:

«Загалом із висновками авторів погоджуюсь. … робота заслуговує на більш ніж схвальну оцінку. Це серйозна та корисна для науки кримінального права праця. Вона повинна зацікавити науковців, аспірантів та студентів, народних депутатів України та практичних працівників» (В. І. Борисов);

«Зауважу, що низка питань у вченні про причинність у кримінальному праві становлять вузол протиріч і донині не мають реальних перспектив їх вирішення. Питання ж співвідношення наукових положень про причинність і кримінального закону нечасто потрапляло до кола наукових інтересів навіть тих дослідників, які готували монографічні праці про причинний зв'язок у кримінальному праві. Таким чином, монографія А. А. Музики і С. Р. Багірова є важливим кроком до заповнення цієї наукової прогалини» (М. І. Панов).

МЕТОДОЛОГІЯ (МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ)

Дослідження здійснено на ґрунті філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання правових явищ. При цьому корисним став, зокрема, фундаментальний доробок вітчизняного спеціаліста М. І. Панова, який плідно торує шлях на цій ниві в аспекті кримінально-правової теорії[22].

Серед філософських методів провідним визнається діалектичний метод[23] з його категоріальним наповненням, а саме: причина і наслідок, необхідність і випадковість, об'єктивне і суб'єктивне, сутність і явище та інші парні діалектичні категорії застосовувалися на всіх етапах цього дослідження. Також застосовано філософське вчення про детермінізм під час ілюстрації різних типів детермінаційних зв'язків між кримінально релевантними явищами.

Важливо акцентувати й на використанні такого загальнонаукового методологічного принципу, як «бритва Оккама» (його іноді називають «лезо Оккама»), згідно з яким сутності не варто примножувати без необхідності (лат. – *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*). Методологічний принцип безпосередньо не згадувався у тексті дослідження, але його застосування відбулося на тлі оцінки необхідності створення законодавчої дефініції поняття причинного зв'язку. Тут доречно

---

[22] Див.: Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр.; уклад.: Г. М. Анісімов, В. В. Гільцова; передм. О. В. Петришина, В. І. Борисова. Харків: Право, 2018. 472 с.

[23] *Примітка*. Особливу увагу цьому методу приділяє М. І. Панов, акцентуючи на такому: «Розробляючи методологію наукових досліджень проблем кримінального права, вважаємо за необхідне розпочинати його насамперед із аналізу застосування *діалектичного методу пізнання*, який доволі часто і обґрунтовано називають філософським або загальним методом. Діалектичний метод – це універсальний метод дослідження соціально-правових явищ». – див.: Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 12.

зазначити, що для розуміння власне такого феномена, як «поняття» доволі корисними є фундаментальні дослідження Є. К. Войшвілла[24].

Використання історико-правового методу дало змогу здійснити ретроспективний огляд кількох періодів розвитку науки кримінального права, які умовно названі нами як дорадянський, радянський і сучасний. Метод слугував виявленню змін у позиціях науковців щодо законодавчого закріплення положень про причинний зв'язок.

Порівняльно-правовий метод зайняв провідне місце у цьому дослідженні; він застосовувався на етапі порівняльно-правового дослідження кримінального законодавства тих держав, які під час кодифікації передбачили окремі статті щодо причинного зв'язку між поведінкою суб'єкта і злочинним результатом. Його використання надало можливість описати й пояснити різні підходи до законодавчого формулювання норм про кримінально-правову каузальність. Особливе значення цього методу проявилося під час зіставлення нормативних моделей низки штатів США, які узаконили окремі ідеї про причинність, порівняно з відповідними положеннями Модельного карного кодексу США, презентованого Американським інститутом права у 1962 р.

Важливу роль відіграв герменевтичний метод. Ми вважаємо, що його основна мета – через пізнання правової системи (встановлення правового смислу відповідного тексту, пов'язаного з окремими складовими останньої) задовольнити певні інтелектуальні потреби у сфері нормотворення і правозастосування, наукової діяльності і навчального процесу. Цей метод став у пригоді, зокрема, під час тлумачення відповідних термінів і термінологічних зворотів, що використовуються в статтях про причинний зв'язок у законодавчих актах різних держав. Він також застосовувався під час з'ясування змісту термінологічного апарату зарубіжних

---

[24] Див.: Войшвилло Е. К. Понятие. М.: Изд-во МГУ, 1967. 288 с.; Войшвилло Е. К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ. М.: Изд-во МГУ, 1989. 239 с.

кримінально-правових систем для виявлення відповідників у вітчизняній доктрині кримінального права.

Традиційним для кримінально-правових досліджень причинного зв'язку є застосування методу гіпотетичного елімінування, або методу уявного виключення. Метод належить до групи логічних методів і застосовується для відшукування необхідної умови (*conditio sine qua non*) – тобто антецедента (від лат. *antecedentis* – попередній; той, що передує), без якого немає консеквента (від лат. *consequens* – наслідок, результат). У дослідженні його використано під час каузального аналізу реальних кримінальних проваджень.

За допомогою логічного методу в дослідженні розвивалися усталені теоретичні уявлення або перевірялися пропоновані нормативні моделі та їх провідні ознаки, а також висувалися нові теоретичні припущення. Зокрема, логічний метод застосовувався для ілюстрації браку юридичної визначеності (одного з елементів верховенства права), потенційних ризиків уникнення кримінальної відповідальності особами, поведінка яких становила хоча і необхідну, але водночас недостатню умову для настання наслідку, якщо пропоноване визначення поняття причинного зв'язку залишиться у Проекті КК України.

Враховуючи, що питання причинного зв'язку більшою мірою є питанням права, ніж законодавства, в нашому дослідженні використано метод верховенства права (юридичний метод). Останній не лише запроваджено до наукового обігу, а й обґрунтовано та належно верифіковано як особливий для юридичних наук метод наукового пізнання у монографії Л. А. Музики[25]. Практична реалізація верховенства права як наукового методу здійснюється через застосування розробленого Венеційською комісією інструментарію – «Rule of Law Checklist»[26]. Застосовуючи метод верховенства права, ми виходимо на розуміння відповідної

---

[25] Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2020. С. 79 – 100; 243 – 267.

[26] Див.: Rule of law Checklist. Adopted by the Venice Commission at its 106-th Plenary Session (Venice, 11 – 12 March 2016). Strasbourg, 18 March 2016. p. 53 [Electronic resource]. Access mode: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e

ідеї: питання причинного зв'язку розглядається нами як таке, що має і далі належати до права, а не до законодавства.

Також активно застосовувався прагматичний підхід, який утворюється, зокрема, на стику філософії і права та належить до методологічного інструментарію міждисциплінарного характеру. Дотримуючись парадигми філософії прагматизму, розглядалися правові норми щодо причинності, виражені в законі, як щось «закам'яніле і неживе», а теоретичні положення перевірялися практичними прикладами з точки зору їх операційності (дієвості)[27].

Під час обговорення рукопису монографії на засіданні Вченої ради ДНДІ МВС України у колег виникло цілком слушне запитання: про що йдеться, коли у назві праці ми затримали увагу на **правовому**[28] **прагматизмі**? Насправді, тоді це було певною прогалиною – відсутність у праці належного висвітлення цього явища. Зазначене спонукало нас спеціально торкнутися відповідної філософської проблеми, дещо виділивши правовий прагматизм порівняно з іншими методологічними засобами, оскільки він відіграє особливу роль у пропонованому дослідженні.

Передусім необхідно пояснити, що прагматичний підхід[29] до з'ясування актуалізованої теми в монографії втілено

---

[27] Дудченко В. В., Капустіна Н. Б., Горобець К. В. Сучасні філософсько-правові доктрини: навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2018. С. 20–21.

[28] *Примітка*. У вітчизняних джерелах подеколи використовується сполука слів «юридичний прагматизм». На нашу думку, необхідно послуговуватися поняттям «правовий прагматизм», оскільки його змістом охоплено не лише продукт законодавчої діяльності, а й практика (застосування законів) і правова доктрина.

[29] В літературі також використовується поняття «прагматичний метод» (зокрема, у працях Вільяма Джеймса, про наукові досягнення якого йтиметься далі). Ми не заперечуємо можливість такого розуміння, більше того – погоджуємося. Водночас підкреслимо, що в методологічному аспекті зазначені поняття («метод» і «підхід»), хоча й близькі за змістом, все-таки не є тотожними, їх треба розрізняти. Наприклад, за допомогою останнього поняття пропонується визначати основний шлях, стратегію вирішення поставленого завдання. В загальній теорії права питання щодо чіткого розмежування понять «метод» і «підхід» не розроблене і воно належить до проблемних. Про це див., зокрема: Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2020. С. 55 – 57.

експериментальним шляхом. До певної міри (не абсолютно) ми згодні, що *usus magister est optimus*. На прикладах з реальної судової практики нами проілюстровано очікування появи кримінально-правових ризиків у разі сприйняття законодавцем нормативної конструкції каузальності, що пропонує Робоча група. Гіпотетично ймовірні проблеми у застосуванні ч. 2 ст. 2.2.6 «Наслідок діяння» Проекту КК України викладено у § 6 цього дослідження.

Поняття «прагматизм» (англ. pragmatism, від грец. πράγμα, родовий відмінок πράγματος – справа, дія) трактується по-різному, за радянської доби – контроверсійно, доволі упереджено (передусім на ідеологічному ґрунті); такий відбиток його сприйняття нерідко простежується і сьогодні.

В. І. Даль у своєму Тлумачному словнику прикметник «прагматичний» визначає як достовірний; на справі заснований і такий, що прямо до справи застосовується[30].

«Прагматизм, – писав Володимир Ленін, – висміює метафізику і матеріалізму і ідеалізму, звеличує досвід і лише досвід, визнає єдиним критерієм практику ... і ... преблагополучно виводить зі всього цього бога в цілях практичних, лише для практики, без всякої метафізики, без жодного виходу за межі досвіду ...»[31].

Необхідно підкреслити, що наведена думка вождя пролетаріату нічим не підкріплена, він не послуговується творчим доробком з проблеми прагматизму, не згадує імен його основоположників, які в той час ще були живі й творили. Також варто пригадати усталений концепт радянської доби, за яким той самий Ленін, у тій самій праці – «Матеріалізм і

---

[30] Толковый словарь живаго великорусскаго языка. Владиміра Даля. Второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. Томъ третій. П. С.-Петербургъ, Москва: Изданіе книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1882. С. 378.

[31] Ленин В. И. Полное собрание сочинений: в 55 т., 5 изд. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1968. Т. 18. С. 363, прим.

емпіріокритицизм. Критичні замітки про одну реакційну філософію» (1909 р.) ніби пише про роль практики у пізнанні[32]. Але в аналізованому аспекті слова «критерій» і «практика» у згаданій праці автором не вживаються. Насправді більш конкретно і точно це виявилося, зокрема, у такій його думці: «Всі знання з досвіду, відчуттів, сприйняття»[33]. Тобто все-таки можна стверджувати, що В. Ленін підтримав ідею прагматиків про практику як критерій істини; водночас, беручи до уваги зазначене його судження про прагматизм – суперечить сам собі.

Натомість значно раніше Карл Маркс у «Тезах про Фейєрбаха» (написані в Брюсселі весною 1845 р., опубліковані Фрідріхом Енгельсом у 1888 р.) виказав більш відверте ставлення до прагматизму, причому за кілька десятиліть до його доктринального зародження: «Питання про те, чи притаманна людському мисленню предметна істинність, – зовсім не питання теорії, а *практичне* питання. У практиці має довести людина істинність, тобто дійсність і міць, поцейбічність свого мислення. Суперечка про дійсність чи недійсність мислення, що ізолюється від практики, є суто *схоластичним питанням*… Суспільне життя є по суті *практичним*. Усі містерії, що відводять теорію в містицизм,

---

[32] Ленин В. И. Полное собрание сочинений: в 55 т., 5 изд. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1968. Т. 18. Предисловие. С. XV.

У цій передмові написано буквально таке: «В. І. Ленін розкрив значення практики в процесі пізнання як основи та мети пізнання, як критерію істини, показав, що точка зору життя, практики має бути першою та основною в теорії пізнання, що вона неминуче приводить до матеріалізму». Подібний текст «гуляє» у різних публікаціях, наприклад: «Якщо включити критерій практики в основу теорії пізнання, то ми неминуче матимемо матеріалізм, – говорить марксист (Ленін, 18, 1971, 130)» [Див.: Практика. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970 – 1980. Том 7. 1976. С. 513].

[33] Ленин В. И. Полное собрание сочинений: в 55 т., 5 изд. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1968. Т. 18. С. 129.

знаходять своє раціональне вирішення у людській практиці та в розумінні цієї практики»[34].

Отже, хитка ленінська позиція щодо прагматизму є не лише самосуперечливою, вона у цій частині ще й заперечує марксизм – такий дорогий для більшовиків-ленінців, комуністів. Але *homo sovieticus* увірував, що істина у всьому – винятково за думками Леніна, за марксизмом-ленінізмом. Найстрашніше те, що ця «релігія» була поза критикою, будь-який сумнів у її непохитності жорстоко карався.

За радянським розумінням, прагматизм – це «1) різновид суб'єктивного ідеалізму, один із головних напрямів американської імперіалістичної ідеології (Джемс, Дьюї); заперечує пізнання об'єктивної істини, та визнає істиною те, що дає «практично корисні» (тобто вигідні буржуазії) результати. П. стирає різницю між знанням і вірою, відкриваючи шлях для довільної фальсифікації науки і є ідеологічною опорою реакції всередині країни та імперіалістичної агресії у зовнішній політиці …»[35].

Звісно, того часу про радянську фальсифікацію науки – псевдонауковий напрям у біології (мічурінська агробіологія), що пізніше одержав назву «лисенківщина», в СРСР не йшлося, ще не дійшли до закономірного розвінчання кампанії проти

---

[34] Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Том 3. М., 1955. С. 1 – 2.

Стосовно аналізованого питання для прикладу наведемо ще одне, радянське джерело, в якому В. Ленін не згадується і після категоричного твердження «… єдиним *критерієм істини є практика*» частково цитується саме К. Маркс; трохи далі автор робить традиційний, «глибоко науковий» висновок: «… Істинність марксистсько-ленінської теорії з найбільшою переконливістю підтверджена самим життям, практикою міжнародного комуністичного руху» (див.: Афанасьев В. Г. Основы философских знаний. Изд. 9-е, доп. М.: «Мысль», 1976. С. 145, 146.). У читача подібні заклинання вже давно викликають посмішку.

[35] Прагматизм. Словарь иностранных слов. Изд. 4-е, перераб. и дополн. Под ред. И. В. Лёхина и проф. Ф. Н. Петрова. М., 1954. С. 558.

генетики[36]. Цей антинауковий досвід красномовно свідчить про те, що далеко не завжди критерієм істини є практика. Так само винятково негативним було офіційне ставлення до кібернетики (1950 – 1954 рр.); тоді її охрестили як американська «реакційна псевдонаука»[37]. Ще один приклад, із правознавства. З погляду радянських юристів, правова держава – це усталене в буржуазній юридичній літературі антинаукове поняття, що зображує буржуазну державу, де панують нібито закон і законність. Всі вчення про правову державу спрямовані своїм вістрям проти революційного руху робітничого класу, а з часом виникнення радянської соціалістичної держави – проти останньої. Ці теорії є найлютішими ворогами марксизму. Разом з іншими псевдодемократичними буржуазними теоріями є тією димовою завісою, яка призначена, зрештою, сприяти фашизації держави[38].

Як не дивно, ці слова (про запровадження фашизму) залишаються актуальними, але не стосовно правової держави, а її антипода – росії як держави-агресора, спадкоємниці СРСР.

У період застою щодо прагматизму нічого не змінилося. І справді – на те й застій. Продовжується голобельщина. Зокрема, писали, що прагматизм – це «1. Реакційний, суб'єктивно-ідеалістичний напрям сучасної буржуазної філософії, за яким практична цінність знань означає їхню істинність. – Прагматизм, або філософія дії (від грецького – дія, практика), особливо поширений в США. Цінність понять та ідей визначається, з точки

---

[36] Valery N. Soyfer. Lysenko and the Tragedy of Soviet Science. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1994. xxvi, 379 pp.; Сойфер В. Н. Власть и наука (История разгрома коммунистами генетики в СССР). 4-е изд., перераб. и дополн. Вашингтон, 2001. URL: https://flibusta.org.ua/b/508536/download/?format=rtf.zip; Lysenkoism. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Lysenkoism

[37] Кибернетика. Краткий философский словарь / Под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина. 4-е изд., дополн. и исправл. Москва: Политиздат, 1954. С. 236 – 237; Cybernetics in the Soviet Union. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Cybernetics_in_the_Soviet_Union

[38] Правовое государство. Юридический словарь. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1953. С. 494.

зору теоретиків прагматизму, їх корисністю для дії, здатністю бути застосованими в певних цілях (Мистецтво, 6, 1963, 10); … 2. Напрям в історії, який обмежується викладом подій в їхніх зовнішніх зв'язках і послідовності, не розкриваючи об'єктивних законів історичного розвитку»[39].

Іншої характеристики будь-чого, що відбувалося у «негідному капіталістичному світі», особливо в США, від тодішнього радянського ладу годі було й чекати.

Не лише за пізніх часів Радянського Союзу, а й сьогодні продовжується голобельна критика прагматизму. Майже аналогічне його радянське розуміння, за винятком щойно наведеного прикладу із журналу, запропоновано і в «Новому тлумачному словнику української мови» (1998 р.), але «реакційний, суб'єктивно-ідеалістичний напрям» стосується тепер всякої філософії, а не лише «сучасної буржуазної»[40]. Тим самим водночас заперечується, на нашу думку, єдність і цілісність філософії.

Таким чином, ставлення до аналізованого явища, зокрема в сучасній Україні, залишається в основному негативним. Наприклад, у спеціальній літературі правовий прагматизм визнається напрямом у філософії права, що виходить із трактування істини не як відношення правового знання до реальності, а як оцінки обґрунтованості його структури та практичної ефективності панівних правових норм; він заперечує існування абсолютних правових норм, однозначно прийнятних для всіх суб'єктів права, і доводить необхідність будувати розуміння права та вичленування його норм на основі аналізу правозастосування і судової практики, особливо за умов існування альтернативних правових теорій. Традиційний правовий прагматизм (Пірс) звертається до ідеального поняття правової

---

[39] Прагматизм. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970 – 1980. Том 7. 1976. С. 510.

[40] Новий тлумачний словник української мови. У чотирьох томах. Том 3. ОБЕ-РОБ. Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпушко. Київ: Видавництво «Аконіт», 1998. С. 661.

істини як результату нескінченного самокорегування і правильного використання раціонального методу правового аналізу. Сучасний правовий прагматизм (Рорті) ототожнює істинне з адекватно обґрунтованим в контексті практичного використання правових норм[41].

В Юридичній енциклопедії міститься дещо інше тлумачення цього поняття, в ньому вбачають і щось позитивне. «Прагматизм правовий» – це вчення про право як засіб досягнення практичної користі незалежно від об'єктивної реальності; вважає правове мислення фактором пристосування суб'єкта до правового середовища з метою успішної діяльності й досягнення суб'єктивних інтересів. Доцільність правового прагматизму в сучасних умовах пов'язується з такими важливими принципами людської діяльності: потреба в практичних діях, матеріальний інтерес, вирішальна роль волі у забезпеченні правового розвитку, раціоналізація та обґрунтованість законотворення, підвищення ефективності державно-управлінських рішень. Його позитивний характер полягає в тому, що він дозволяє розкрити потенціал правової діяльності, утвердити якості діловитості, практицизму, активності та ініціативності суб'єктів права. Негативні риси правового прагматизму виявляються, зокрема, в абсолютизації суб'єктивного начала, раціоналізму, ігноруванні чинників об'єктивності, соціальної обумовленості правової діяльності, утвердженні волюнтаризму, вузького практицизму, бездуховності, дегуманізації, аморальності[42].

Як відомо, інформація з першоджерела є найбільш цінною, тому торкнемося витоків прагматизму. Це надасть можливість порівняти нерідко діаметральні погляди на досліджуване явище і наблизитися до його неупередженої оцінки.

В англомовній версії «Вікіпедії» розміщена об'ємна стаття «Charles Sanders Peirce», що містить посилання на 172 джерела.

---

[41] Кузнєцов В. Правовий прагматизм. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 510.

[42] Горбатенко В. П. Прагматизм правовий. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. Київ, 2003. С. 53.

Зазначено, зокрема, що Чарльз Сандерс Пірс (10 вересня 1839 – 19 квітня 1914) – американський філософ, логік, математик і вчений, якого інколи називають «батьком прагматизму»[43]. До інших фундаторів прагматизму належить друг і колега Пірса – Вільям Джеймс або Джемс (William James) [11 січня 1842 – 26 серпня 1910]. Він так само вважається видатним мислителем кінця XIX століття, одним із самих впливових філософів Сполучених Штатів Америки; його ще називають «батьком американської психології»[44].

У своїх восьми лекціях під загальною назвою «Прагматизм: нова назва для деяких старих способів мислення» (1907)[45], прочитаних упродовж листопада – грудня 1906 в Лоуельському інституті в Бостоні й у Колумбійському університеті в Нью-Йорку (в січні 1907 р.), Вільям Джеймс відстоює і розвиває ідеї Чарльза Пірса[46]. Стисло наведемо окремі положення його праці в українському перекладі[47].

«Метод прагматизму – це насамперед метод залагоджування метафізичних суперечок, що без нього могли б тягтися без кінця. … Метод прагматизму в подібних випадках намагається витлумачити кожну думку, вказуючи на її практичні наслідки.

---

[43] Charles Sanders Peirce. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/ Charles_ Sanders_Peirce

[44] William James. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/William_James

[45] James William. Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking. URL: https://www.gutenberg.org/files/5116/5116-h/5116-h.htm

[46] Про «буржуазну» філософію цього видатного мислителя див. пізнавальну радянську версію: Мельвиль Ю. К. Чарлз Пирс и прагматизм (У истоков американской буржуазной философии XX века). М.: Изд-во Московского университета, 1968. 500 с.

На противагу принципу Пірса автор, зокрема, з’ясував (чи, можливо, сформулював – «принцип Мельвіля»?): «Політична доктрина та методологія прагматизму розроблялися з урахуванням триєдиного завдання: обґрунтування «історичної місії» американського імперіалізму, захисту «американської демократії» та боротьби проти вчення марксизму-ленінізму» (Згадана праця. С. 483). І справді – де сьогодні США (від часу їх утворення), і де росія …

[47] Джеймс Вільям. Прагматизм. Український переклад з англійської Павла Насади. К., Видавничий дім «Альтернативи», 2000. 144 с.

… Погляд на історію цього вчення ще краще покаже нам, що таке прагматизм. Ця назва походить від того самого грецького слова pragma, що означає «дія», від якого утворені наші слова «практика» й «практичний». Вперше воно було запроваджене у філософії Чарльзом Пірсом у 1878 р. У статті під заголовком «Як зробити наші ідеї зрозумілими» («How to make Our Ideas Clear»), поміщеній у січневому номері часопису «Popular Science Monthly» за 1878 р. …»[48] (С. 26).

«… щоб домогтися цілковитої ясності в наших думках про будь-який предмет, ми повинні тільки поміркувати, які практичні наслідки містить цей предмет … Наше уявлення про ці наслідки – як найближчі, так і віддалені – оце й усе, що ми можемо уявити собі про цей предмет, якщо взагалі таке уявлення має яке-небудь позитивне значення.

У цьому полягає принцип Пірса, принцип прагматизму. Протягом двадцяти років він залишався ніким не поміченим, поки я … не використав його й не застосував його зокрема до релігії. На той час (1898) ґрунт, очевидно, був підготовлений для сприйняття нового вчення. Слово «прагматизм» набуває поширення, й сьогодні воно тут і там з'являється на сторінках

---

[48] *Примітка*. Перегляд оригінального тексту зазначеної статті Ч. Пірса дає підстави стверджувати, що В. Джеймс був символічно неточним, коли назвав 1878 р. як дату запровадження терміна «прагматизм» (див.: Peirce C. S. How to make Our Ideas Clear. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Popular_Science_Monthly/Volume_12/January_1878/Illustrations_of_the_Logic_of_Science_II). Насправді це трапилося через 20 років після згаданої публікації, і зробив це В. Джеймс, про що сам далі пише і визнає пріоритет у цьому питанні за колегою. Хоча, поза сумнівом, у статті Ч. Пірса були викладені важливі положення щодо прагматизму, тобто він науково започаткував відповідний напрям у теорії пізнання. Оскільки першим це слово публічно і широко використав власне В. Джеймс, тому подекуди саме його називають основоположником прагматизму. Можна вважати, що вчений систематизував, виклав, популяризував та розвивав ідеї прагматизму.

Звідси і загальний висновок: відверто хибними в літературі є твердження про те, що термін «прагматизм» запроваджено у 1878 р. Ч. Пірсом (див., наприклад: Головко В. Прагматизм. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 510).

філософських часописів. З усіх боків чути про прагматичний напрямок, іноді про нього говорять шанобливо, іноді зневажливо, *але рідко з точним розумінням суті справи* (виділено нами. – *А. М., С. Б.*). Зрозуміло, що цей термін зручно надається для цілої низки філософських напрямків, яким дотепер не вистачало загального імені, й що він «прийшов надовго». Щоб повністю зрозуміти значення принципу Пірса, треба навчитися застосовувати його в конкретних випадках» (С. 27).

«… У прагматичному методі немає нічого цілковито нового. Сократ був його прихильником. Арістотель методично користувався ним. З його допомогою Локк, Берклі та Юм зробили важливі внески у вивчення істини … Але всі ці попередники прагматизму користувалися ним лише випадково, уривками: це була їхня прелюдія. Тільки в наш час прагматизм набув загального характеру, усвідомив покладену на нього світову місію й заявив про свою неминучу перемогу» (С. 28).

«… Прагматизм робить усі наші теорії менш непорушними, він додає їм гнучкості й примушує кожну з них працювати. Не будучи нічим новим, завдяки цьому він досягає гармонії з багатьма старими філософськими напрямками …» (С. 30).

«… Прагматизм тримається фактів, конкретного, спостерігає істину за її роботою в окремих випадках і потім узагальнює …» (С. 36).

Також важливо, що В. Джеймс оптимістично налаштовує *homo sapiens*: «Я цілком переконаний, що прагматичний погляд на істину пройде всі належні для будь-якої теорії етапи. Спочатку, як ви знаєте, нова теорія проголошується абсурдною. Потім її сприймають як істину, однак очевидну й незначущу. Нарешті, вона визнається настільки важливою, що її колишні супротивники стверджують, ніби вони самі відкрили її. Наше вчення про істину перебуває нині ще на першому етапі, хоча подеколи вже з’являються ознаки другого» (С. 92).

Історичний досвід свідчить, що два останніх із зазначених етапів, принаймні в Україні та у більшості пострадянських

республік, набули характеру довготривалого очікування[49] свого переконливого поширення. Це пояснюється, зокрема тим, що ми понад сім десятиліть перебували під гнітом єдино правильної, «довершеної» теорії пізнання, фактично ідеології – марксизму-ленінізму.

Сьюзан Хаак (Susan Haack) в Американській енциклопедії (англ. Encyclopedia Americana, звідси – назва «Американа») визнає прагматизм школою філософії; його вплив все ще помітний в сучасній філософії. Прагматизм – це швидше метод роз'яснення понять, ніж філософська доктрина. Він підкреслює важливість людських ідей і мети в досвіді, знаннях і значенні. Прагматизм вирізняється багатством тонких і плідних ідей, об'єднаних своєю темою посередництва між наукою і філософією, теорією та практикою[50].

Інше авторитетне джерело, Британіка, пропонує таке розуміння прагматизму. Це – філософський рух, що вперше систематично виразили Чарльз Сандерс Пірс (Charles Sanders Peirce) і Вільям Джеймс (William James), а потім підхоплений і перетворений Джоном Дьюї (John Dewey). Прагматики підкреслюють практичну функцію знань як інструмента пристосування до реальності та управління нею. Прагматизм погоджується з емпіризмом у своєму наголошенні на пріоритеті досвіду над апріорними міркуваннями. У той час як істина традиційно пояснювалася з погляду її відповідності реальності, прагматизм вважає, що істина має бути встановлена у процесі перевірки. Прагматики інтерпретують ідеї як інструменти та

---

[49] *Примітка*. В 1964 р. американський психолог канадського походження Віктор Гарольд Врум (Victor Harold Vroom), вивчаючи мотиви ухвалення рішень, розробив теорію очікування (Expectancy Theory). Теорія очікування Врума припускає, що поведінка людини є результатом свідомого вибору серед альтернатив, метою яких є максимізація задоволення та мінімізація болю. Ця теорія має відношення до вивчення феномена управління і, на нашу думку, може слугувати усвідомленню корисності прагматизму (Див., зокрема: Vroom's expectancy theory. URL: https://www.jstor.org/stable/2391260?origin=crossref&seq=1#page_scan_tab_contents).

[50] Susan Haack. Pragmatism. Encyclopedia Americana. 1997. Vol. 22. P. 515 –516.

плани дій, а не як образи реальності; більш конкретно, це пропозиції та очікування можливої поведінки, гіпотези чи прогнози того, що станеться в результаті даної дії, чи способи організації поведінки[51].

Прагматизм, і зокрема правовий прагматизм – це простора тема. Численний перелік наукових праць класичних і сучасних прагматиків містить, наприклад, розлога, ґрунтовна стаття Крістофера Хуквея (Christopher Hookway) «Прагматизм», що оприлюднена на сайті «Стенфордська енциклопедія філософії» (стаття вперше опублікована 16 серпня 2008 р.; суттєвого перегляду, разом з бібліографією, зазнала 6 квітня 2021 р.)[52].

У цьому джерелі написано, що прагматизм – це філософська традиція, яка (в широкому значенні) розуміє пізнання світу як невід'ємне від дії всередині нього. Ця загальна ідея привабила напрочуд багатий і часом протилежний діапазон інтерпретацій, зокрема: всі філософські концепції мають бути перевірені за допомогою наукових експериментів; твердження є істинним тоді і лише тоді, коли воно корисне (відповідно: якщо філософська теорія не робить безпосередній внесок у соціальний прогрес, то вона не має великого значення); досвід полягає у взаємодії з природою, але не в її уявленні; артикульована мова лежить на глибокому ложі загальних людських практик, які ніколи не можуть бути повністю «створені явними».

Чітке уявлення про досліджуване явище вбачаємо у такому тлумаченні: «Ядром прагматизму, як це спочатку розумів Пірс, була прагматична максима, правило для прояснення значення гіпотез шляхом відстеження їх «практичних наслідків» – їх наслідків для досвіду у конкретних ситуаціях»[53].

---

[51] H. S. Thayer, Sandra B. Rosenthal. Pragmatism. URL: https://www.britannica.com/topic/pragmatism-philosophy (дата звернення: 27.12.2022).

[52] Christopher Hookway. Pragmatism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. https://plato.stanford.edu/entries/pragmatism/ ((дата звернення: 27.12.2022).

[53] Цитуємо за джерелом: Christopher Hookway. Pragmatism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. https://plato.stanford.edu/entries/pragmatism/

Корисним буде зазначити, що існує спеціальне періодичне видання – Європейський журнал прагматизму й американської філософії (European Journal of Pragmatism and American Philosophy; скорочено – EJPAP). Він публікує статті, в яких досліджується американська філософська традиція, приділяючи особливу увагу прагматизму та зв'язкам прагматизму із суспільними науками. EJPAP сприяє вивченню міждисциплінарних проблем і підходів, підтримує взаємний діалог між різними традиціями у філософії та суспільних науках. Журнал індексується в Scopus (з 2019 р.), Erih Plus і Web of Science Core Collection[54].

Для вироблення бодай елементарного уявлення про правовий прагматизм[55] нами перекладено з англійської та опрацьовано низку відповідних праць. Аби не перетворити це дослідження у монографію з правового прагматизму, обмежимося лише переліком оригінальних публікацій на зазначену тему. Серед них – «Як зробити наші ідеї зрозумілими» (Пірс, 1878)[56], «Шлях права»

---

[54] European Journal of Pragmatism and American Philosophy. URL: https://journals.openedition.org/ejpap/ (дата звернення: 27.12.2022).

[55] *Примітка*. Першим правовим прагматиком традиційно визнають (правознавці й історики) Олівера Венделла Холмса (8 березня 1841 – 6 березня 1935). Непересічна особистість – американський суддя і теоретик права, адвокат, викладач університету, політик, філософ, на прізвисько «Великий інакомислячий».

Див., зокрема: Edmund Fuller. Oliver Wendell Holmes, Jr., byname The Great Dissenter. URL: https://www.britannica.com/biography/Oliver-Wendell-Holmes-Jr; Oliver Wendell Holmes, Jr. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Oliver_Wendell_Holmes_Jr.; Мироненко О. М. Холмс (Holmes) Олівер Венделл. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т–Я. Київ, 2004. С. 337 – 338; Титов В. Теоретичні погляди Олівера Венделла Холмса молодшого. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3(62). С. 137 – 150; Haack, Susan. Pragmatism, Law, and Morality. The Lessons of Buck v. Bell. European Journal of Pragmatism and American Philosophy. URL: https://journals.openedition.org/ejpap/821 (дата звернення: 27.12.2022).

[56] Peirce C. S. How to make Our Ideas Clear. *Popular Science Monthly.* Vol. 12 (January 1878), pp. 286 – 302. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Popular_Science_Monthly/Volume_12/January_1878/Illustrations_of_the_Logic_of_Science_II).

(О. Холмс, 1897)[57], «Прагматизм як філософія права» (Волтер В. Кеннеді, 1925)[58], «Що прагматизм може запропонувати праву?» (Річард А. Познер, 1990)[59], «Про правовий прагматизм: куди нас веде «шлях права»?» (Сьюзан Хаак, 2005)[60], «Прагматизм, право і мораль. Уроки справи Бака проти Белла» (Сьюзан Хаак, 2011)[61], «Прагматизм, холізм і концепція права» (Адам Міхал Дирда, 2015)[62], «Три форми правового прагматизму» (Чарльз Л. Барзун, 2018)[63].

Проблема прагматизму загалом і правового прагматизму зокрема – поза предметом ініційованого пошуку. Не приховуємо того, що уважне «знайомство» з прагматизмом у нас відбулося власне під час цього дослідження, коли ми зазирнули в давні таємниці прагматизму. І тому наше розуміння правового прагматизму як неофітів, щиро визнаємо, є доволі поверховим,

---

[57] Oliver Wendell Holmes, Jr. The Path of the Law. *Harvard Law Review*. Vol. 10. No. 8 (Mar. 25, 1897), pp. 457 – 478 (22 pages). URL: https://www.jstor.org/stable/1322028?seq=22

[58] Walter B. Kennedy. Pragmatism as a Philosophy of Law. 9 Marq. L. Rev. 63 (1925). pp. 63 – 77. URL: http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol9/iss2/1

[59] Richard A. Posner. What Has Pragmatism to Offer Law? *63 Southern California Law Review 1653* (1990), pp. 1653 – 1670. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2823&context=journal_articles

[60] Susan Haack. On Legal Pragmatism: Where Does «the Path of the Law» Lead Us? 50 Am. J. Juris. 71 (2005). pp. 71 – 105. URL: https://repository.law.miami.edu/fac_articles

[61] Susan Haack. Pragmatism, Law, and Morality. The Lessons of Buck v. Bell. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. III-2. 2011. URL: https://journals.openedition.org/ejpap/821

[62] Adam Michał Dyrda. Pragmatism, Holism, and the Concept of Law. *Erasmus Law Review*. Issue 1-2015, pp. 2 – 13. URL: https://www.elevenjournals.com/tijdschrift/ELR/2015/1/ELR_2210-2671_2015_008_001_002.pdf

[63] Charles L. Barzun. Three Forms of Legal Pragmatism. *Washington University Law Review*. Vol. 95. Issue 5. May 2018, pp. 1003 – 1034. URL: https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6495&context=law_lawreview

але водночас – аматорським, оскільки тяжіємо до його пізнання, належимо до його прихильників.

Ми докладали зусиль осягнути предмет нашого дослідження неупереджено, старалися діяти м'яко, пам'ятаючи про здоровий глузд, зокрема – не сприймаємо за абсолют тезу «практика є критерієм істини», не сповідуємо практицизм (визнаємо «практичне» значення теорії[64]). Використовуючи правовий прагматизм як методологічний підхід, ми покладалися більшою мірою на інтуїтивне сприйняття корисності цього досягнення філософії для повноцінного пізнання каузальності у кримінальному праві. Сподіваємося, що таке чуття нас не підвело.

---

[64] *Примітка*. Тут незайве пригадати вітчизняного юриста І. П. Малахова, який заперечував важливість і доцільність наукових розробок проблематики каузальності у правознавстві. Відповідно до його категоричної думки, в теорії кримінального права «причинному зв'язку стали надавати невластиве йому значення об'єктивної підстави кримінальної відповідальності і в ній самій ведуться пошуки критеріїв, що відмежовують злочинний зв'язок особи із суспільно небезпечним наслідком від незлочинного. Роль та значення причинного зв'язку у кримінальному праві виявилися перебільшеними … Під час вирішення питань про причинний зв'язок слід виходити із загальних філософських положень стосовно до даної галузі знань, керуватися філософським, діалектико-матеріалістичним поняттям причинності. Питання щодо причинного зв'язку у кримінальному праві вирішує закон. Тому під час вирішення питання про інкримінування винуватому конкретних наслідків його діяння необхідно керуватися нормами закону, які передбачають вид цього діяння та наслідок, що настав». Див.: Малахов И. П. Основы уголовного права. Общая часть. Разд. I. Основания уголовной ответственности: учеб. пособие. К.: МАУП, 2000. С. 50 – 51.

Таке негативне, більш ніж спірне ставлення до актуальної наукової проблеми, заперечення необхідності кримінально-правового пізнання причинності є унікальним, годі відшукати щось подібне в юридичній літературі. Це яскравий приклад псевдопрагматизму.

РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

§ 1. Дорадянська наука кримінального права про причинний зв'язок у законодавстві

В науці кримінального права трапляються різні наукові підходи щодо необхідності законодавчого закріплення положень про причинний зв'язок. Ми намагатимемося дати неупереджену оцінку цим підходам та аргументам їх прихильників.

Для початку звернемося до класичних наукових праць кінця XIX – початку XX століть. Однією з найбільш вагомих монографічних праць щодо проблем причинного зв'язку у кримінальному праві є відомий науковий твір М. Д. Сергієвського[65].

У передмові М. Д. Сергієвський недвозначно висловлює власне ставлення до питання, яке нас цікавить[66]:

«Спочатку я мав намір приєднати до двох зазначених частин ще й третю: огляд визначень про причинний зв'язок у законодавствах. Однак за найближчого ознайомлення з цією стороною питання я дійшов переконання, що вивчення законодавчих визначень для нашого дослідження значення не має: по-перше, тому що всі ці визначення, випадкові й уривчасті, поставали як безпосередній результат сучасних їм доктринальних теорій і в такий спосіб не становлять самостійного, позитивного матеріалу для науки; по-друге, тому що питання про причинний зв'язок є таке питання, яке взагалі законодавчому визначенню не підлягає – у цьому без сумніву переконається читач, ознайомившись із цим дослідженням; на це вказував цілком ґрунтовно ще Міттермайєр у 1855 році»[67].

---

[65] Сергеевский Н. Д. О значении причинной связи в уголовном праве. Ярославль: Типолитография Г. Фальк, 1880. Часть 1. 193 с., Часть 2. 176 с.

[66] *Примітка*. Відповідний фрагмент наведено мовою оригіналу в епіграфі цієї праці.

[67] Сергеевский Н. Д. Там само. От автора, с. V – VI.

У підручнику 1900 р. М. Д. Сергієвський, після вказівки про те, що попередні законодавчі положення про причини смерті під час вбивства були замінені судово-медичними настановами для лікарів, зазначає: «Жодних подальших визначень про причинний зв'язок наше Уложення, так само як і всі новітні законодавства Європи в собі не вміщують. Прийом цілком правильний, оскільки питання про причинний зв'язок дії з наслідком є таке питання, що спеціальних законодавчих визначень не потребує»[68].

Інший відомий дослідник, який порушив питання про причинний зв'язок у злочинах проти життя – проф. М. С. Таганцев, у монографії 1873 р.[69] розглядає лише ті законодавчі положення, які стосувалися вбивства і тілесних ушкоджень. Питання про доцільність загального законодавчого визначення поняття причинного зв'язку взагалі не порушується. Не повертається до цього питання М. С. Таганцев і у відомому двотомному курсі загальної частини кримінального права[70]. Втім, ми маємо змогу усвідомити ставлення науковця до проблеми визначення поняття причинного зв'язку на ґрунті висловленої ним в курсі теоретичної позиції. Критикуючи деякі об'єктивні теорії причинності, М. С. Таганцев обґрунтовано зазначив: «Абстрактне поняття про причину як суму попередніх, і положення, що випливає з нього, про рівнозначність окремих умов, в абстрактному уявленні про наступність подій, незважаючи на його незаперечність, не має значення стосовно практичного поняття причинності, з яким має справу кримінальне право, позаяк останнє застосовує поняття причини в умовному, повсякденному сенсі»[71]. На нашу думку, підхід М. С. Таганцева є прагматичним – науковець ставить під сумнів

[68] Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1900. С. 283.

[69] Таганцев Н. С. О преступлениях против жизни по русскому праву. Изд. второе, исправленное. Санкт-Петербург, 1873. Т. 1. С. 166.

[70] Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Т. 1. Тула: Автограф, 2001. 800 с.

[71] Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. Москва: Наука, 1994. С. 282.

практичну цінність абстрактних понять про причинність, де б вони не містилися – чи то в законодавстві, чи то в теоретичних працях.

Українській вчений Л. С. Білогриць-Котляревський зазначав, що в кримінальному законодавстві різних держав питання про причинний зв'язок постало лише нещодавно. Привертає увагу, що всі приклади, які навів науковець, стосуються не власне самого поняття причинного зв'язку, а більшою мірою є судово-медичними положеннями про характер поранень і їх зв'язок зі смертю потерпілого. В підсумку Л. С. Білогриць-Котляревський підкреслював: «новітні кодекси взагалі не згадують про причинний зв'язок ані в загальній, ані в особливій частині»[72].

У підручнику з кримінального права 1907 р. П. П. Пусторослєв підкреслював, що чинні кримінальні закони культурних держав не містять у собі ані загальних, ані спеціальних приписів про те, яким має бути зв'язок між дією або бездіяльністю людини і небезпекою або шкодою для правоохоронюваного людського блага у тих випадках, коли ця небезпека чи шкода входять до складу кримінального правопорушення[73]. Питання про доцільність законодавчих приписів щодо причинного зв'язку науковць не розглядав.

У багатьох інших джерелах зазначеного періоду автори переважно аналізують теорії причинності в кримінальному праві і намагаються їх застосувати до розв'язання складних практичних ситуацій; у доступній нам літературі цього періоду питання про створення законодавчих дефініцій причинного зв'язку не виявлено.

---

[72] Белогриц-Котляревский Л. С. Очерки курса русского уголовного права. Общая и Особенная часть. Киев-Харьков: Южнорусское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1896. С. 164.

[73] Пусторослев П. П. Русское уголовное право. Общая часть. Выпуск 1. Юрьев: Типография К. Маттисена, 1907. С. 311.

§ 2. Наука кримінального права радянського періоду про причинний зв'язок у законодавстві

У радянській науці кримінального права питання щодо законодавчого визначення поняття причинного зв'язку зачіпалося деякими науковцями і навіть дискутувалося. Так, на думку М. Д. Шаргородського, «проблема причинності навряд чи взагалі може бути розв'язана у кримінальному законі; подібні спроби, що мали місце раніше, виявилися мало вдалими і в чинному законодавстві (за виключенням Італії[74], Китаю[75]) майже не повторюються»[76]. В. М. Кудрявцев назвав цей висновок М. Д. Шаргородського «песимістичним»[77].

Окрім цього, М. Д. Шаргородський висував тезу, що Загальна частина не повинна включати понять, які належать науці кримінального права (як, наприклад, питання про причинний зв'язок або помилку)»[78]. В інших публікаціях М. Д. Шаргородський продовжив обстоювати свою точку зору: «Радянський закон не вирішує (і не повинен вирішувати) питання про причинний зв'язок. Протилежне твердження В. М. Кудрявцева є голослівним і ні на чому не ґрунтується»[79].

Окрему позицію в цьому питанні зайняв В. М. Кудрявцев. На його думку, проблема причинного зв'язку може бути розв'язана законодавцем: «Річ не лише в тому, що цілком можуть бути

---

[74] *Примітка*. Відповідні положення Кодексу Карного Італії аналізуються нами далі.

[75] *Примітка*. Сучасний Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки, який набрав чинності у 1997 р., не містить визначення поняття причинного зв'язку; держава віддає перевагу іншому підходу щодо вирішення питання про каузальність – це покладається на доктрину і практику.

[76] Шаргородский М. Д. Уголовный закон. Москва: Юридическое изд-во Министерства Юстиции СССР, 1948. С. 58.

[77] Кудрявцев В. Н. К вопросу о причинной связи в уголовном праве. *Сов. гос-во и право*. 1950. № 1. С. 38.

[78] Шаргородский М. Д. Там само. С. 56.

[79] Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы причинной связи в теории права. *Сов. гос-во и право*. 1956. № 7. С. 38 – 51, С. 42.

сформульовані конкретні норми загальної частини з цього приводу. Річ у тім, що проблема причинності вирішується практично під час вироблення кожної з норм особливої частини кримінального законодавства»[80]. Привертає увагу те, що В. М. Кудрявцев більшою мірою схилявся до формулювання певних норм Особливої частини, конструкція яких враховувала б певні закономірності заподіяння наслідків, а не пропонував визначення поняття причинного зв'язку в нормі Загальної частини. Хоча, як випливає з його позиції, науковець не виключав можливість існування такої норми.

Відома дослідниця проблем причинного зв'язку в кримінальному праві Т. В. Церетелі частково торкалася питань законодавчого опису поняття причинного зв'язку, але підходила до цього в аспекті з'ясування того, яким є поняття причинного зв'язку – суто юридичним чи загальнонауковим? На думку Т. В. Церетелі, криміналісту часто доводиться мати справу з поняттями, сутність яких встановлюється іншими науками. Причинний зв'язок вчена вважала саме таким поняттям: «Зрозуміло, чому радянські кримінальні закони не містять визначення поняття причинного зв'язку, передбачаючи, що його зміст встановлено діалектичним матеріалізмом»[81]. Дослідниця поділяла думку Б. С. Антімонова – «у радянського законодавця немає спонукальних мотивів до того, щоб досягати тих чи інших правових ефектів шляхом викривлення самого смислу причинного зв'язку»[82].

Отже, в позиції Т. В. Церетелі ми вбачаємо обстоювання тези про те, що деякі наукові поняття не потребують законодавчого втілення. Її думка подібна до підходу М. Д. Шаргородського, але все ж таки промені їх думок розходяться: М. Д. Шаргородський вважав поняття причинного зв'язку таким, що належить науці

---

[80] Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. С. 206.

[81] Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1963. С. 172.

[82] Антимонов Б. С. К вопросу о понятии и значении причинной связи в гражданском праве. *Труды научной сессии Всесоюзного института юридических наук*. 1 - 6 июля 1946 г., Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. С. 63.

кримінального права, натомість Т. В. Церетелі розглядає поняття причинного зв'язку як таке, що властиве філософії.

§ 3. Сучасна наука кримінального права про причинний зв'язок у законодавстві

Аналіз переваг і недоліків законодавчого закріплення положень щодо причинного зв'язку не часто був предметом наукового вивчення у дисертаціях, присвячених проблематиці причинності. Повторимо, у вітчизняних дисертаціях С. Р. Багірова[83], В. О. Беньківського[84], Д. В. Дударця[85], О. Л. Тимчука[86], Н. М. Ярмиш[87] не було окремих підрозділів, де вивчалася б доцільність законодавчого визначення поняття причинного зв'язку. У праці В. О. Беньківського згадується, що здебільшого в кримінальних кодексах країн колишнього СРСР правова конструкція «причинний зв'язок» відсутня (за винятком КК Грузії та КК Молдови[88]); в дисертації

---

[83] Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 222 с.

[84] Беньківський В. О. Теоретичні і практичні питання причинового зв'язку в кримінальному праві: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2013. 195 с.

[85] Дударець Д. В. Причинний зв'язок у злочинах проти життя і здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2014. 223 с.

[86] Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину: дис. …канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2005. 232 с.

[87] Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 39 с.

[88] *Примітка*. В дисертації В. О. Беньківський посилається на ст. 8 Кримінального кодексу Молдови як таку, що, на думку автора, містить положення про причинний зв'язок (с. 117). З метою перевірки цього твердження ми опрацювали і переклади, й оригінальний текст Карного кодексу Республіки Молдова (вважаємо правильним саме такий переклад його назви, оскільки в офіційній назві акта використано слово «penal» – Codul penal al Republicii Moldova). З'ясовано, що у ст. 8 цього Кодексу насправді йдеться про чинність кримінального закону у часі. Будь-яких норм щодо визначення поняття причинного зв'язку у Карному кодексі Республіки Молдова нами не виявлено.

С. Р. Багірова зазначено, що «доктрина наразі не здатна запропонувати для потреб юридичної практики якусь одну прийнятну теорію причинного зв'язку, тому автор вважає законодавчий шлях вирішення цієї проблеми найоптимальнішим»[89]. «Законодавчий шлях», в авторському розумінні, передбачав формулювання спеціальних кримінально-правових норм з огляду на особливості процесу заподіяння злочинних наслідків, а не формулювання дефініції загального поняття причинного зв'язку у кримінальному законодавстві.

Серед російських науковців, які захистили дисертації щодо різних аспектів причинного зв'язку у кримінальному праві (Л. О. Зіміревої[90], А. Ю. Кошелевої[91], В. Б. Малініна[92], З. Б. Соктоєва[93]) наявність законодавчої дефініції поняття причинного зв'язку обстоює лише В. Б. Малінін.

У висновках дисертації В. Б. Малінін пропонує передбачити такі законодавчі положення щодо причинного зв'язку:

«Ст. 15^3. Причинний зв'язок.

1. У матеріальних складах необхідно встановити причинний зв'язок між дією і матеріальними наслідками.

---

[89] Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 16.

[90] Зимирева Л. А. Причинная связь в преступлениях против жизни: дис. … канд. юрид. наук. Москва, 2016. 228 с.

[91] Кошелева А. Ю. Особенности причинной связи в составах преступлений, совершаемых путем бездействия: дис. … канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. 156 с.

[92] Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве: вопросы теории и практики: дис. … д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. 410 с.

[93] Соктоев З. Б. Причинность в дорожно-транспортных преступлениях: дис. … канд. юрид. наук. Иркутск, 2001. 229 с.; Соктоев З. Б. Причинность в уголовном праве: теоретические и прикладные проблемы: дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2014. 408 с.

2. Причинний зв'язок – об'єктивний зв'язок між злочинною дією[94] і матеріальним наслідком, за якого дія є необхідною умовою цього наслідку»[95].

На підставі вивчення положень дисертації цього автора стверджуємо, що запропоноване ним визначення поняття причинного зв'язку спирається на його погляди щодо теорії необхідної умови. Ми вже зазначали у наших спільних публікаціях, що *conditio sine qua non* – це не теорія причинного зв'язку, а логіко-філософське правило, яке, по суті, є підґрунтям будь-якої теорії[96]. Дисертація В. Б. Малініна не містить обґрунтування необхідності запровадження відповідної норми до кримінального законодавства. Також бракує прогнозу щодо того, чи матиме бодай якийсь позитивний вплив на практику застосування норм кримінального права узаконення дефініції поняття причинного зв'язку.

Важливою для нашого аналізу є позиція іншого дослідника причинності в кримінальному праві – З. Б. Соктоєва, який у докторській дисертації дійшов висновку про відсутність

---

[94] *Примітка*. Вказівка лише на дію є розвитком позиції науковця про те, що за бездіяльності причинного зв'язку немає, а винуватий в такому разі відповідає не за спричинення наслідку, а за сам факт невиконання юридичного обов'язку. Див.: Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2000. С. 189 – 219.

[95] Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве: вопросы теории и практики. Санкт-Петербург, 1999. С. 375.

[96] Музыка А. А., Багиров С. Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. С. 32 – 36.

Примітка. Монографія одержала позитивні відгуки колег: Саркисова Э., Лукашов А. Причинная связь в уголовном праве: осмысление проблемы продолжается (об очерке украинских коллег А. А. Музыки и С. Р. Багирова). *Юстыцыя Беларусі*. 2010. № 8. С. 48 – 49; Дудоров О. О., Письменський Є. О. Сучасний стан кримінально-правового вчення про причинний зв'язок: критичний аналіз. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2011. № 2. С. 527 – 534; Соктоев З. Б. Рецензия на книгу: «Музыка А.А., Багиров С.Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. 112 с.». *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 131 – 135.

необхідності у законодавчій дефініції поняття причинного зв'язку, запропонувавши натомість норму, яка встановлює принципове положення про відповідальність особи лише за ті діяння, що створили небезпеку заподіяння шкоди або спричиняють шкоду особі, суспільству або державі[97].

З. Б. Соктоєв є визнаним спеціалістом серед дослідників, які розв'язують проблеми причинного зв'язку, він послідовно захистив дві дисертації – у 2001 р. кандидатську (з питань причинності в дорожньо-транспортних злочинах)[98] і в 2014 р. докторську (щодо загальних теоретичних і прикладних проблем причинності у кримінальному праві)[99]. Як вбачається з його праць, вчений не вважає за необхідне запроваджувати законодавчу дефініцію поняття причинного зв'язку у кримінальне законодавство.

С. К. Балашов є ще одним російським дослідником причинного зв'язку у кримінальному праві, який присвятив монографію проблемі логіко-правового аналізу цього явища[100]. Науковець дійшов висновку про необхідність законодавчого формулювання понять «суспільно небезпечне діяння», «суспільно небезпечна дія (бездіяльність)», «суспільно небезпечний результат», проте для встановлення причинного зв'язку пропонує послуговуватися виключно теоретичними положеннями і уникає його законодавчої дефініції[101].

Серед дослідників, які приділили найбільшу увагу проблемі законодавчого відображення причинного зв'язку, слід назвати Л. О. Зіміреву. Лише в її дослідженні міститься окремий підрозділ «Законодавче регулювання причинного зв'язку у кримінальному праві» (підрозділ 1.3, с. 58–74 дисертації), в якому авторка ретельно вивчила сучасне нормативне регулювання питань

---

[97] Соктоев З. Б. Причинность в уголовном праве: теоретические и прикладные проблемы: дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2014. С. 137.

[98] Соктоев З. Б. Причинность в дорожно-транспортных преступлениях: дис. … канд. юрид. наук. Иркутск, 2001. 229 с.

[99] Соктоев З. Б. Причинность в уголовном праве: теоретические и прикладные проблемы: дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2014. 408 с.

[100] Балашов С. К. Причинная связь в уголовном праве: логико-правовой анализ: монография. Ростов н/Д: Рост. гос. ун-т путей сообщения, 2011. 243 с.

[101] Там само. С. 230 – 234.

причинного зв'язку в зарубіжному кримінальному законодавстві. На цій підставі вона сформулювала такий висновок: «Аналіз зарубіжного досвіду дає змогу висловитися про можливість закріплення норм про причинність на рівні закону. Більше того, деякі із зазначених законодавчих моделей можуть бути сприйняті російським законодавцем. На нашу думку, особливий науковий інтерес становлять ст. 24 Кримінального кодексу Ефіопії, ст. 8 Кримінального кодексу Грузії, ст. ст. 40 – 41 Кримінального кодексу Італії»[102]. Вартий уваги той факт, що Л. О. Зімірева при цьому не запропонувала власного варіанту законодавчого визначення поняття причинного зв'язку. Вона лише у п. 10 положень наукової новизни радить законодавцю відобразити такі аспекти причинно-наслідкового зв'язку:

«1. Кримінальній відповідальності підлягає особа, чиє протиправне діяння перебувало у причинно-наслідковому зв'язку з наслідком, що настав.

2. Незапобігання суспільно небезпечному наслідку особою, що зобов'язана йому запобігти, рівноцінно причині цього наслідку»[103].

Як вбачається з наведеного, Л. О. Зімірева прагне закріпити обов'язок встановлення причинного зв'язку між протиправним діянням і наслідком, але уникає нормативної дефініції цього поняття.

Питань причинного зв'язку торкнувся і О. І. Плотніков у докторській дисертації «Об'єктивне і суб'єктивне у злочині», захищеній у 2012 р.[104]. На відміну від тих вчених, безпосереднім предметом наукових пошуків яких були питання каузальності і які не розглядали за можливе давати дефініції причинного зв'язку в законі, О. І. Плотніков виходить саме з пропозицією визначення цього поняття. На думку науковця, слід законодавчо закріпити ознаки причинного зв'язку у ч. 2

---

[102] Зимирева Л. А. Причинная связь в преступлениях против жизни: дис. … канд. юрид. наук. Москва, 2016. С. 74.

[103] Зимирева Л. А. Там само. С. 13 – 14.

[104] Плотников А. И. Объективное и субъективное в преступлении: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2012. 46 с.

ст. 14 КК РФ: «У передбачених законом випадках злочином визнається лише дія (бездіяльність), що спричинила зазначений в законі наслідок (наслідки), тобто перебуває з ним (ними) у причинному зв'язку. Вчинене діяння є причиною (однією з причин) передбаченого законом наслідку, коли: а) воно було умовою, що передувала і без якої цей наслідок не настав би (необхідною умовою); б) відповідає законодавчому опису діяння; в) задовольняє спеціальним вимогам про співвідношення з наслідком, що встановлені законом»[105].

Із поглядів О. І. Плотнікова випливає, що він критикує теорію необхідного заподіяння і поділяє логіко-філософське правило необхідної умови: «Достатнім критерієм причинного зв'язку є необхідна умова настання наслідку з урахуванням особливості його законодавчої характеристики і ставлення до наслідку»[106]. Зазначений підхід є дуже близьким до позиції В. Б. Малініна, який пропонує вважати за причину необхідну умову наслідку, а потім встановлювати відповідальність суб'єкта з огляду на його ставлення до наслідку, тобто переводячи вирішення питання з об'єктивної в суб'єктивну площину.

Якщо проти першого критерію (необхідної умови наслідку) складно заперечити, оскільки він є логічно витриманим, то наступні два критерії викликають низку запитань.

По-перше, критерій «відповідність законодавчому опису діяння» є надто широким – він може охоплювати значний спектр форм поведінки. Наприклад, диспозиція норми про вбивство через необережність (ст. 119 КК України) передбачає такий опис злочину: «вбивство, вчинене через необережність». Стаття 109 КК РФ замість поняття «вбивство» містить термін «заподіяння смерті» через необережність. Цікаво, що нам дає для встановлення причинного зв'язку у конкретній ситуації такий законодавчий опис діяння? У тому й річ, що нічого.

По-друге, критерій «діяння має задовольняти спеціальним вимогам про співвідношення з наслідком, що встановлені

---

[105] Плотников А. И. Объективное и субъективное в преступлении: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2012. С. 16 – 17.

[106] Плотников А. И. Там само. С. 16.

законом» теж мало що прояснює, оскільки закон такі спеціальні вимоги, зазвичай, не містить. Зрозуміло, що іноді зазначені вимоги справді можуть міститися в законі. Наприклад, ч. 1 ст. 418 КК України передбачає такі спеціальні положення про співвідношення діяння з наслідком: «порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання». Або ч. 1 ст. 421 КК України: «порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варти і вахти), статутних правил внутрішньої служби, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов'язки даної особи». Але все одно потрібно зауважити – без уточнення переліку таких наслідків питання лишається юридично невизначеним.

Ще одним засобом реалізації останнього критерію є спеціальні терміни, які вказують на особливості настання наслідку. Так, в деяких нормах містяться терміни «спричинило», «призвело», «викликало», «стало результатом», «завдало» тощо[107]. Зазначені терміни в цілому вказують на достатність певного детермінаційного зв'язку для кримінальної відповідальності особи. Німецький криміналіст Р. Маурах (представник фінального вчення про дію) зазначав: кримінальне право цікавиться не тим, коли дія людини є причиною злочинного наслідку, а який характер повинен мати цей зв'язок для того, щоб із залученням інших елементів складу можна було обґрунтувати кримінальну відповідальність особи[108]. Подібну думку висловлював В. М. Кудрявцев у рецензії на монографію В. Б. Малініна про причинний зв'язок: «А завдання поставало і постає інше: знайти об'єктивні межі кримінальної відповідальності, інакше кажучи, встановити, який різновид (форма, тривалість, інша специфіка причинного зв'язку) у кримінальній справі може розглядатися як елемент

---

[107] *Примітка*. Детальніше про термінологічні питання відображення каузальності в кримінальному законі йдеться у параграфі 7 цієї праці.

[108] Maurach R. Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Ein Lehrbuch. Karlsruhe: C.F. Müller Verlag, 1954. S. 152.

складу злочину, а яка – ні. Тому й суперечка в науці зараз точиться не стільки щодо поняття причинності, скільки щодо об'єктивних меж відповідальності людини, чиї дії викликали шкідливий результат»[109].

Варто погодитися з В. М. Кудрявцевим – адже для багатьох практиків (які намагаються встановити причинний зв'язок у складних випадках) і теоретиків (які спеціально досліджували проблеми причинного зв'язку в кримінальному праві) зрозуміло, що суперечка точиться не щодо *змісту поняття* причинності. Наприклад, спроби застосувати визначення поняття причинного зв'язку, пропоноване О. І. Плотніковим, у складних для встановлення випадках із високим ступенем ймовірності продемонструє практичну недостатність (а то й неспроможність) критеріїв, пропонованих науковцем. Утім, деякі спеціалісти продовжують моделювати визначення цього поняття (що з наукової точки зору цілком сприймається) і наполегливо пропонують включити його до кримінального законодавства (доцільність такого законодавчого рішення дотепер залишається гострим питанням).

Вдумливий і обережний підхід до проблеми каузальності знаходимо у працях А. Е. Жалінського. Згідно з його баченням філософське розуміння причинного зв'язку потребує кримінально-правового тлумачення. У зв'язку із цим вчений вважав доцільним порушити питання про введення до Загальної частини кримінального законодавства поняття причинного зв'язку, підкреслюючи водночас, що це потребує ретельного обмірковування. А. Е. Жалінський наводив положення щодо поняття причинного зв'язку, викладені в деяких законодавчих актах, але зазначав, що це треба сприймати «як приклад, але, можливо, не аргумент»[110].

---

[109] Кудрявцев В. Н. Рецензия на монографию В. Б. Малинина «Причинная связь в уголовном праве» (2000). *Известия вузов. Правоведение*. 2002. № 2. С. 254.

[110] Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2009. С. 373.

Дещо раніше, в іншій праці, А. Е. Жалінський уточнює сутність проблем, з якими доведеться зіткнутися тим, хто конструює законодавчу дефініцію поняття причинного зв'язку: «Кримінальний закон жодного власного визначення причинного зв'язку, скоріше за все, дати не може. Це доводиться робити на ґрунті кримінально-правової доктрини. І тут, як буде показано далі, виникає напруження між прагненням побудувати загальну теорію, що містить певну систему правил, або вирішувати питання про причинний зв'язок, виходячи із загальних норм кримінального права, але все ж проблемно, індивідуально»[111].

§ 4. Огляд кримінального законодавства окремих держав, які передбачили положення щодо причинності

Розгляд проблеми законодавчого унормування питань причинного зв'язку буде неповним, якщо не звернутися до юридичного арсеналу держав, законодавство яких містить відповідні положення, не дослідити теоретичну обґрунтованість та емпіричну спроможність такого досвіду.

В цілому слід зауважити, що переважна більшість кримінальних кодексів провідних країн світу не містить відповідних норм. Подібну думку спостерігаємо у спеціальному дослідженні цього питання, що здійснила Л. О. Зімірева: «Огляд законодавства більшості іноземних держав дає змогу підкреслити, що подібно до сучасного російського законодавства норми про причинний зв'язок не знаходять свого закріплення на рівні закону»[112].

---

[111] Жалинский А. Э. О необходимости нового подхода к причинности в уголовном праве. *10 лет Уголовному кодексу и Уголовно-исполнительному кодексу Республики Казахстан: достижения и перспективы*: Мат-лы международ. науч.-практ. конф. Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2007. Т. 1. С. 22.

[112] Зимирева Л. А. Причинная связь в преступлениях против жизни: дис. … канд. юрид. наук. Москва, 2016. С. 65.

Серед країн, які раніше входили до складу СРСР, лише КК Грузії у ст. 8 передбачає норми про причинний зв'язок. Стаття складається з трьох частин такого змісту:

«Стаття 8. Причинний зв'язок

1. Якщо згідно з відповідною статтею цього Кодексу злочин лише тоді вважається закінченим, коли діяння потягло протиправні наслідки або створило конкретну небезпеку настання таких наслідків, необхідно встановлювати причинний зв'язок між цим діянням і наслідками чи небезпекою.

2. Причинний зв'язок існує тоді, коли діяння було необхідною умовою передбачених відповідною статтею цього Кодексу протиправних наслідків або конкретної небезпеки, **без яких** (виділено нами. – *А. М., С. Б.*) цього разу ці наслідки не настали б або така небезпека не виникла б.

3. Бездіяльність у цьому випадку буде вважатися необхідною умовою здійснення передбачених відповідною статтею цього Кодексу протиправних наслідків або створення конкретної небезпеки, коли на особу покладався спеціальний правовий обов'язок дії, особа мала можливість такої дії і в результаті обов'язкової і можливої дії наслідки були б відвернуті»[113].

Вважаємо за потрібне привернути увагу до такого. Ми подаємо зміст ст. 8 КК Грузії українською, здійснивши переклад з російської. Водночас з грузинської на російську текст перекладався І. Меріджанашвілі. На нашу думку, у російськомовному тексті джерела міститься неточність, пов'язана або з неправильним перекладом ч. 2 ст. 8 КК Грузії російською, або з низькою якістю саме автентичного тексту цього законодавчого положення. У ч. 2 ст. 8 КК Грузії зазначено *«без*

[113] Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Вступ. статья к.ю.н., доц. В. И. Михайлова. Обзорн. статья д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 87 – 88.

яких», хоча за логікою мало б йтися про необхідну умову, тобто коректним був би зворот *«без якої»*[114].

У ч. 1 ст. 8 КК Грузії міститься цілком логічне принципове правило, згідно з яким протиправні наслідки чи конкретна небезпека мають перебувати у причинному зв'язку з діянням. Водночас спроба визначити причинний зв'язок лише через логічне правило необхідної умови (*conditio sine qua non*) без додаткових критеріїв, які б обмежували причинний ланцюг, містить ризик розширеного тлумачення меж кримінальної відповідальності особи. Певною мірою цей ризик може знижуватися за рахунок корегування меж відповідальності категорією вини, проте це означатиме можливість визнання будь-якого діяння необхідною умовою протиправного наслідку, а потім – перенесення остаточного вирішення цього питання в суб'єктивну площину. Виникає запитання: для чого потрібна така законодавча конструкція, якщо питання все одно вирішуватиметься в межах інституту вини?

Автор передмови до російського видання КК Грузії – В. І. Михайлов зазначив, що за кримінальним законодавством Грузії причинний зв'язок характеризується такими ознаками:

– причина передує наслідку в часі;

– причині внутрішньо властиве те, що вона вміщує в собі необхідність настання відповідних наслідків;

– наслідок є результатом закономірного розвитку причини;

---

[114] *Примітка*. Для порівняння наводимо російськомовний текст ч. 2 ст. 8 КК Грузії:

«2. Причинная связь существует тогда, когда деяние являлось необходимым условием предусмотренных соответствующей статьей настоящего Кодекса противоправных последствий или конкретной опасности, без которых на сей раз эти последствия не были бы осуществлены или такая опасность не возникла бы» (Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Вступ. статья к.ю.н., доц. В. И. Михайлова. Обзорн. статья д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 88).

– наслідок породжується саме цією причиною, а не є результатом інших сил[115].

Вище ми цитували текст ст. 8 КК Грузії. Отже, нескладно побачити, що В. І. Михайлов робить висновки, які не випливають зі змісту зазначених норм грузинського закону. Ймовірно, з двома першими ознаками ще можна погодитися; останні ж дві ознаки – явне перебільшення з боку автора: норми ст. 8 КК Грузії цих ознак не фіксують.

У кримінальному кодексі Республіки Корея ст. 17 має назву «Причинний зв'язок». Дефініцію поняття «причинний зв'язок» ця стаття не містить. Законодавчі норми лише встановлюють принцип, за яким відсутність зв'язку діяння з результатом не тягне за собою відповідальності: «У випадку, якщо діяння не пов'язане зі спричиненням небезпеки, що є елементом злочину, воно не підлягає покаранню навіть за наявності результату»[116].

Кримінальне законодавство Республіки Сан-Маріно передбачає таку норму:

«Стаття 24. Закінчений злочин. Причинність

Злочин вважається закінченим, коли встановлено факт заподіяння шкоди або створення небезпеки, передбачений у Законі як наслідок вчиненого або невчиненого акту поведінки виконавця.

Факт заподіяння шкоди або створення відповідної небезпеки є наслідком навіть за відсутності акту поведінки, коли ця особа мала юридичний обов'язок відвернути його виникнення»[117].

Як бачимо, частина перша цієї статті вказує на момент закінчення злочину з матеріальним складом, а частина друга встановлює каузальний характер бездіяльності. Попри використання слова «причинність» у назві статті, визначення

---

[115] Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Вступ. статья к.ю.н., доц. В. И. Михайлова. Обзорн. статья д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 32.

[116] Уголовный кодекс Республики Корея / Науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева; перевод с корейского канд. филол. наук В. В. Верхоляка. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. С. 48.

[117] Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. С. 45.

поняття причинного зв'язку стаття не містить, як рівно й будь-яких критеріїв встановлення причинності.

Ще однією європейською країною, кримінальне законодавство якої містить статтю про причинний зв'язок, є Республіка Албанія.

Стаття 13 Кримінального кодексу Республіки Албанія має назву «Причинний зв'язок» і передбачає такі положення: «Ніхто не підлягає кримінальній відповідальності, якщо відсутній причинний зв'язок між його дією чи бездіяльністю та фактичними наслідками, що настали, або загрозою їх настання»[118].

Отже, і цей приклад ілюструє лише принципове положення про відповідальність винятково за наявності причинного зв'язку, без спроби формулювання його законодавчої дефініції.

Норми італійського Кодексу Карного (Codice Penale) становлять доволі рідкісний в історії розвитку кримінального законодавства приклад, коли питання причинного зв'язку врегульовано одразу двома статтями кодексу. Стаття 40 «Каузальний зв'язок» (Rapporto di causalita)[119] передбачає:

«Ніхто не може бути покараний за діяння, передбачене законом як злочин, якщо шкідлива чи небезпечна подія, від якої залежить існування злочину, не є наслідком його дії або бездіяльності.

Невідвернення події, яку особа юридично зобов'язана відвернути, рівнозначне її заподіянню»[120].

Зазначене у статті є, по суті, принциповим положенням про відповідальність особи лише за ті наслідки, що були результатом її дії або бездіяльності.

Надзвичайно цікавим видається зміст інших норм, передбачених у ст. 41 «Конкуренція причин» (Concorso di cause):

«Конкуренція раніше існуючих, одночасних або таких, що пізніше виникли, причин, навіть якщо вони не залежали від дії чи

---

[118] Criminal Code of the Republic of Albania. URL: https://www.imolin.org/doc/amlid/Albania_Criminal%20Code.pdf (дата звернення: 25.08.2022).

[119] *Примітка*. Тут і далі переклад з італійської, англійської та іспанської зроблений нами.

[120] Codice Penale: URL: https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale (дата звернення: 30.05.2022).

бездіяльності винного, не виключає причинного зв'язку між дією чи бездіяльністю і наслідком.

Причини, що виникли пізніше, виключають причинний зв'язок лише тоді, коли вони самі по собі були достатніми для детермінації наслідку. В цьому разі, якщо раніше вчинена дія або бездіяльність сама по собі утворює злочин, застосовується передбачене за це покарання.

Попередні положення застосовуються й тоді, коли така, що існувала раніше, одночасна або більш пізня причина полягає у протиправному діянні іншої особи»[121].

Наведені норми вміщують правила подолання конкуренції або збігу кількох причин, тобто йдеться про розв'язання дуже складних для правозастосування і теоретичного розуміння ситуацій так званої множинності каузальних факторів. Італійський законодавець «вхопив» суть проблеми – питання не в дефініції причинності, якої він обґрунтовано уникає, а в практичному встановленні причинності у складних ситуаціях збігу кількох каузальних чинників.

Проблема з'ясування «автора» наслідку в ситуації збігу поведінки кількох осіб не є суто кримінально-правовою. Вона є предметом і філософських дискусій. Ця проблематика – багатоаспектна, однак її «ядро» утворює таке спірне питання: чи можемо ми вести мову про «множинність причин»? Чи може один наслідок мати кілька причин, чи він може бути породжений лише однією причиною? В такому разі як слід вирішувати питання збігу кількох актів поведінки, взаємодія яких і викликає один наслідок?

Відповідь на це питання є дуже складною незалежно від сфери наукових знань.

Свого часу відомий фізик-теоретик Макс Борн так визначив феномен причинності: «*Детермінізм* постулює, що події у різні часи пов'язані деякими законами таким чином, що уможливлюють передбачення ще невідомих ситуацій (минулих чи майбутніх).

---

[121] Codice Penale: URL: https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale (дата звернення: 30.05.2022).

Причинність постулює, що є закони, згідно з якими прояв сутності В певного класу залежить від прояву сутності А іншого класу, де слово «сутність» означає будь-який фізичний об'єкт, ситуацію чи подію. А називається причиною, В – результатом, наслідком, ефектом.

Якщо ж причинність належить до одиничних подій, то мають бути розглянуті такі її атрибути:

Те, що передує (antecedence), відповідно до чого постулюється, що причина має передувати результату, ефекту або, принаймні, бути з ним одночасною.

Контактність (contiguity), відповідно до якої постулюється, що причина і результат, ефект мають перебувати у просторовому контакті або бути пов'язані ланцюгом проміжних речей, що перебувають у контакті …»[122].

Вчений також зазначав, що його визначення причинності не виключає можливості існування декількох причин події. Втім поняття про множинність причин видається йому доволі безглуздим. Науковець критично ставився до ідеї «причинного ланцюга» і зауважував: «До того ж не можна навести щонайменшого доводу на користь припущення щодо єдиного такого ланцюга або навіть про певну обмежену кількість таких ланцюгів, позаяк причини можуть бути переплетені у певний складний спосіб, і більш підходящою картиною мені видається «мережа причин» (причому навіть мережа в багатовимірному просторі). Мало того, чому множинність причин має бути лише обчислюваною? А не становити континуум! «Множинність всіх причин певної події» видається мені поняттям настільки ж небезпечним, як і ті поняття, що ведуть до логічних парадоксів на зразок відкритих Расселом. Я вважаю, що поняття про «множинність всіх причин» є метафізичною ідеєю, яка викликає порожні суперечки. Тому я і намагався сформулювати своє визначення причинності так, щоб оминути проблему «множинних причин»[123].

---

[122] Борн Макс. Моя жизнь и взгляды. URL: https://coollib.com/b/518236-maks-born-moya-zhizn-i-vzglyadyi/read (дата звернення: 12.08.2022).

[123] Там само.

Дещо інакше підходить до цього питання відомий дослідник філософських аспектів причинності М. О. Князев. На думку вченого, окремі речі і події є наслідком не однієї, а необмежено великої кількості причин, кожна з яких «відповідальна» за ту чи іншу властивість явища, що вивчається; в підсумку перед нами постає строката картина різноманітних причин, що ставить перед філософом-методологом нелегке завдання осмислення самого феномену розмаїття[124]. Наведена позиція М. О. Князева ґрунтується на тезі множинності причин однієї події.

Множинності причин присвятив окремий параграф своєї відомої монографії В. М. Кудрявцев[125]. Науковець зазначав: «… інший бік багатозначності причинного зв'язку означає, що кожен шкідливий наслідок породжується множинністю причин і всі ці причини необхідно враховувати для правильного вирішення питання про притягнення винуватого до кримінальної відповідальності, застосування заходів громадського впливу або призначення йому міри кримінального покарання, а також для встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину»[126].

Відповідний параграф праці В. М. Кудрявцева дає підстави для висновку про підтримання науковцем ідеї множинності причин і про необхідність її використання та подальшого розвитку в межах кримінального права.

На нашу думку, у пізнанні проблеми «множинності причин» необхідно спиратися не лише на позицію спеціалістів у сфері філософії, а й брати до уваги міркування юристів. Зокрема, як щойно ми зазначили, М. О. Князев допускає множинність причин однієї події. Інший філософський підхід ґрунтується на доволі категоричному припущенні, що причиною події може бути лише один чинник, а всі інші фактори є умовами події. Застосування останнього підходу у кримінальному праві може містити ризики

---

[124] Князев Н. А. Проблема причинности в философии (концепция двух уровней): автореф. дис. … д-ра филос. наук. Москва, 1993. С. 32.

[125] *Примітка*. Параграф так і називається: «Множинність причин». Див.: Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. С. 232 – 239.

[126] Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. С. 232.

неправильної оцінки поведінки кількох учасників однієї події. Так, на початку 80-х рр. XX ст. було висловлено наукову позицію, згідно з якою, за наявності порушень правил безпеки руху кількома учасниками ДТП, у причинному зв'язку з результатом може перебувати порушення правил безпеки руху лише з боку одного водія[127]. Уже тоді ця позиція зазнала істотної критики. Як опоненти цього підходу висловилися П. С. Дагель[128] і М. С. Романов[129]. Вчені навели і прокоментували низку практичних прикладів, з яких стає зрозумілим, що між діяннями (порушеннями правил безпеки дорожнього руху) кожного з водіїв і злочинним наслідком може існувати причинний зв'язок. При цьому П. С. Дагель підкреслив, що позиція, відповідно до якої у причинному зв'язку з наслідками ДТП може перебувати лише поведінка одного з водіїв, ігнорує існування реального явища – співзаподіяння злочинного результату необережними діями кількох осіб[130].

У теорії кримінального права опрацьовано низку підходів до розуміння причинного зв'язку, наявного під час вчинення злочину і який ускладнюється множинністю каузальних факторів (зокрема, втручанням інших осіб, особливістю процесів організму хворого або пацієнта). Відповідне розуміння зумовлює аналіз сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, а також механізму спричинення суспільно небезпечних наслідків. За нашими спостереженнями, розмаїття практичних ситуацій з множинністю каузальних факторів і сучасний стан теорії кримінального права поки що не дають можливості сформулювати законодавчі положення, які б охопили всі ці ситуації і повною мірою слугували б розв'язанню проблеми встановлення причинного зв'язку за наявності конкуренції каузальних факторів.

---

[127] Горбуза А., Сухарев Е. О квалификации дорожно-транспортных преступлений. *Советская юстиция*. 1980. № 8. С. 26 – 28.

[128] Дагель П. О причинной связи в дорожно-транспортных преступлениях. *Советская юстиция*. 1981. № 8. С. 51 – 53.

[129] Романов Н. О причинной связи в дорожно-транспортных преступлениях. *Советская юстиция*. 1981. № 8. С. 53 – 54.

[130] Дагель П. Там само. С. 52.

§ 5. Поняття причинності за кримінальним законодавством США

На нашу думку, кримінальне законодавство США в питаннях щодо причинності потребує окремого розгляду, що можна обґрунтувати такими доводами.

По-перше, штати як державні утворення мають автономію у складі федерації щодо ухвалення законів. Вивчаючи кримінальне законодавство США, ми, по суті, маємо справу з 54 законодавчими системами (1 – федеральна, 50 – штатів, 1 – округ Колумбія, по одному – острови Пуерто-Ріко і Гуам).

По-друге, питання законодавчого врегулювання причинних відносин в тих штатах, де це реалізовано, мають між собою не тільки багато спільних рис, але й істотні відмінності.

Третій довід щодо важливості самостійного вивчення цього питання пов'язаний з тим, що вітчизняні дослідники американського кримінального права і законодавства уникають детального розгляду проблем причинності. Так, дослідження А. В. Савченка[131] стосувалося передусім порівняльного вивчення кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства США, а останнє, за нашими спостереженнями, не містить загальних положень щодо причинності. Втім, розглядаючи об'єктивні елементи складу правопорушення, А. В. Савченко обґрунтовано пише: «Питання про причиновість у американському кримінальному праві є одним із найскладніших (навіть у Модельному КК США воно викладене досить невдало, не зважаючи на те, що його розробники намагалися поєднати фактичний чи ймовірний результат дій правопорушника з межами усвідомленого чи неусвідомленого ним ризику тощо)»[132]. У багатоаспектній монографії про теоретичні та методологічні проблеми кримінального права П. П. Сердюка, в якій використана значна кількість

---

[131] Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 596 с.

[132] Там само. С. 169.

американських наукових джерел, проблема причинності окремого розгляду не зазнала. Автор лише за необхідності звертався до питань причинного зв'язку там, де це обумовлювалося логікою викладення матеріалу. Аналізуючи одну з американських справ, П. П. Сердюк наголошує: «… судді послуговувалися концепцією найближчої причини, що залишається характерною для кримінально-правової доктрини»[133].

У дослідженні Є. Ю. Полянського проблема причинного зв'язку в кримінально-правовій доктрині США розглядалася в аспекті переведення причинності із загальних принципів кримінальної відповідальності до структури складу злочину: «Відзначено, що *Actus Reus* максимально кореспондує з ознаками об'єктивної сторони складу злочину: його зосереджено на сутнісних характеристиках злочинного діяння, при цьому інші суттєві аспекти цього діяння ігноруються, в тому числі – причинний зв'язок, якому немає місця в структурі *Corpus Delicti*»[134]. Отже, науковець критикує підхід, згідно з яким причинність включається американськими вченими до фундаментальних принципів кримінальної відповідальності.

Критика Є. Ю. Полянським позиції американських науковців і законодавців ґрунтується на вітчизняному сприйнятті значення причинного зв'язку і не враховує того факту, що в американській кримінально-правовій системі реалізовано власний підхід щодо місця причинного зв'язку серед принципів кримінальної відповідальності. Крім цього, серед дослідників американського кримінального права існує позиція, відповідно до якої *Actus Reus* включає поведінку, а також супутні обставини або результат[135], а не лише злочинне діяння.

---

[133] Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 657.

[134] Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2015. С. 16.

[135] Уголовное право зарубежных государств. Общая и Особенная части: учебник / под ред. И. Д. Козочкина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2010. С. 165.

Вивчення нами кримінального законодавства окремих штатів США дає підстави для висновку, що причинність розглядається американськими законодавцями як фундаментальний принцип кримінальної відповідальності. Про це свідчить розташування норм про причинність у відповідних розділах (титулах, частинах тощо), які мають найменування «Principles of Criminal Liability» («Принципи кримінальної відповідальності») або «General Provisions» («Загальні положення»). Враховуючи те, що причинність у світовій філософській науці небезпідставно вважають базовим світоглядним принципом, ми схиляємося до думки про правильність позиції американських науковців. У будь-якому разі питання про можливість сприйняття вітчизняною доктриною причинності як принципу кримінальної відповідальності підлягає подальшому науковому вивченню.

Серед російських дослідників, які торкалися питань причинності в кримінальному праві США, слід пригадати І. Д. Козочкіна і Г. О. Єсакова.

Так, І. Д. Козочкін під час аналізу об'єктивних елементів злочину за кримінальним законодавством США розглядає і проблему причинного зв'язку. Науковець правильно привертає увагу до значення Модельного карного кодексу США, де були запропоновані нормативні проекти конструкцій щодо причинності і використані в подальшому з тими чи іншими застереженнями законодавством деяких штатів[136]. У російському підручнику з кримінального права зарубіжних держав (видання 2003 р.) І. Д. Козочкін зазначає, що питання про причинний зв'язок – одне з найбільш складних у кримінальному праві, а також в іншій праці погоджується з позицією деяких американських авторів про невдале викладення положень щодо причинності у Модельному карному кодексі США[137].

---

[136] Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2007. С. 110.

[137] Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учебное пособие / Под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. Москва: Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2003. С. 129.

Значну увагу питанням причинності в англо-американській правовій сім'ї приділяє інший російський дослідник – Г. О. Єсаков. Вчений переймався проблематикою причинності як у докторській дисертації[138], так і в окремих статтях[139] і навчальних посібниках з порівняльного кримінального права[140].

У низці публікацій Г. О. Єсаков розглядає переваги і недоліки сучасних доктринальних підходів, глибоко аналізує прецедентну практику, висвітлює найбільш складні проблеми кримінально-правового вчення про причинність, особливо питання щодо *novus actus interveniens* (нової дії, що втручається в перебіг причинності). Водночас у його працях спостерігаємо, на нашу думку, недостатню увагу до предметного вивчення питання про співвідношення законодавчих норм і теоретичних положень щодо причинного зв'язку в кримінальному праві і законодавстві США.

Отже, сучасні вітчизняні дослідники кримінального права США не приділили належної уваги вивченню проблеми законодавчого закріплення положень щодо причинності. За нашими спостереженнями і самі дослідники із США зрідка торкаються цього питання. Зрозуміло, що питання причинного зв'язку розглядаються в теорії кримінального права США, але аспект законодавчого закріплення положень щодо причинності вивчається спеціалістами в поодиноких випадках[141], тому він потребує окремого дослідження.

---

[138] Есаков Г. А. Учение о преступлении в странах семьи общего права: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2007. С. 23 – 24.

[139] Есаков Г. А. Причинность в англо-американском уголовном праве. *Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии)*. 2006. № 1. С. 116 – 131; Есаков Г. А. Причинная связь в сложных ситуациях: уголовно-правовая наука и судебная практика. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2016. № 1. С. 81 – 102.

[140] Есаков Г. А. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. Москва: Проспект, 2009. С. 127 – 131.

[141] Див., зокрема: Fletcher, George P. Dogmas of the Model Penal Code. *Buffalo Criminal Law Review*. 1998. Vol. 2:3. P. 3 – 24; Robinson, Paul H. The Model Penal Code's Conceptual Error on the Nature of Proximate Cause, and How to Fix it. *Criminal Law Bulletin*. 2015. Vol. 51. № 6. P. 1311 – 1326.

Передусім необхідно акцентувати на визначальній ролі Модельного карного кодексу (англ. Model Penal Code, MPC; скороч. укр. – МКК), розробленого Американським інститутом права (American Law Institute, ALI) й ухваленого понад 60 років тому – 24 травня 1962 р[142].

Після ухвалення МКК деякі штати брали за основу для законодавчих конструкцій щодо причинності ті нормативні моделі, що були запропоновані в МКК. Розглянемо їх докладніше.

У частині першій цього кодексу, яка має назву «Загальні положення» (General Provisions) міститься параграф 2 «Загальні принципи відповідальності» (Article 2. General Principles of Liability), який включає так звані «секції» (sections). За звичною для нас термінологією, слово «section», яке в англійській мові може мати значення і статті, і розділу, логічніше перекласти як «стаття»; потрібно мати на увазі, що слово «article» теж може означати термін «стаття». Враховуючи їх співвідношення в тексті, є підстави назвати «article» параграфом, а «section» – статтею.

Отже, в параграфі про загальні принципи відповідальності міститься стаття 2.03. «Причинний зв'язок між поведінкою і результатом; невідповідність між запланованим або передбачуваним результатом і фактичним результатом або між імовірним і фактичним результатом» (Causal Relationship Between Conduct and Result; Divergence Between Result Designed or Contemplated and Actual Result or Between Probable and Actual Result). Стаття містить положення такого змісту (подаємо одразу переклад українською)[143].

«(1) Поведінка є причиною результату у випадку:

(а) вона передувала результату і без неї цей результат не настав би; та

---

[142] Model Penal Code. Official Draft and Explanatory Notes. Complete Text of Model Penal Code as Adopted at the 1962 Annual Meeting of The American Law Institute at Washington, D.C., May 24, 1962. Philadelphia: The American Law Institute, 1985. 199 p.

[143] *Примітка*. Оригінальний текст ст. 2.03 МКК наведено у Додатках до цієї монографії; аналогічно – текст статей відповідних штатів.

(b) зв’язок між поведінкою і результатом задовольняє будь-які додаткові каузальні вимоги, передбачені цим Кодексом або визначені правом для правопорушення;

(2) Якщо плановане чи передбачуване заподіяння певного результату є елементом правопорушення, цей елемент не вважається встановленим, якщо фактичний результат не перебував у межах мети або очікувань діяча, за винятком:

(a) цей фактичний результат відрізняється від того планованого або передбачуваного, який міг би бути в цьому випадку, тільки в тому розумінні, що іншій особі або іншому майну завдано шкоди чи збитку або запланована чи передбачувана шкода була б більш серйозною або більш тяжкою, ніж заподіяна; або

(b) цей фактичний результат містить у собі такий самий вид шкоди або збиток, що був запланований або передбачений і не є занадто віддаленим чи випадковим у своєму виникненні, щоб мати відношення до відповідальності діяча або тяжкості його правопорушення.

(3) Якщо самовпевнене або недбале заподіяння певного результату є елементом правопорушення, цей елемент не вважається встановленим, коли фактичний результат не перебував у межах ризику, який діяч усвідомлював або, у випадку недбалості, який він повинен був усвідомлювати, за винятком:

(a) цей фактичний результат відрізняється від імовірного результату тільки в тому розумінні, що іншій особі або іншому майну завдано шкоди чи збитку або ця ймовірна шкода чи збиток була б більш серйозною або більш тяжкою, ніж заподіяна; або

(b) цей фактичний результат містить у собі такий самий вид шкоди або збитку, як і ймовірний результат і не є занадто віддаленим чи випадковим у своєму виникненні, щоб мати відношення до відповідальності діяча або тяжкості його правопорушення.

(4) Якщо заподіяння певного результату є матеріальним елементом правопорушення, для якого законом передбачено абсолютну відповідальність, цей елемент не вважається

встановленим, за винятком фактичного результату, який є ймовірним наслідком поведінки діяча»[144].

Зміст цих положень у загальних рисах обговорювався ще в радянській теорії кримінального права. Так, Б. С. Нікіфоров і Ф. М. Решетніков наголошували на невдалому викладенні питання про причинний зв'язок в МКК, оскільки його автори намагалися вкласти у прокрустове ложе законодавчих положень свої складні теоретичні побудови[145]. Підкреслимо певний раціональний зміст зауваження Б. С. Нікіфорова і Ф. М. Решетнікова – в положеннях ст. 2.03 МКК спостерігаються риси одразу кількох теоретичних підходів. На цьому аспекті вважаємо необхідним зосередити додаткову увагу.

Положення підпункту (a) пункту (1) про те, що поведінка «передувала результату і без неї цей результат не настав би» належить до логічного правила *conditio sine qua non*, відомого ще за схемами Френсіса Бекона і Джона Стюарта Мілля. Іноді в науці кримінального права такий підхід називають «теорією *conditio sine qua non*», але, повторимо, це не теорія причинного зв'язку у кримінальному праві, а логічне правило, поза яким взагалі не може існувати поняття причини[146].

Підпункт (b) пункту (1) передбачає: «зв'язок між поведінкою і результатом задовольняє будь-які додаткові каузальні вимоги, передбачені цим Кодексом або визначені правом для правопорушення». Зазначене положення «запозичене» у так званих нормативних теоретичних підходів щодо причинного зв'язку. Його суть полягає в тому, що для встановлення причинного зв'язку мають братися до уваги нормативні

---

[144] Model Penal Code. Official Draft and Explanatory Notes. Complete Text of Model Penal Code as Adopted at the 1962 Annual Meeting of The American Law Institute at Washington, D.C., May 24, 1962. Philadelphia: The American Law Institute, 1985. P. 25.

[145] Никифоров Б. С., Решетников Ф. М. Современное американское уголовное право. Москва: Наука, 1990. С. 45.

[146] Музыка А. А., Багиров С. Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. С. 32 – 36.

положення, якими передбачені певні каузальні особливості правопорушення, наприклад, необхідність встановлення факту порушення певних правил безпеки з боку суб'єкта.

Пункт (2) встановлює правило, згідно з яким плановане чи передбачуване заподіяння певного результату є елементом правопорушення і може вважатися встановленим, якщо фактичний результат перебував у межах мети або очікувань діяча. Зазначене положення «запозичене» у суб'єктивних теорій причинного зв'язку, відповідно до яких суб'єкт є відповідальним лише за ті наслідки, що передбачалися ним.

Підкреслимо, що так само до суб'єктивних теорій причинності в кримінальному праві належать і положення пункту (3) ст. 2.03 МКК, сформульовані для причинності в необережних злочинах. Згідно з ними причинний зв'язок вважається встановленим, якщо фактичний результат перебував у межах ризику, який діяч усвідомлював або повинен був усвідомлювати.

Положення про відсутність причинного зв'язку, якщо результат був занадто віддаленим від поведінки суб'єкта (підпункти (b) пунктів (2) та (3) ст. 2.03 МКК), пов'язані з поширеною в англо-американському праві теорією найближчої причини (*proxima causa*).

Примітною є викладена у підпунктах (b) пунктів (2) та (3) ст. 2.03 МКК позиція про випадковість виникнення результату, наявність якої унеможливлює встановлення причинного зв'язку. Це положення «запозичене» з групи теорій про закономірний, на противагу випадковому, характер заподіяної шкоди. До них належать, наприклад, теорія закономірної умови німецького криміналіста К. Енгіша[147], а також панівна в радянській науці кримінального права теорія необхідного заподіяння, найвідомішим послідовником якої був А. А. Піонтковський[148].

---

[147] Engisch K. Die Kausalität als Merkmal der strafrechtlichen Tatbestände. Tübingen: Mohr Siebeck, 1931. S. 21.

[148] Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. 1 / Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Ленинград: Изд–во Ленинградского ун–та, 1968. С. 343.

Нарешті, пунктом (4) ст. 2.03 МКК передбачено положення, відповідно до якого у випадках абсолютної відповідальності для встановлення причинного зв'язку необхідно, щоб фактичний результат був *імовірним* наслідком поведінки діяча. Зрозуміло, що ця правова позиція спирається на теорію ймовірнісного причинного зв'язку. В науці кримінального права найбільш послідовним прихильником цієї теорії був Ф. Ю. Бердичевський[149].

Зазначене дає підстави для висновку: автори МКК під час формулювання положень ст. 2.03 виходили з різних теорій встановлення причинності і створили складну еклектичну нормативну модель. Мабуть, тому деякі дослідники зазначають, що положення МКК щодо причинності викладені вельми складно і плутано[150].

Деякі американські дослідники теж критикують положення МКК щодо причинного зв'язку. Так, Джордж Флетчер зазначає: «Розробники Модельного Карного Кодексу, ймовірно, не усвідомлюють, що вони зв'язали себе «каузальною» теорією вчинку, яка протиставляється «телеологічній», але фактично зробили це. Але що було більш корисним розв'язанням цієї філософської проблеми? В тих випадках, коли може виникнути питання про те, чи був, скажімо, лунатизм дією людини чи ні, суди не мають проблем звернутися до наукової літератури щодо цього предмета»[151].

Далі Дж. Флетчер продовжує свою критику: «Або розглянемо ст. 2.03 Модельного Карного Кодексу, в якій насмілилися розкрити таємниці причинності:

(1) Поведінка є причиною результату у випадку:

(а) вона передувала результату і без неї цей результат не настав би; та

---

[149] Бердичевский Ф. Ю. Вероятностная причинная связь в уголовном праве. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 10. Москва: Юрид. лит., 1969. С. 47 – 52.

[150] Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2007. С. 109.

[151] Fletcher, George P. Dogmas of the Model Penal Code. *Buffalo Criminal Law Review*. 1998. Vol. 2:3. P. 5.

(b) зв'язок між поведінкою і результатом задовольняє будь-які додаткові каузальні вимоги, передбачені цим Кодексом або визначені правом для правопорушення;

Це положення, зрозуміло, мало що вам каже, оскільки проблеми «найближчої причини» відтягнуті до інших положень кодексу. Інші підрозділи ст. 2.03 передбачають більш детальні роз'яснення для проблеми віддаленої шкоди у випадках, адаптованих до окремих форм вини, наприклад, задум, самовпевненість»[152].

Видається, що вироблення такого складного інтелектуального продукту, як законодавчі норми про причинність, навряд чи може ґрунтуватись виключно на положеннях якоїсь однієї теорії – як відомо, жодна теорія не витримує емпіричної верифікації щодо її абсолютної коректності, тобто не підтверджує свою універсальність. Тому обережне використання апробованих практикою положень з різних наукових підходів могло б сприйматися як можливий шлях їх «примирення», досягнення хоч і не об'єктивної, але принаймні конвенційної наукової істини, що дасть змогу надалі втілити результати науково узгодженого підходу у відповідних нормах права.

Насправді, досягнення науковцями консенсусу в аспекті єдиного розуміння кримінально-правової причинності видається ніби хорошою пропозицією прикладного характеру. Але як сформувати такий підхід (як домовитися)?; хто визначатиме такого роду компромісну істину? Очевидно, «це ризиковане судження» може відгукнутися бумерангом і загальмувати розвиток теорії кримінально-правової причинності[153].

---

[152] Fletcher, George P. Dogmas of the Model Penal Code. *Buffalo Criminal Law Review*. 1998. Vol. 2:3. P. 5.

[153] Музика А. А. Каузальність у структурі кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. С. 106.

Під час огляду кримінальних законів окремих штатів США нами не були виявлені спеціальні положення щодо причинності у відповідних нормативних базах таких штатів (або територій): Айдахо, Айова, Аляска, Вайомінг, Вашингтон, Вермонт, Вірджинія, Вісконсин, Джорджія, Західна Вірджинія, Іллінойс, Індіана, Каліфорнія, Колорадо, Коннектикут, Массачусетс, Меріленд, Міннесота, Міссісіпі, Міссурі, Мічиган, Небраска, Невада, Нью-Гемпшир, Нью-Йорк, Нью-Мексико, Огайо, Оклахома, Орегон, Північна Кароліна, Південна Кароліна, Південна Дакота, Род-Айленд, Теннессі, Флорида, Юта.

Щодо кримінального законодавства штату Нью-Йорк необхідно акцентувати на такому цікавому факті: попри значний вплив, якого зазнав з боку МКК кримінальний кодекс Нью-Йорку, положення ст. 2.03 МКК не були включені до нього, як і будь-які інші положення щодо кримінально-правової каузальності.

Водночас нами встановлено, що існує значна група штатів, у законодавстві яких знайшлося місце для спеціальних положень щодо причинності. Йдеться про такі штати (або території): Алабама, Аризона, Арканзас, Делавер, Гуам (острів у Мікронезії у Західній частині Тихого океану зі статусом території США), Гаваї, Кентуккі, Луїзіана, Мен, Монтана, Нью-Джерсі, Пенсильванія, Північна Дакота, Пуерто-Ріко (острів у Карибському морі зі статусом території, що перебуває на правах самоуправління під юрисдикцією США) і Техас.

Вивчення законодавчих підходів щодо формулювання положень про причинність, реалізованих у цих штатах, дає підстави для таких узагальнених висновків. Всі досліджені законодавчі моделі можна умовно поділити на чотири нормативні групи.

Для *першої групи* характерно, що законодавство містить припис про необхідність причинного зв’язку поведінки винуватого з результатом (наслідком), не уточнюючи при цьому ознак такого зв’язку та визначення відповідного поняття. Наприклад, у законодавстві Луїзіани Титул 14 «Кримінальне право» містить § 8 «Злочинна поведінка» такого змісту.

«Злочинна поведінка складається з:

(1) Дії або бездіяльності, яка викликала злочинні наслідки, що поєднуються зі злочинним наміром; або

(2) Простої дії чи бездіяльності, яка викликала злочинні наслідки, коли відсутня вимога щодо наявності злочинного наміру; або

(3) Злочинна недбалість, що викликала злочинні наслідки»[154].

На нашу думку, використаний у параграфі зворот «that produces criminal consequences» – «яка викликала (дослівно перекладається «виробила». – *А. М., С. Б.*) злочинні наслідки» є непрямим приписом щодо наявності причинного зв'язку. Будь-які подальші уточнення щодо причинності кримінальне законодавство Луїзіани не містить.

Друга нормативна група об'єднує законодавчі підходи, відповідно до яких в нормах міститься не лише припис про необхідність зв'язку поведінки винуватого з наслідками, а й спроба більш детально визначити зміст принципу причинності у кримінально-правовому сенсі. Характерним для цих законодавчих підходів є наявність окремої статті щодо причинності у главах чи розділах, які стосуються принципів кримінальної відповідальності, а також спостерігається певна незалежність змісту цих норм від впливу положень ст. 2.03 МКК.

Так, § 5-2-205 «Causation» Кримінального кодексу штату Арканзас (Title 5 – Criminal Offenses, Subtitle 1 – General Provisions, Chapter 2 – Principles of Criminal Liability, Subchapter 2 – Culpability) передбачає[155]:

«§ 5-2-205. Причинність

Причинність існує тоді, коли результат не настав би, якби не ця поведінка обвинуваченого, що діяв або самостійно, або одночасно з поведінкою іншої особи (супутня причина), за винятком:

(1) Ця супутня причина була явно достатньою для виникнення результату; та

---

[154] Louisiana Criminal Law. URL: https://law.justia.com/codes/louisiana/2021/revised-statutes/title-14/ (дата звернення: 01.06.2022).

[155] *Примітка*. Пунктуація наведена відповідно до оригінального тексту.

(2) Ця поведінка обвинуваченого була явно недостатньою, щоб викликати результат»[156].

Аналогічна позиція законодавця (як за змістом, так і текстуально) викладена у ст. 12.1-02-05 Кримінального кодексу Північної Дакоти:

«12.1-02-05. Причинний зв'язок між поведінкою і результатом

Причинність існує тоді, коли результат не настав би, якби не ця поведінка обвинуваченого, що діяв самостійно або одночасно з поведінкою іншої особи (супутня причина), за винятком, коли ця супутня причина була явно достатньою для виникнення результату, а поведінка обвинуваченого – явно недостатня»[157].

Подібну конструкцію спостерігаємо у кримінальному законодавстві штату Мен. Йдеться про § 33 «Результат як елемент; причинність» (Result as an element; causation) Кримінального кодексу штату Мен (Title 17-A Main Criminal Code, Part 1. General Principles, Chapter 2. Criminal Liability; Elements of Crimes), який встановлює:

«1. Якщо не передбачено інше, коли заподіяння результату є елементом злочину, причинність може бути встановлена, якщо результат не настав би, якби не поведінка обвинуваченого, що діяв самостійно або одночасно з поведінкою іншої особи (супутня причина).

2. У випадках, коли одночасна причинність утворює проблему, поведінка обвинуваченого також має бути сама по собі достатньою, щоб викликати результат»[158].

Окрему статтю щодо причинного зв'язку передбачає і Карний кодекс Техасу (Penal Code of Texas). Стаття 6.04 цього Кодексу має назву «Причинність: поведінка і результати» (Causation: conduct and results) та передбачає такі положення:

---

[156] Criminal Code of Arkansas. URL: https://law.justia.com/codes/arkansas/2020/title-5/subtitle-1/chapter-2/subchapter-2/section-5-2-205/ (дата звернення: 31.05.2022).

[157] Criminal Code of North Dakota. URL: https://law.justia.com/codes/north-dakota/2021/title-12-1/chapter-12-1-02/ (дата звернення: 02.06.2022).

[158] Main Criminal Code. URL: https://law.justia.com/codes/maine/2021/title-17-a/part-1/chapter-2/section-33/ (дата звернення: 01.06.2022).

«(a) Особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо цей результат не настав би, якби не поведінка цієї особи, що діяла самостійно або одночасно з поведінкою іншої особи (одночасна причина), за винятком, якщо одночасна причина була явно достатньою для виникнення результату та поведінка діяча була явно недостатньою.

(b) Особа так само підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння результату, якщо єдина відмінність між тим, що фактично сталося і тим, що особа планувала, усвідомлювала чи піддала ризику, полягає у:

(1) вчиненні іншого правопорушення; або

(2) заподіянні шкоди, збитку або іншому ураженні іншої особи чи майна»[159].

У наведених вище статтях кодексів (штатів Арканзас, Північна Дакота, Мен і Техас) головним критерієм причинного зв'язку застосовано такі його логічні ознаки, як *необхідність* і *достатність* умови (тобто поведінки суб'єкта) для настання наслідку. У ст. 2.03 МКК використано лише критерій but for, тобто *необхідної* умови, а *достатність* умови не згадано. Детальніше про переваги і недоліки цих критеріїв йтиметься нижче.

До цієї нормативної групи варто включити і положення щодо причинного зв'язку, передбачені Карним кодексом Пуерто Ріко (Codigo Penal de Puerto Rico). Цей кодекс містить своєрідну юридичну будову – § 5007 «Relación de causalidad», що дослівно перекладається з іспанської як «зв'язок каузальний» або, більш звично для нас – «причинний зв'язок». Параграф визначає:

«Поведінка особи є причиною результату, якщо:

(a) діяння, яке призвело до результату, не було надто віддаленим або випадковим, та

(b) виникнення результату істотно не залежало від вольової дії третьої особи.

Якщо поведінка двох чи більше осіб сприяє результату і поведінка кожної особи була б достатньою, щоб викликати

[159] Penal Code of Texas. URL: https://law.justia.com/codes/texas/2021/penal-code/title-2/chapter-6/section-6-04/ (дата звернення: 02.06.2022).

результат, вимоги цього розділу застосовуються щодо кожної особи, яка сприяла результату»[160].

Хоча у наведеній статті для заперечення причинності застосовуються поняття віддаленості або випадковості поведінки особи, які використані у конструкції ст. 2.03 МКК, в цілому можна зазначити, що § 5007 Карного кодексу Пуерто Ріко не зазнав істотного впливу МКК.

Третя нормативна група включає штати, кримінальне законодавство яких зазнало впливу Модельного карного кодексу США, але викладення відповідних положень не є повною калькою ст. 2.03 МКК і містить певні відмінності. Так, Кримінальний кодекс Алабами (Title 13A – Criminal Code, Chapter 2 – Principles of Criminal Liability, Section 13A-2-5 Causal relationship between conduct and results; relationship to mental culpability) передбачає:

«Стаття 13A-2-5. Причинний зв'язок між поведінкою і результатами; зв'язок з психічною винуватістю

(a) Особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо результат не настав би без її поведінки, яка відбулася самостійно або одночасно з поведінкою іншої особи (одночасна причина), за винятком випадків, коли ця одночасна причина була достатньою для виникнення результату та поведінка цього діяча була явно недостатньою.

(b) Особа також підлягає кримінальній відповідальності за спричинення результату, якщо єдина відмінність між тим, що фактично сталося і тим, до чого вона прагнула, що передбачала або чим ризикувала полягає в тому, що:

(1) Було пошкоджено, завдано збитку чи уражено іншу особу чи майно; або

(2) Відбулося менш серйозне або менш значне пошкодження чи завдано менш значний збиток.

(c) Якщо заподіяння певного результату є матеріальним елементом правопорушення, для якого законом передбачено абсолютну відповідальність, цей елемент не є встановленим, якщо

---

[160] Codigo Penal de Puerto Rico. URL: https://law.justia.com/codes/puerto-rico/2020/titulo-33/subtitulo-6/parte-i/capitulo-321/subcapitulo-i/5007/ (дата звернення: 02.06.2022).

фактичний результат не є ймовірним наслідком поведінки діяча»[161].

Як видно з положень пункту (а) статті 13А-2-5 Кримінального кодексу Алабами, у цьому акті використано правило необхідної умови (*but for* his conduct), яким оперує і МКК (*but for* which the result in question would not have occurred). Водночас пункт містить уточнення про достатність поведінки діяча для виникнення результату, що становить додаткову логічну умову, не передбачену МКК. Вказівка на достатність (недостатність) поведінки діяча для продукування наслідку є характерною для розглянутих вище кримінальних кодексів штатів Арканзас, Північна Дакота, Мен і Техас.

У Кримінальному кодексі Аризони законодавчі положення про причинний зв'язок містяться у § 13-203 (Causal relationship between conduct and result; relationship to mental culpability). Назва параграфа цього кодексу і назва відповідної статті Кримінального кодексу Алабами майже ідентичні, проте за змістом вони відрізняються – § 13-203 має більше спільних рис з положеннями ст. 2.03 МКК. Зазначений нормативний елемент викладено у такій редакції:

«§ 13-203 – Причинний зв'язок між поведінкою і результатом; зв'язок з психічною винуватістю.

А. Поведінка є причиною результату, якщо існують такі обидві умови:

1. Якби не ця поведінка, то результат не настав би.

2. Зв'язок між цією поведінкою і результатом задовольняє будь-які додаткові каузальні вимоги, передбачені законом, що визначає це правопорушення.

В. Якщо умисне заподіяння певного результату є елементом правопорушення, і цей фактичний результат не перебуває в межах наміру або передбачення особи, цей елемент вважається встановленим, якщо:

1. Фактичний результат відрізняється від того задуманого чи передбачуваного лише в тому розумінні, що іншій особі чи

[161] Criminal Code of Alabama. URL: https://law.justia.com/codes/alabama/2009/Title13A/Chapter2/13A-2-5.html (дата звернення: 31.05.2022)

іншому майну завдано шкоди або збитку, або ця задумана чи передбачувана шкода чи збиток були б більш серйозними чи значними, ніж спричинені; або

2. Фактичний результат містить у собі такі самі (подібні) шкоду або збиток, що і задумані чи передбачувані, та відбувся у спосіб, за якого особа знала чи повинна була знати, що своєю поведінкою вона істотно перетворює його (результат) на більш ймовірний.

С. Якщо самовпевнене або недбале заподіяння певного результату є елементом правопорушення, і цей фактичний результат виходить за межі ризику, який особа усвідомлювала або у випадку злочинної недбалості, який особа повинна була усвідомлювати, цей елемент є встановленим, якщо:

1. Фактичний результат відрізняється від ймовірного результату тільки в тому розумінні, що іншій особі або іншому майну завдано шкоди чи збитку, або ця задумана чи передбачувана шкода чи збиток були б більш серйозними чи значними, ніж спричинені; або

2. Фактичний результат містить у собі такі самі (подібні) шкоду або збиток, що і ймовірний результат та відбувся у спосіб, за якого особа знала чи повинна була знати, що своєю поведінкою вона істотно перетворює його (результат) на більш ймовірний»[162].

Таким чином, кримінальне законодавство Аризони в питаннях причинного зв’язку значною мірою ґрунтується на положеннях ст. 2.03 МКК, хоча і відрізняється деякими термінами. Окрім цього, остання частина положень ст. 2.03 МКК, яка стосується причинного зв’язку у правопорушеннях абсолютної відповідальності, не була включена до § 13-203 Кримінального кодексу Аризони.

Істотного впливу МКК зазнало і кримінальне законодавство штату Делавер. Положення ст. 2.03 МКК розташовані у чотирьох параграфах (§§ 261 – 264) Кримінального кодексу Делавера, але не повністю. Так, до § 261 «Причинність», яка повністю повторює підпункт (а) пункту (1) ст. 2.03 МКК, не було включене

[162] Criminal Code of Arizona. URL: https://law.justia.com/codes/arizona/2021/title-13/section-13-203/ (дата звернення: 31.05.2022).

положення підпункту (b) про те, що «зв'язок між поведінкою і результатом задовольняє будь-які додаткові каузальні вимоги, передбачені цим Кодексом або визначені правом для правопорушення».

Інші положення цього кодексу мають багато спільного з МКК за змістом, хоча трохи відрізняються текстуально. Так, § 262 «Інтенціональна (задумана. – *А. М., С. Б.*) чи усвідомлювана причинність; результат, що відрізняється від очікуваного» викладено у такій редакції:

«Елемент задуманої чи усвідомлюваної причинності не є встановленим, якщо фактичний результат перебуває поза наміром чи усвідомленням обвинуваченого, за винятком:

(1) Фактичний результат відрізняється від задуманого чи передбачуваного тільки в тому розумінні, що іншій особі чи іншому майну завдано шкоди або збитку, або ця задумана чи передбачувана шкода чи збиток були б більш серйозними чи значними, ніж спричинені; або

(2) Фактичний результат включає таку саму шкоду чи збиток, що і ймовірний результат, і не є занадто віддаленим чи випадковим у своєму виникненні, щоб мати стосунок до відповідальності цього діяча або тяжкості цього правопорушення»[163].

Наступний § 263 «Самовпевнена чи недбала причинність; результат, що відрізняється від очікуваного чи упущеного» Кримінального кодексу Делавера містить такі положення.

«Елемент самовпевненої чи недбалої причинності не є встановленим, якщо фактичний результат перебуває поза межами ризику, який обвинувачений передбачав або, у випадку недбалості, який обвинувачений повинен був передбачати»[164]. Далі встановлено два уже відомих нам винятки щодо результату: 1) фактичний результат відрізняється від передбачуваного (або того, що обвинувачений повинен був передбачити) лише тим, що його завдано іншій особі чи іншому майну; 2) фактичний

[163] Delaware Criminal Code. URL: https://law.justia.com/codes/delaware/2021/title-11/chapter-2/ (дата звернення: 01.06.2022).

[164] Там само.

результат є таким самим, що й передбачуваний (або такий, що обвинувачений повинен був передбачити), але є занадто віддаленим чи занадто випадковим у своєму виникненні.

Останній § 264 «Причинність у правопорушеннях суворої відповідальності» відрізняється від пункту (4) МКК лише тим, що в КК штату Делавер замість сталого виразу «абсолютна відповідальність» застосовано словосполуку «сувора відповідальність».

Порівняння оригінальних текстів ст. 2.03 МКК і §§ 261–264 кримінального законодавства штату Делавер виявляє незначні термінологічні відмінності – ті чи інші слова і звороти, використані в МКК, у законодавстві штату Делавер замінені на синоніми. Наприклад, в МКК зазначається «purposely or knowing causing», а в законодавстві штату Делавер йдеться про «intentional or knowing causation»; МКК вказує на «the actual result is not within the purpose or the contemplation», а відповідні норми законодавства штату Делавер передбачають «the actual result is outside the intention or the contemplation». Як бачимо, йдеться про синонімічний ряд понять.

МКК істотно вплинув і на положення щодо причинності, які викладені у § 4.50 Кримінального і виправного кодексу острова Гуам (Guam Crime and Corrections Code). Параграф має назву «Встановлення і визначення причинності» (Causation Established and Defined) і передбачає такі положення:

«(a) Елемент правопорушення, яке потребує, щоб обвинувачений заподіяв певний результат, вважатиметься встановленим, якщо його поведінка передувала результату (є антецедентом) і без неї результат не настав би, та

(1) якщо це правопорушення потребує, щоб обвинувачений з наміром або усвідомлено спричинив результат, то цей фактичний результат, що був заподіяний

(A) перебуває в межах мети очікувань обвинуваченого, якщо намір чи передбачення поширюється на природні події або поведінку інших, або, якщо ні

(B) включає таку саму шкоду або збиток, які планувалися чи усвідомлювалися і не є надто віддаленими, випадковими в їх настанні або залежними від вольової поведінки іншої особи, щоб

просто мати відношення до відповідальності обвинуваченого або до тяжкості його правопорушення;

(2) якщо правопорушення потребує, щоб обвинувачений самовпевнено або недбало спричинив результат, то цей фактичний результат, що був заподіяний

(A) перебуває в межах ризику, який обвинувачений передбачав чи повинен був передбачити, якщо цей ризик поширюється на природні події або поведінку інших, або, якщо ні

(B) включає таку саму шкоду або збиток, якими самовпевнено або недбало ризикнули, і які не є надто віддаленими, випадковими в їх настанні або залежними від вольової поведінки іншої особи, щоб просто мати відношення до відповідальності обвинуваченого або до тяжкості його правопорушення;

(3) якщо правопорушення передбачає сувору відповідальність, то фактичний результат, що настає, є ймовірним наслідком поведінки обвинуваченого.

(b) Обвинувачений не може бути звільнений від відповідальності за спричинення результату, якщо тільки відмінність між тим, що фактично сталося і тим, що було сплановано, передбачено або піддано ризику, полягає лише в тому, що іншій особі або іншому майну завдано шкоди чи збитку або настала менш серйозна шкода або менш значний збиток»[165].

Наведені положення більшою мірою ґрунтуються на ідеях, реалізованих у ст. 2.03 МКК, проте вбачаються і відмінності. Так, окрім вказівки на віддалений або випадковий характер наслідку, що унеможливлює встановлення причинності між поведінкою обвинуваченого і результатом, Кримінальний і виправний кодекс Гуаму містить додаткову умову – наслідок, що залежав від вольової поведінки іншої особи, не може розглядатися як спричинений поведінкою обвинуваченого.

Розробники Карного кодексу штату Гаваї (Hawaii Penal Code) теж взяли за основу підхід, запропонований МКК, і це позначилося на кількості та змісті положень щодо причинності.

---

[165] Guam Crime and Corrections Code. URL: https://law.justia.com/codes/guam/2021/title-9/chapter-4/ (дата звернення: 01.06.2022).

Нумерація параграфів Карного кодексу Гаваїв спирається на загальний номер цього Кодексу у зведенні законів штату – 702, до якого через дефіс додається відповідний номер параграфу. Наприклад, § 702-214 «Причинний зв'язок між поведінкою і результатом» має такий зміст: «поведінка є причиною результату, якщо вона передувала результату і без неї цей результат не настав би»[166].

Отже, вбачається цілковита схожість зазначених положень із текстом підпункту «а» пункту 1 ст. 2.03 МКК.

До структурних елементів цього Кодексу, що стосуються причинності, належить і § 702-215 «Інтенціональна (задумана. – *А. М., С. Б.*) чи усвідомлювана причинність; результат, що відрізняється від задуманого або очікуваного». Він передбачає:

«У наступних випадках задумане або усвідомлюване заподіяння певного результату буде вважатися встановленим, навіть якщо фактичний результат, завданий обвинуваченим, не перебував у межах наміру чи усвідомлення обвинуваченого:

(1) Фактичний результат відрізняється від задуманого чи передбачуваного тільки в тому розумінні, що іншій особі чи іншому майну завдано шкоди або збитку, або ці задумані чи передбачувані шкода чи збиток були б більш серйозними чи значними, ніж спричинені; або

(2) Фактичний результат включає таку саму шкоду або збиток, які планувалися чи усвідомлювалися і не є надто віддаленими, випадковими в їх настанні або залежними від вольової поведінки іншої особи, щоб просто мати відношення до відповідальності обвинуваченого або до тяжкості його правопорушення»[167].

Останнє з наведених положень за змістом майже збігається з нормами, викладеними у підпункті (B) пункту (1) частини (a) § 4.50 Кримінального і Виправного кодексу Гуаму, які коментувалися нами вище, і тому повторно ми не акцентуємо на особливостях цих норм.

---

[166] Hawaii Penal Code. URL: https://law.justia.com/codes/hawaii/2021/title-37/chapter-702/section-702-214/ (дата звернення: 01.06.2022).

[167] Там само.

Параграф 702-216 «Самовпевнена або недбала причинність; відмінність результату від того, що перебував у межах ризику» вміщує такі положення:

«У наступних випадках самовпевнене або недбале заподіяння певного результату буде вважатися встановленим, навіть якщо фактичний результат, завданий обвинуваченим, не перебував у межах ризику, допущеного обвинуваченим, або, у випадку недбалості, мав би передбачатися:

(1) Фактичний результат відрізняється від ймовірного результату тільки в тому розумінні, що іншій особі чи іншому майну завдано шкоди або збитку, або ці ймовірна шкода чи збиток були б більш серйозними чи значними, ніж спричинені; або

(2) Фактичний результат включає таку саму шкоду або збиток, що і ймовірний результат, і він не є надто віддаленим чи випадковим в його настанні або надто залежним від вольової поведінки іншої особи, аби просто мати відношення до відповідальності обвинуваченого чи до тяжкості його правопорушення»[168].

Нескладно осягнути, що наведені норми спираються на положення МКК, за винятком припису про наслідок, який залежав від вольової поведінки іншої особи і тому не може розглядатися як спричинений поведінкою обвинуваченого – це уточнення є характерним, наприклад, для Кримінального і виправного кодексу Гуаму, а також і для кримінального законодавства деяких інших штатів, про що йтиметься далі.

Порівнюючи конструкцію останнього параграфа – 702-217 «Причинність у правопорушеннях абсолютної відповідальності» і ч. 4 ст. 2.03 МКК, є підстави судити про їх значну подібність, за певними винятками: у словосполученні «матеріальний елемент» виключено слово «матеріальний», а слово «actor» («діяч») замінено на «defendant» («обвинувачений»). Цей параграф викладено у такій редакції:

«Якщо заподіяння певного результату є елементом правопорушення, для якого законом передбачено абсолютну

[168] Hawaii Penal Code. URL: https://law.justia.com/codes/hawaii/2021/title-37/chapter-702/section-702-214/ (дата звернення: 01.06.2022).

відповідальність, цей елемент не вважається встановленим, за винятком фактичного результату, який є ймовірним наслідком поведінки обвинуваченого»[169].

Отже, норми Карного кодексу Гаваїв щодо причинності ґрунтуються на положеннях ст. 2.03 МКК, але мають відмінність, яка зближує їх з Кримінальним і виправним кодексом Гуаму і законами деяких інших штатів. Йдеться про позицію стосовно вольової поведінки іншої особи, втручання якої може вважатися чинником, що виключає змогу визнавати причинний зв'язок між поведінкою обвинуваченого і фактичним результатом.

Законодавчі положення про причинність, які містить Кримінальний кодекс Кентуккі (Criminal Code of Kentucky), теж можуть вважатися такими, що зазнали впливу з боку МКК. Ці положення передбачені однією статтею – 501.060 «Причинні зв'язки» (назва статті англійською – causal relationships, дослівно: каузальні відносини):

«(1) Поведінка є причиною результату, коли вона передувала результату і без неї цей результат не настав би.

(2) Якщо умисне заподіяння певного результату є елементом правопорушення, цей елемент не вважається встановленим, коли фактичний результат не перебував у межах наміру або усвідомлення діяча, за винятком:

(a) Цей фактичний результат відрізняється від того задуманого або передбачуваного, який міг би бути в цьому випадку, тільки в тому розумінні, що іншій особі або іншому майну завдано шкоди чи збитку або задумані чи передбачувані шкода чи збиток були б більш серйозними або більш значними, ніж заподіяні; або

(b) Цей фактичний результат містить у собі такий самий вид шкоди або збитку, що їх задумано чи передбачено, та досягається у спосіб, за якого діяч знав чи повинен був знати, що своєю поведінкою він істотно перетворює його (результат) на більш ймовірний.

---

[169] Hawaii Penal Code. URL: https://law.justia.com/codes/hawaii/2021/title-37/chapter-702/section-702-214/ (дата звернення: 01.06.2022).

(3) Якщо необдумане або самовпевнене заподіяння певного результату є елементом правопорушення, такий елемент не вважається встановленим, коли цей фактичний результат не перебуває в межах ризику, про який діяч обізнаний або, у випадку самовпевненості, який він повинен був усвідомлювати, за винятком:

(a) Цей фактичний результат відрізняється від ймовірного результату тільки в тому розумінні, що іншій особі або іншому майну завдано шкоди чи збитку або ця ймовірна шкода чи збиток були більш серйозними або більш значними, ніж заподіяні; або

(b) Цей фактичний результат містить у собі такий самий вид шкоди чи збитку, що і ймовірний результат, і відбувається способом, за якого діяч знав чи повинен був знати, що своєю поведінкою він істотно перетворює його (результат) на більш ймовірний.

(4) Питання про те, чи діяч знав або повинен був знати, що результат, ним заподіяний, був його поведінкою істотно перетворений на більш ймовірний, є питанням факту»[170].

Як вбачається з наведених норм, перша частина ґрунтується на визначенні причини за допомогою категорії необхідної умови і повторює відповідне положення ст. 2.03 МКК. Інші частини оперують поняттями, які переводять вирішення питання у суб'єктивну площину, що є характерним для положень МКК. Водночас вказівка на розуміння суб'єктом способу, який перетворює наслідок на більш ймовірний, не є такою, що передбачена ст. 2.03 МКК. Зазначене положення засвідчує свою тотожність із тим, що міститься у відповідних нормах Кримінального кодексу Аризони. Також частина четверта ст. 501.060 Кримінального кодексу Кентуккі передбачає вельми розмите положення про те, що встановлення згаданого способу є питанням факту. Тобто вирішення цього питання знову-таки перекладається на розсуд суб'єктів правозастосування.

Важливо підкреслити таку особливість норм щодо причинного зв'язку Кримінального кодексу Кентуккі, яка істотно відрізняє

---

[170] Criminal Code of Kentucky. URL: https://law.justia.com/codes/kentucky/2021/chapter-501/section-501-060/ (дата звернення: 15.06.2022).

його від положень ст. 2.03 МКК. В останньому не визнається причиною наслідку поведінка суб'єкта, що була надто віддаленою (too remote) або надто випадковою (too accidental), аби мати відношення до відповідальності діяча. Натомість законодавець штату Кентуккі вирішив не включати ці положення до ст. 501.060 кримінального закону.

Певну особливість і дослідницький інтерес становить визначення у Кримінальному кодексі Кентуккі власне необережного заподіяння злочинного результату. Законодавець штату Кентуккі замість поняття «недбале» (negligent) заподіяння використовує поняття «необдумане» (wantonly) заподіяння. Самовпевненість (recklessness) як вид необережної вини американська теорія кримінального права і норми законів інших штатів вважають різновидом усвідомленої необережності. Відповідно до цих положень суб'єкт знає і передбачає результат як частину ризику, на який він пішов; в аспекті ст. 501.060 Кримінального кодексу Кентуккі такі діяння пов'язуються з поняттям «повинен був знати», що переважно є властивим недбалості (negligence). Найбільш поширена законодавча конструкція є такою: «або, у випадку недбалості, який (результат) він повинен був усвідомлювати». В аналізованому випадку формулювання дещо інше: «або, у випадку самовпевненості, який (результат) він повинен був усвідомлювати». На нашу думку, така позиція законодавця штату Кентуккі потребує більш глибокого вивчення, але це питання виходить за межі предмета нашого дослідження.

На відміну від положень ст. 501.060 Кримінального кодексу Кентуккі, у ст. 45-2-201 Кримінального кодексу штату Монтана, яка має назву «Причинний зв'язок між поведінкою і результатом», більш послідовно використані положення ст. 2.03 МКК. Це стосується не лише загального розуміння причинного зв'язку, а й позиції розробників МКК щодо невизнання причиною результату такої поведінки суб'єкта, яка була надто віддаленою (too remote) або надто випадковою (too accidental), щоб мати відношення до відповідальності діяча. Наведемо зміст ст. 45-2-201 Кримінального кодексу штату Монтана:

«(1) Поведінка є причиною результату, якщо:

(a) без цієї поведінки цей результат не настав би; та

(b) правопорушення відповідає будь-яким додатковим каузальним вимогам, встановленим спеціальним законом під час опису цього правопорушення.

(2) Якщо плановане чи передбачуване заподіяння результату є елементом правопорушення і цей результат не перебуває в межах передбачення або наміру правопорушника, такий елемент може бути встановленим, коли:

(a) цей результат відрізняється від того передбачуваного тільки в тому розумінні, що уражено іншу особу чи інше майно або цю шкоду чи збиток заподіяно у меншому обсязі, ніж передбачалося; або

(b) цей результат містить такі самі збиток чи шкоду, що і передбачалися, але точний (певний) збиток або шкода були іншими або настали іншим шляхом, за винятком фактичного результату, який є надто віддаленим або випадковим, щоб мати відношення до відповідальності правопорушника або до тяжкості цього правопорушення.

(3) Якщо недбале заподіяння певного результату є елементом правопорушення і цей результат не перебуває в межах ризику, який правопорушник усвідомлював чи повинен був усвідомлювати, такий елемент може бути встановленим, коли:

(a) цей фактичний результат відрізняється від ймовірного результату тільки в тому розумінні, що уражено іншу особу чи інше майно, або ця фактична шкода чи збиток є меншими; або

(b) цей фактичний результат містить такі самі шкоду чи збиток, що і ймовірний результат, за винятком фактичного результату, який є надто віддаленим або випадковим, щоб мати відношення до відповідальності правопорушника або до тяжкості цього правопорушення»[171].

Цікавою обставиною є те, що законодавець штату Монтана, визначаючи необережне заподіяння результату, вилучив термін «самовпевненість» (recklessness), який передбачався нормами

---

[171] Criminal Code of Montana. URL: https://law.justia.com/codes/montana/2021/title-45/chapter-2/part-2/section-45-2-201/ (дата звернення: 01.06.2022).

МКК, та застосував зворот «недбале заподіяння» (negligent causing). Отже, використано протилежний кримінальному законодавству штату Кентуккі підхід: в ньому, як ми зазначали вище, навпаки – вилучено термін «недбалість» на користь терміна «самовпевненість».

Ще одним штатом, кримінальне законодавство якого спирається на положення ст. 2.03 МКК, є Нью-Джерсі. У Кодексі кримінальної юстиції цього штату (The New Jersey Code of Criminal Justice) міститься ст. 2C:2-3, що має назву: «Причинний зв'язок між поведінкою і результатом; невідповідність між фактичним результатом і тим, що був запланований, усвідомлений або ризикований». Стаття вміщує такі положення:

«a. Поведінка є причиною результату, якщо:

(1) Вона передувала результату і без неї цей результат не відбувся б; та

(2) Цей зв'язок між поведінкою і результатом задовольняє будь-які додаткові каузальні вимоги, передбачені цим Кодексом або визначені правом для правопорушення.

b. Якщо це правопорушення потребує, аби обвинувачений з наміром чи усвідомлено заподіяв певний результат, фактичний результат, який міг би бути в цьому випадку, має бути в межах задуму або усвідомлення цього діяча, або, якщо ні, цей фактичний результат повинен містити таку саму шкоду чи збиток, що були заплановані або усвідомлені, і не повинен бути надто віддаленим, випадковим у своєму настанні, або залежати від вольового акту іншої особи, щоб просто мати відношення до відповідальності цього діяча або до тяжкості його правопорушення.

c. Якщо це правопорушення потребує, аби обвинувачений самовпевнено чи злочинно недбало заподіяв певний результат, фактичний результат має бути в межах ризику, який діяч усвідомлював, або, у випадку злочинної недбалості, який він повинен був усвідомлювати, або, якщо ні, фактичний результат має містити ту саму шкоду або збиток, що і ймовірний результат, і не повинен бути надто віддаленим, випадковим у своєму настанні, або залежати від вольового акту іншої особи, щоб просто мати відношення до відповідальності цього діяча або до тяжкості його правопорушення.

d. Обвинувачений не буде звільнений від відповідальності за заподіяння результату, якщо єдина відмінність між фактично спричиненим і тим, що було задумано, усвідомлено або піддано ризику, полягає в тому, що інша особа або інше майно уражено чи пошкоджено, або сталася менш серйозна шкода чи менш значний збиток.

e. Якщо заподіяння певного результату є матеріальним елементом правопорушення, для якого законом передбачено абсолютну відповідальність, цей елемент не вважається встановленим, за винятком фактичного результату, який є ймовірним наслідком поведінки діяча»[172].

Як убачається з порівняння цих норм із положеннями ст. 2.03 МКК, у ст. 2C:2-3 Кодексу кримінальної юстиції Нью-Джерсі деякі формулювання відтворено без змін. Йдеться про визначення поведінки як причини результату (п. «a»), а також про причинний зв'язок у правопорушеннях абсолютної відповідальності (п. «e»). Істотною відмінністю від положень ст. 2.03 МКК є додаткова умова щодо вольової поведінки іншої особи, яка перетворює фактичний результат на такий, що не залежить від поведінки обвинуваченого – ця нормативна конструкція уже нам відома за кримінальним законодавством території Гуам та штату Гаваї. Щодо решти норм ст. 2C:2-3 Кодексу кримінальної юстиції Нью-Джерсі можна зазначити таке: за змістом вони та положення ст. 2.03 МКК є ідентичними, хоча і відрізняються за способом нормативного оформлення.

Останню, *четверту нормативну групу*, утворюють штати, які майже без змін використали положення про причинність, сформульовані розробниками Модельного карного кодексу США.

Станом на зараз йдеться лише про штат Пенсильванія. Так, у Кримінальному кодексі Пенсильванії міститься § 303 «Причинний зв'язок між поведінкою і результатом», де у чотирьох пунктах текстуально відтворено зміст ст. 2.03 МКК із заміною лише одного слова «purposely» (з наміром) на його синонім

[172] The New Jersey Code of Criminal Justice. URL: https://law.justia.com/codes/new-jersey/2013/title-2c/section-2c-2-3/ (дата звернення: 31.05.2022).

«intentionally» – інший текст залишено без змін[173]. Розглядати § 303 Кримінального кодексу Пенсильванії немає потреби, оскільки за змістом він збігається з текстом ст. 2.03 МКК, переклад якої наводився нами вище.

Зрештою, яких висновків можна дійти на підставі огляду норм кримінального законодавства суб'єктів федерації США, що стосуються каузальності?

1. Причинність у законодавстві США розглядається не як ознака правопорушення, а як принцип кримінальної відповідальності. У федеральному кримінальному законодавстві жодних норм про причинність нами не виявлено.

2. Незважаючи на рекомендації Американського інституту права, викладені у ст. 2.03 Модельного карного кодексу, із 54 систем кримінального права відповідні норми передбачено лише у законодавстві 15 штатів, а це – менше, ніж третина від їх загальної кількості. Деякі штати, зазнавши істотного впливу МКК, все ж не включили до кримінального законодавства норми про причинний зв'язок (напр., штат Нью-Йорк).

3. Привертає увагу явно прагматичний підхід законодавця відповідних штатів, згідно з яким нормативні конструкції позбавлені абстрактної дефініції причинного зв'язку на кшталт «причинний зв'язок – це …». Замість цього створені конструкції на зразок «коли поведінка визнається причиною результату», що коректно орієнтує суб'єктів правозастосування у їх практичній діяльності.

4. У законодавстві штатів, що зазнало впливу МКК, застосовуються норми, орієнтовані на суб'єктивні теорії причинного зв'язку – відповідно до них результат поведінки має бути в межах наміру чи передбачення суб'єкта, або в межах ризику, який усвідомлюється винним. Загальновідомо, що за такого підходу вирішення питання про причинний зв'язок, як об'єктивного явища, «переноситься» у площину суб'єктивного начала – вини.

---

[173] Criminal Code of Pennsylvania. URL: https://law.justia.com/codes/pennsylvania/2021/title-18/chapter-3/section-303/ (дата звернення: 02.06.2022).

5. Ймовірно, для збалансування суб'єктивної та об'єктивної складових у питанні причинності як об'єктивний критерій відсутності причинного зв'язку використовуються поняття «надто віддалений результат» (too remote result), «надто випадковий результат» (to accidental result), або поведінка «явно достатня (явно недостатня) для продукування результату» (clearly sufficient (clearly insufficient) to produce the result). Запозичення цих понять (як відповідних конструкцій) вітчизняним кримінальним законом, що не стосується права загалом, видається неприйнятним – вони не узгоджуватимуться з принципом юридичної визначеності. Утім, нескладно дійти висновку, що і в американській юридичній практиці безпосереднє застосування зазначених понять для встановлення причинного зв'язку в конкретній справі є дуже складним (майже неможливим) без попереднього тлумачення, відповідного теоретичного навантаження, а також без урахування прецедентної практики.

§ 6. Кримінально-правові ризики визначення поняття причинного зв'язку, що пропонує Робоча група з питань розвитку кримінального права

Відомий американський дослідник Джордж Флетчер слушно зауважив: «Як і деякі інші з багатьох термінів, застосовуваних у кримінальному праві, причинний зв'язок – це концепція, що постійно використовується у наших щоденних зусиллях зрозуміти навколишній світ. Якщо ми хочемо побудувати систему кримінального права на ґрунті звичайних простих концепцій, то маємо придивитися до того, як ці концепції діють у повсякденному житті»[174].

Орієнтація на коректність функціонування теоретичних положень у практиці – важлива риса американської юриспруденції, яка значною мірою за світоглядом та ідеологією спирається на філософію прагматизму. За нашими

[174] Флетчер Дж., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права. Москва: Юристъ, 1998. С. 200 – 201.

спостереженнями, здорового правового прагматизму часто бракує вітчизняним науковим дослідженням у царині кримінального права. У науковій літературі з філософії права слушно підкреслюється: «… прагматизм більшою мірою зорієнтований на реальне правове життя, ніж на політичні та правові теорії, що зумовлює практичну необхідність вирівняти дисбаланс між правовою реальністю і формами її осмислення»[175]. І в такий спосіб, видається необхідним вважати, що правовий прагматизм слугує «згортанню» уваги на злободенних практичних проблемах і, відповідно, надає можливість визначити власне сьогоднішні реальні шляхи їх розв'язання чи бодай накреслити оптимальні підходи у зазначеному напрямі.

«Знову ж таки, причинні впливи! – наголошує В. Джеймс. – Це, як ніщо інше, здається найдавнішим поняттям, тому що первісні люди вважали, що майже все має певне значення й може мати вплив. Пошуки більш визначених форм впливу почалися, очевидно, із запитання «хто або що є винуватцем?» стосовно якої-небудь хвороби, прикрості, нещастя. З цього пункту, як із центру, ширилися пошуки різноманітних причин. Юм і «наука» зробили спробу усунути поняття впливу взагалі й замінити його цілком іншим знаряддям мислення – «законом». Але ця концепція – відносно недавній винахід; у древньому ж царстві здорового глузду, як і завжди, **необмежено** панує поняття причинності»[176] (виділено нами. – *А. М., С. Б.*).

У цій частині дослідження ми здійснимо експеримент, під час якого концептуальні положення статті 2.2.6 «Наслідок діяння» Проекту КК України застосуємо до прикладів з реальної судової практики. Але спочатку нагадаємо, що в контексті створюваного нині вчення про кримінально-правові ризики «за своїм призначенням КК України спрямований на запобігання кримінально-правовим ризикам та усунення тих суспільно

---

[175] Атрашкевич Є. В. Неокласичний прагматизм Сьюзан Хаак у сучасному англо-американському філософсько-правовому дискурсі: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2016. С. 1.

[176] Джеймс Вільям. Прагматизм. Український переклад з англійської Павла Насади. К., Видавничий дім «Альтернативи», 2000. С. 85.

небезпечних наслідків, що настали»[177]. Спеціалісти наголошують, що існує безліч визначень поняття ризику. Пояснюється це зокрема тим, що феномен ризику є притаманним усім сферам нашого життя і при цьому вирізняється універсальністю. Складність цього явища Ніклас Луман[178] охарактеризував у такий образний спосіб: «Якщо намагаєшся визначити поняття ризику, то враження таке, ніби заїхав у густий туман, де видимість не далі бампера машини. Навіть в основоположних працях проблема ніколи не осягається належним чином»[179].

На нашу думку (візьмемо на себе таку сміливість, не претендуючи на довершеність дефініції), «у законодавчому і правозастосовному аспекті кримінально-правові ризики – це усвідомлена особою, за умов невизначеності, ймовірність небезпеки (настання небажаних, зокрема суспільно небезпечних наслідків у сфері кримінальних правовідносин) у разі ухвалення чи відмови від ухвалення нею відповідного рішення для досягнення суспільно корисного результату»[180].

У пропонованій Робочою групою дефініції поняття причинного зв'язку ми вбачаємо не засіб запобігання, а джерело певних кримінально-правових ризиків. В актуальному на час підготовки цього дослідження Проекті КК України, повторимо, міститься таке визначення поняття причинного зв'язку:

«Стаття 2.2.6. Наслідок діяння

1. Наслідком діяння є шкода, яка визначена у статті Особливої частини цього Кодексу та перебуває у причиновому зв'язку з діянням.

2. Причиновим є зв'язок між діянням та його наслідком, якщо вчинене діяння призвело до його настання, оскільки:

---

[177] Музика А. А. Про кримінально-правові ризики: загальний огляд проблеми. *Право України*. 2020. № 2. С. 103.

[178] *Примітка*. Луман Ніклас (8 грудня 1927 – 6 листопада 1998) – знаний німецький соціолог, зокрема спеціаліст у галузі соціології права. Представник системної теорії суспільства. Один із самих впливових соціологів Німеччини та Європи, класик соціології двадцятого століття.

[179] Луман Н. Понятие риска / Пер. А. Ф. Филиппова. THESIS. 1994. № 5. С. 139.

[180] Музика А. А. Там само. С. 108.

1) передувало в часі настанню цього наслідку та

2) було необхідною і достатньою умовою його настання»[181].

Як вбачається з аналізованого тексту, діяння суб'єкта вважатиметься причиною наслідку за сукупності таких умов (критеріїв):

1) діяння в часі передувало наслідку;

2) діяння було необхідною умовою настання наслідку;

3) діяння було достатньою умовою настання наслідку.

На підставі цього стає зрозумілим, що йдеться про логічні критерії причинності (передування в часі, необхідна умова, достатня умова). Тут доречно нагадати, що у попередніх версіях дефініції причинного зв'язку також згадувався філософський критерій (закономірний характер співвідношення діяння та наслідку). Цей критерій нерідко використовується в наукових визначеннях поняття каузальності. Тому не зайвим було б авторському колективу Робочої групи обґрунтувати мотиви свого рішення щодо виключення із дефініції зазначеного критерію.

Необхідно наголосити, що в науці кримінального права небезпідставно пропонують додавати ще й *правові критерії* для встановлення причинного зв'язку. Так, у злочинах, що вчиняються через порушення спеціальних правил безпеки, відсутність такого порушення з боку суб'єкта взагалі знімає необхідність подальшого каузального дослідження його поведінки. Вчені-криміналісти переважно зійшлися в думках, що з правової точки зору в причинному зв'язку зі шкідливими наслідками може перебувати лише така поведінка суб'єкта дорожнього руху, що становить порушення встановлених правил безпеки. Наприклад, М. Й. Коржанський і В. А. Мисливий правильно підкреслюють: причинний зв'язок в автотранспортних злочинах характерний тим, що він встановлюється не між діями водія і наслідками, що настали (такий зв'язок є в більшості цих злочинів), а між порушеннями правил дорожнього руху і

---

[181] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 30.01.2023 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf (дата звернення: 31.03.2023).

наслідками, що настали[182]. Ще далі у застосуванні правових критеріїв просунулися наші колеги з ФРН, які, окрім каузальності, розробили теорію об'єктивного ставлення в вину. Її сутність стисло пояснює Г. Фрістер як негативну оцінку діяння суб'єкта з точки зору правопорядку. Ця оцінка залежить не лише від взаємозв'язку між діянням і наслідком, а становить підсумок зіставлення відповідної зацікавленості у свободі дій і прагнення уникнути посягання на правові цінності[183].

Втім, попри таку практичну значущість правових критеріїв для встановлення причинного зв'язку, розробники нового КК України відступають від свого ж прагнення дотриматись принципу юридичної визначеності і намагаються обмежитись лише логічними критеріями. Підхід авторів нового КК України можна розуміти як бажання уникнути надто дискусійних моментів, пов'язаних з філософськими і правовими критеріями, що, зрештою, є прагненням створити законодавчу дефініцію високого рівня узагальнення, послуговуючись винятково логічними критеріями. Але чи все так «безхмарно» з останніми?

Передусім слід підкреслити, що ознака часової асиметричності діяння і наслідку (передування діяння у часі, або антецедент) належить до незаперечних аксіоматичних атрибутів причинних відносин. Те саме стосується й правила необхідної умови (*conditio sine qua non*). Водночас цих ознак буде недостатньо для твердження про наявність причинного зв'язку, оскільки передування у часі певного діяння ще не означає, що результат настав внаслідок цього діяння (*post hoc non est propter hoc* – після цього не означає внаслідок цього). Стосовно правила *conditio sine qua non* необхідно підкреслити, що кожна причина є необхідною умовою наслідку, але не кожна необхідна умова є його причиною. Саме тому у науці кримінального права намагаються відшукати додаткові критерії, які допоможуть обмежити причинний ланцюг.

---

[182] Коржанський М. Й., Мисливий В. А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. Київ: Юрінком, 1996. С. 10.

[183] Фристер, Гельмут. Уголовное право Германии. Общая часть = Strafrecht. Allgemeiner Teil: пер. с нем. 5-е изд. Москва: Инфотропик Медиа, 2013. С. 148.

Автори Проекту КК України спробували додатково визначити причину як *достатню* умову настання наслідку. Цей аспект потребує окремої уваги.

У науці вже тривалий час експериментують з поняттями і законами логіки для визначення причини. Поняття «необхідна і достатня умова» для настання наслідку поширене у філософсько-методологічній літературі та працях з логіки. В. А. Мисливий правильно підкреслює: «Адже, як видається, саме сукупність необхідності та достатності з огляду на математичну логіку (яку, до речі, автори проєкту часто використовують) найбільш чітко відповідає виразу «тоді і тільки тоді»[184]. Ознака «достатня умова» була використана одним із авторів цього дослідження у дисертації як атрибут, що дає змогу відокремити причинний зв'язок від зумовлюючого зв'язку[185].

Водночас у філософській літературі трапляється і критика концепції причини як сукупності необхідних і достатніх умов (її ще іменують «концепція повної причини»). Наприклад, М. О. Князев зазначає, що в такій концепції «абсолютизується подійний[186] рівень аналізу, причинність зводиться до сукупності умов окремих подій. За такого підходу ніби відпадає необхідність пошуку причинних законів, оскільки причина своєю повнотою

---

[184] Мисливий В. А. Причиновий зв'язок як кримінально-правова категорія в проєкті КК України. *Проєкт нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права*: матеріали сателіт. заходу в рамках V Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 21 верес. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 80.

[185] Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 15.

[186] *Примітка*. М. О. Князев обстоює концепцію двох рівнів причинності: 1) *уречевлено-подійного*, або просто *подійного*, тобто рівня конкретних матеріальних дій, що відбуваються у просторі і часі, які піддаються безпосередньому спостереженню і де причинність проявляється перед нами як взаємодія причин і їх наслідків; 2) *номічного*, або рівня внутрішнього, причинного закону цих дій і взаємодій, який прихований від зовнішнього спостереження і виявляється шляхом пізнавальних зусиль. Детальніше про це див.: Князев Н. А., Князева Е. Н. Два уровня причинности. *Философские науки*. 1990. № 6. С. 27 – 36.

уже забезпечує настання наслідку. Ця концепція страждає на емпіризм. Вона лише констатує, що для кожної події необхідно вивчати всі її фактори й умови, але це є практично нездійсненним. Ототожнення причини з умовами призводить до применшення значення категорії причинності у пізнанні»[187].

Сукупно взяті необхідна і достатня умови є важливими логічними показниками наявності причинного зв'язку і тут складно щось протиставити. Втім, глибинна проблема такого підходу полягає в тому, що в кримінальному праві під поняттям «причинний зв'язок» розуміють не суто причинність як різновид детермінації, а й інші види детермінаційних зв'язків, наявність яких визнається достатньою для кримінальної відповідальності. Цю думку свого часу добре виразив П. С. Дагель: «Під терміном «причинний зв'язок» ми розуміємо не лише спричинення у вузькому сенсі цього слова, тобто як дію активної речі, яка змушує змінюватися інші речі, а й зумовлюючий зв'язок, а також зв'язок, що полягає у незапобіганні шкоди або незабезпеченні іншого результату, оскільки у всіх зазначених випадках зв'язок між діянням і результатом є достатнім для кримінальної відповідальності»[188].

У докторській дисертації Г. В. Тімейка (1986 р.) захищено ідейно близьке до позиції П. С. Дагеля положення: «Визнання причинного зв'язку в кримінальному праві як єдиного об'єктивного зв'язку, що обґрунтовує відповідальність за наслідки, є глибоко помилковим. По-перше, цей погляд теоретично не обґрунтований, тому що не враховує розмаїття соціально значущих зв'язків у сучасному людському суспільстві і все зводить до причинності, яка є лише маленькою часткою взаємодії у надскладному механізмі суспільного життя; по-друге, він є практично неприйнятним, оскільки законодавець уже давно надав юридичного значення не лише причинному зв'язку, а й

---

[187] Князев Н. А. Проблема причинности в философии (концепция двух уровней): автореф. дис. … д-ра филос. наук. Москва, 1993. С. 32.

[188] Дагель П. С. Причинная связь в преступлениях, совершаемых по неосторожности. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 34. Москва: Юрид. лит., 1981. С. 28.

деяким іншим видам об'єктивного зв'язку суспільно небезпечного діяння із шкідливими наслідками, що настали»[189].

Вище ми вже згадували, що подібну ідею висував і німецький криміналіст Р. Маурах: кримінальне право цікавиться не тим, коли дія людини є причиною злочинного наслідку, а який характер повинен мати цей зв'язок для того, щоб із залученням інших елементів складу можна було б обґрунтувати кримінальну відповідальність особи[190]. А. А. Тер-Акопов, оцінюючи наукове поняття причинного зв'язку, привертав увагу до того, що це поняття має набути більш універсального, узагальненого формулювання, що враховує розмаїття причинних відносин, які визнаються кримінальним законом[191].

Отже, важливо акцентувати на тому, що кримінальний закон передбачає відповідальність не лише за *безпосереднє заподіяння* наслідків поведінкою, яка була необхідною і достатньою умовою їх настання, а й за *опосередковане заподіяння*, тобто поведінку, яка разом з іншими необхідними умовами *призвела* до настання наслідку (статті 264, 287, 367 КК України). Для деяких злочинів – притаманний саме такий розвиток причинного зв'язку. Наприклад, В. І. Борисов, вивчаючи особливості прояву об'єктивної сторони порушення правил під час здійснення будівельних робіт, привертає увагу до такого: «… для цього злочину, переважно, є характерним не прямий розвиток причинного зв'язку, а опосередкований. Порушення правил за такого розвитку причинного зв'язку здатне досягти суспільно небезпечного наслідку лише у поєднанні з дією інших шкідливих і, головним чином, зовні випадкових факторів (фізичних, хімічних, технічних тощо), а також необережних дій потерпілого та інших осіб»[192].

---

[189] Тимейко Г. В. Проблемы общего учения об объективной стороне преступления: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва: ВЮЗИ, 1986. С. 25.

[190] Maurach R. Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Ein Lehrbuch. Karlsruhe: C.F. Müller Verlag, 1954. S. 152.

[191] Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. Москва: Юркнига, 2003. С. 246.

[192] Борисов В. І. Вибрані твори / уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 21.

Проте використання поняття «достатність» умови для настання наслідку, попри логічну правильність, з практичної точки зору містить кримінально-правовий ризик і здатне у певних ситуаціях призвести до необґрунтованого уникнення винуватим кримінальної відповідальності. Поведінка, яка разом з поведінкою інших осіб призводить до настання результату, будучи однією з необхідних умов наслідку, не може водночас визнаватися його достатньою умовою. Розуміння достатності тієї чи іншої необхідної для настання наслідку умови має спиратися на операцію мисленого ізолювання, коли ми розглядаємо поведінку особи і певний наслідок, які нас цікавлять, окремо від інших чинників. Щоб уточнити цей момент, у теорії кримінально-правової каузальності часто (а в законодавстві – зрідка) зазначають про поведінку особи «саму по собі», тобто у її конкретному самостійному прояві і взаємозв'язку з результатом. Наприклад, у ч. 2 § 33 Кримінального кодексу штату Мен передбачено: «2. У випадках, коли одночасна причинність утворює проблему, поведінка обвинуваченого також має бути *сама по собі достатньою, щоб викликати результат* (виділено нами. – *А. М., С. Б.*)»[193].

Для ілюстрації візьмемо передусім таку поширену ситуацію під час вчинення необережних злочинів, коли порушення правил безпеки у певній сфері були допущені кількома суб'єктами. Йдеться про необережне співзаподіяння, одну з ознак якого вітчизняний дослідник А. О. Бабич формулює як «взаємодія діянь»[194]. Зовнішній зв'язок порушень правил

---

[193] Main Criminal Code. URL: https://law.justia.com/codes/maine/2021/title-17-a/part-1/chapter-2/section-33/ (дата звернення: 01.06.2022).

[194] Бабич А. О. Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення: дис. … д-ра філософії. Спеціальність 081 – право; галузь знань 08 – право. Харків, 2022. С. 199 – 200.

Критичні зауваження щодо пропонованого автором визначення поняття «необережне співзаподіяння» див.: Музика А. А. Відгук офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Музики Анатолія Ананійовича на дисертацію Бабича Артура Олеговича «Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення». Харків. Архів НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за 2022 р. С. 7 – 8.

безпеки проявляється в їх об'єктивній взаємозалежності – кожне з порушень правил безпеки, допущених суб'єктом, є хоча і *необхідною*, але водночас *недостатньою* умовою для настання відповідного наслідку. Як приклад, розглянемо резонансну справу З. і Д. (ДТП на вул. Сумській, м. Харків). Порушення правил безпеки, допущені кожним з водіїв, були необхідними умовами настання наслідку. Проте кожне конкретне з цих порушень не може вважатися достатньою умовою, оскільки самі по собі в цій ситуації вони не були здатні спричинити наслідок. Якщо ми застосуємо метод гіпотетичного елімінування (уявного виключення) і подумки виключимо порушення правил (проїзд на заборонений сигнал світлофору) з боку водія Д., то якою могла б бути траєкторія руху автомобіля водія З., яка теж допустила порушення у вигляді перевищення швидкості руху і проїзду на заборонений сигнал світлофора? На нашу думку, прямолінійною, без виїзду на пішохідний тротуар, тобто порушення водія З. є недостатнім для утворення наслідку. Таку саму розумову операцію ми можемо здійснити стосовно діянь водія Д. і матимемо підставу стверджувати про недостатність порушення правил з його боку для настання злочинного результату.

Якщо дефініція поняття причинного зв'язку, що міститься у ч. 2 ст. 2.2.6 Проекту КК України, набуде законної сили, то нескладно спрогнозувати правову позицію захисту у подібних справах: адвокати будуть переконувати суд, що порушення правил безпеки з боку їх підзахисного було хоча і необхідною, але недостатньою для настання наслідку, умовою. Як підсумок – це призведе до висновку про відсутність причинного зв'язку між зазначеним порушенням і наслідком та, зрештою, до необґрунтованого уникнення кримінальної відповідальності обвинуваченими.

Пригадаймо інший, також реальний приклад. У 2020 р. Верховний Суд розглянув справу щодо заступника начальника центру поштового зв'язку з технічних питань, який фактично допустив самостійне розвезення листоношею поштової кореспонденції і грошей не на спеціалізованому автотранспорті, та ще й без засобів безпеки (бронежилета і вогнепальної зброї).

Внаслідок цього листоношу застрелили невстановлені особи й викрали 283 600 грн. Касаційна інстанція визнала неприйнятною позицію апеляційного суду про відсутність у діянні зазначеної службової особи складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК України, через факт заподіяння смерті листоноші (тяжкі наслідки) іншими особами під час збройного нападу. У постанові касаційний суд зауважив таке. Апеляційний суд помилково констатував, що сам собою факт позбавлення листоноші життя нападниками виключає наявність причинного зв'язку між службовою діяльністю особи та тяжкими наслідками. Отже, суд апеляційної інстанції штучно звузив сферу кримінальної відповідальності службової особи, допустивши неправильне застосування цієї норми матеріального права[195].

У цьому випадку бездіяльність службової особи є *недостатньою* для настання наслідку без дій інших осіб, які завдали фізичної шкоди листоноші. Втім, причинний зв'язок слід вважати встановленим, оскільки це диктує специфіка конструкції правової норми. Схвалення ж пропозиції авторів Проекту КК України стосовно дефініції поняття причинного зв'язку унеможливить притягнення винуватої службової особи в таких (і подібних) випадках.

В аспекті зазначеного – про визнання певного діяння недостатнім для настання наслідку, характерний приклад розглядає В. О. Навроцький (до речі, він входить до складу Робочої групи). В одній із кримінальних справ про забруднення водойми було встановлено, що масова загибель риби сталася від забруднення озера отрутохімікатами, які потрапили в нього з вини головних агрономів двох колгоспів. Причому кількості забруднюючих речовин, що потрапили у воду внаслідок діяння кожного з них окремо *було недостатньо* для спричинення такої шкоди. «За таких обставин, – наголошує В. О. Навроцький, –

---

[195] Постанова ККС ВС у справі № 452/1490/15-к (провадження № 51-8688км18): URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/88749324 (дата звернення: 20.06.2022). *Див. також*: Постанова ККС ВС щодо кримінальної відповідальності за службову недбалість. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/963364/ (дата звернення: 20.06.2022).

необережне співзаподіяння не може тягти кримінальну відповідальність, оскільки вона не може наставати за чужі дії, а між діями кожної особи і наслідками, що настали, немає причинного зв'язку»[196].

Таке твердження навряд чи можна визнати обґрунтованим. Подібний каузальний механізм настання наслідків спостерігається і в багатьох інших ситуаціях необережного співзаподіяння – коли діяння одного учасника є необхідними, але недостатніми для настання наслідку. Якщо продовжити розгортання цього логічного ланцюжка, то можна дійти висновку, що й у справі З. і Д. між діями кожного учасника ДТП і наслідками, що настали, відсутній причинний зв'язок.

Наведемо ще один актуальний приклад. Відомо, що тяжкі наслідки можуть стати результатом поведінки суб'єкта, який своїми діями приводить у рух сили, процеси і події. Їх необхідний розвиток може, так само, перетинатися іншими закономірностями. Тут ми вступаємо у сферу соціальної причинності, яка має свою природу і специфіку. Крім цього, може йтися і про інформаційну причинність. В умовах сучасного підйому інформаційно-комунікаційних технологій суб'єкт спроможний завантажити в соцмережу зняте ним відео з військовою технікою, яка стоїть біля великого торговельного центру, а через певний час в це місце вдарить ворожа гіперзвукова ракета[197].

Чи можемо ми стверджувати, що діяння у вигляді завантаження відео у соцмережу було *достатньою* умовою для настання злочинного результату? Відповідь – однозначна й очевидна: без дій осіб, які здійснили пуск ракети, це є необхідною, але водночас – недостатньою умовою.

---

[196] Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 211.

[197] Багіров С. Р. Співзаподіяння наслідків в особливо кваліфікованих складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Правові засоби протидії злочинам проти основ національної безпеки в умовах військової агресії*: матеріали круглого столу (м. Київ 26 травня 2022 р.). Упоряд: Бевз С. І., Бирса Н. О., Серебрякова Ю. О., Новошицька В. І. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2022. С. 35.

Також до проблемних ситуацій, за яких критерій достатності умови не спрацьовуватиме коректно, є участь поведінки самої потерпілої особи у детермінації злочинного результату (зокрема, коли особливості місця вчинення злочину впливали на перебіг причинного зв'язку). У вітчизняній теорії кримінального права визнають, що фізичний або інформаційний вплив на потерпілого може бути або безпосереднім, або опосередкованим, «коли соціальний суб'єкт потерпає внаслідок руйнації (деформації) інших складових відносин, якими забезпечуються його соціальні інтереси (опосередкований вплив на суб'єкта)»[198].

На нашу думку, у відносинах причинності таким опосередковуючим чинником (умовою), до певної міри, можуть бути дії (бездіяльність) самого потерпілого. Так, у відомій спеціалістам справі щодо Ф., неповнолітня Ж. (коли виходила з під'їзду будинку, де була у гостях) побачила групу дівчат, що розбігалися від п'яних хлопців, серед яких був Ф. У цей час до Ж. підійшов її знайомий (у джерелі його прізвище не зазначено) та, обіцяючи захистити від цих хлопців, запропонував піднятись на балкон, що розташований між восьмим і дев'ятим поверхами. Там само опинились Ф., Р. і не встановлені слідством особи. Ф. став вимагати від Ж. вчинення з ним статевого акту, почав зривати з неї одяг і спустив із себе штани, а Р. наказував їй швидко роздягтися, готуючись до зґвалтування після Ф. Потерпіла, усвідомлюючи неминучість групового зґвалтування і намагаючись врятуватись, влізла на вікно декоративних ґрат балкону, але впала на асфальт і розбилась на смерть[199]. Щодо каузального змісту у наведеному прикладі доходимо такого висновку. У цій справі йдеться про ситуацію, «коли неправомірний фізичний та/або психічний вплив суб'єктів

---

[198] Борисов В. І., Пащенко О. О. Склад кримінального правопорушення як унормована умова кримінальної відповідальності та потерпілий у його структурі. *Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України*: монографія / В. Я. Тацій, Л. М. Демидова, В. І. Борисов та ін ; за заг. ред. В. Я. Тація, Л. М. Демидової, В. І. Борисова. Харків: Право, 2021. С. 252.

[199] Судебная практика по уголовным делам / сост. Г. А. Есаков. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. С. 477.

злочину на потерпілу особу з внутрішньою закономірністю викликає в останньої реакцію у відповідь – здійснити спробу уникнути групового зґвалтування, проте небезпечні умови місця вчинення злочину не дають змоги потерпілій врятуватись. За таких обставин вчинене винним суспільно небезпечне діяння необхідно визнавати причиною дій потерпілої особи і тих наслідків, що настали»[200].

Безумовно, поведінка винуватих становила необхідну і закономірну умову дій потерпілої. Але чи була поведінка винуватих «самою по собі достатньою» для настання наслідку без дій потерпілої? За логічного аналізу цієї ситуації доходимо висновку, що без дій потерпілої результатом поведінки винуватих був би лише насильницький статевий акт з нею, а не смерть внаслідок падіння з висоти. Вважати дії винуватих достатньою умовою настання смерті потерпілою з логічної точки зору є доволі спірним рішенням. А це, зі свого боку, свідчить про те, що, спираючись лише на логічні критерії причинності, ми можемо упустити етичну і правову складові рішення про відповідальність суб'єкта у кримінальному праві. Поведінка винуватих істотно ускладнювала б нормальне функціонування суспільних відносин (з подібного приводу представники теорії кримінального права ФРН зазначають: порушено правила життя[201], або створено ризик, який засуджується кримінальним правом)[202]. У вітчизняній теорії об'єкта злочину як суспільних відносин це називають злочинним впливом на соціальний зв'язок між суб'єктами правовідносин[203].

---

[200] Музика А. А., Родіонова Т. В. Значення місця вчинення злочину для встановлення причинного зв'язку між діянням і його наслідками. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 148 – 149.

[201] Bar, Carl Ludwig von. Die Lehre vom Kausalzusammenhang im Recht, besonders im Strafrecht. Leipzig, 1871. Neudruck der Ausgabe Leipzig 1871. S. 12 – 13.

[202] Фристер, Гельмут. Уголовное право Германии. Общая часть = Strafrecht. Allgemeiner Teil: пер. с нем. 5-е изд. Москва: Инфотропик Медиа, 2013. С. 171.

[203] Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві. Харків: Право, 2016. С. 111.

В цій і подібних ситуаціях нам потрібні додаткові правові критерії, знання особливостей каузальності у сфері соціального руху матерії, щоб усвідомити й оцінити закономірний характер реакції потерпілої і дійти остаточного висновку про причинний зв'язок там, де логічні критерії виявляють свою недостатність.

Особливого значення протиправна поведінка потерпілого набуває під час вчинення злочинів, що вчиняються через необережність[204]. Якщо ця поведінка утворює необхідну для настання наслідку умову і її уявне виключення з каузального ланцюга призведе до висновку про відсутність злочинного результату, то ми не матимемо підстав для судження, що протиправна поведінка суб'єкта правопорушення була сама по собі достатньою для настання результату.

Отже, і в цих ситуаціях орієнтація на логічний критерій достатньої умови здатен спотворити правову оцінку причинного зв'язку. Щодо описаних ситуацій з протиправною поведінкою потерпілого у теорії і практиці кримінального права склалася правова позиція, згідно з якою поведінка потерпілого, яка сприяла настанню злочинного результату, не усуває кримінальну відповідальність суб'єкта, який порушив певні правила безпеки і винувато завдав шкоди цьому потерпілому.

В деяких випадках законодавець навіть включає ці положення до кримінального законодавства, як це реалізовано у ст. 939.14 Кримінального кодексу штату Вісконсин:

«939.14. Злочинна поведінка жертви або її недбалість, що сприяла злочину – не використовується для захисту

Не є захистом від обвинувачення той факт, що потерпілий також був винуватим у злочині або недбало сприяв йому»[205].

У цілому слід акцентувати, що вичерпної відповіді на актуалізовані нами питання вітчизняна теорія кримінального права ще не запропонувала – наразі маємо лише накреслені

---

[204] Багіров С. Р. Поведінка потерпілого в злочині, що вчиняється через необережність: дискусійні питання кримінально-правової оцінки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2007. № 2. С. 43 – 47.

[205] Criminal Code of Wisconsin. URL: https://law.justia.com/codes/wisconsin/2021/chapter-939/section-939-14/ (дата звернення: 31.05.2022).

доктриною напрями їх вирішення. Щодо злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху й участю в ДТП, провідна ідея така: якщо діяння винуватої особи було одним із каузальних факторів процесу заподіяння наслідків, то така особа підлягає кримінальній відповідальності. При цьому каузально значуща поведінка інших учасників ДТП має бути врахована як така, що звужує обсяг кримінальної відповідальності цієї особи, оскільки злочинний наслідок завдається спільною поведінкою всіх учасників. Водночас питання «у який власне спосіб має бути врахована каузально значуща поведінка інших учасників ДТП?» належить до дискусійних у науці кримінального права[206].

Підсумовуючи, зазначимо таке. У багатьох справах, де перебіг причинного зв'язку ускладнюється поведінкою потерпілого, ми не можемо стверджувати, що поведінка винуватого одночасно утворила і необхідну, і достатню умови для настання наслідку.

§ 7. Каузальна термінологія у тексті кримінального закону

Каузальність і кримінальний закон збігаються не лише у спірній проблемі законодавчої дефініції причинного зв'язку. Є ще один важливий момент, пов'язаний з особливостями детермінаційних зв'язків і їх термінологічним відображенням у текстах кримінального закону.

Зазначена проблема сьогодні не може вважатися новою у науці кримінального права, оскільки її розгляд час від часу трапляється у теоретичних джерелах. Публікації з цієї тематики вперше стали з'являтися на початку 2000-х років. Одним із перших науковців, хто приділив увагу зазначеній проблемі, був російський вчений В. Ф. Щепельков. На його думку, вказівка у тексті кримінального кодексу на необхідність юридично

---

[206] Багіров С. Р. Недоліки проекту закону про доповнення ст. 286 КК України нормою щодо звільнення від кримінальної відповідальності та ризики його ухвалення. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 2. С. 86 – 90.

значущого зв'язку між компонентами об'єктивної сторони злочину здійснюється шляхом використання спеціальних дієслів і їх особливих форм[207].

В. Ф. Щепельков обґрунтовано припускає, що застосування законодавцем різних термінів для відображення наявності і специфіки причинного зв'язку пов'язано з особливостями його характеру у злочинах різних видів. Науковець пише: «Термін «спричинити», ймовірно, використовується для відображення безпосереднього характеру причинного зв'язку. Вираз «діяння призвело» зумовлює, зокрема, й «опосередкований характер спричинення наслідків»[208].

В українській науці кримінального права термінологічних аспектів детермінаційних зв'язків торкнувся у дисертаційній праці О. Л. Тимчук. Дослідник обґрунтовано зауважив, що використана законодавцем в диспозиціях норм Особливої частини КК України термінологія для позначення наявності причинного зв'язку не є уніфікованою. На момент захисту його дисертації (2005 р.) в 114 статтях (частинах статей) фігурував термін «спричинило (и)». Цей термін переважно застосовується стосовно загибелі людей, знищення чи пошкодження певних об'єктів або за наявності оціночного поняття «інші тяжкі наслідки». У 40 статтях (частинах статей), де наслідки переважно мають майновий характер (майнову шкоду), законодавець застосовував ще один термін – «заподіяло», який, на думку О. Л. Тимчука, є синонімом терміна «спричинило». У 20 статтях (частинах статей) використовувався термін «завдало (и)», а у 8 – «призвело». У двох випадках було використано іншу термінологію: в ст. 120 КК України вжито термін «що є наслідком», а в ч. 2 ст. 314 КК – «внаслідок таких дій»[209].

Наразі й інші українські спеціалісти стали звертати увагу на питання термінології детермінаційних зв'язків у кримінальному

---

[207] Щепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2003. С. 135.

[208] Там само. С. 136.

[209] Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину: дис. … канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2005. С. 119.

праві. Наприклад, О. О. Дудоров, Є. О. Письменський і А. О. Данилевський, вивчаючи кримінально-правовий аспект проблеми порушення правил утримання тварин, обґрунтовано піддали критиці законопроект, у тексті якого щодо наслідків було запропоновано застосувати термін «спричинило». Більш вдалим, на думку науковців, було б застосування в цьому випадку слова «призвело до» – як терміна, що точніше відображає характер причинного зв'язку між порушенням певних правил і суспільно небезпечними наслідками у вигляді смерті людини або тілесних ушкоджень певного ступеня тяжкості[210].

Каузальна термінологія у Проекті КК України також характеризується неабияким різнобоєм. Ось лише кілька прикладів (у цитованому тексті слова виділені нами. – *А. М., С. Б.*).

«… 2. У цьому Кодексі відповідні терміни мають таке значення:

«39) ***особливе мучення*** **– спричинення шкоди** життю або здоров'ю …» (ст. 1.4.1).

«… 5. Положення цієї статті не поширюється на діяння особи, яка:

… 2) свідомо створила небезпеку з метою її подальшого усунення **шляхом спричинення** шкоди» (2.9.6. Крайня необхідність).

Виділений нами текст в останньому випадку, через використання слова «спричинення», розкриває спосіб вчинення діяння, у першому – саме діяння.

Інший текст залишаємо без коментарів: «Особа, яка **вчинила** насильство щодо іншої людини, яке **завдало** фізичного болю, але не **спричинило** розладу здоров'я **шляхом** …» (ст. 4.2.15). Те саме – у ст. 10.1.10.

Зазвичай у Проекті КК України через використання терміна «спричинила» фактично відображається відповідне діяння (у розумінні «завдати», «заподіяти»), а не його наслідок у причинному ланцюгу. Наприклад: «Особа, яка **спричинила** смерть іншій людині …» (ст. 4.1.5); «Публічна службова особа, яка **спричинила** потерпілій людині …» (ст. 9.4.3). Натомість ознака «наслідок»

---

[210] Дудоров О., Письменський Є., Данилевський А. Порушення правил утримання тварин: кримінально-правовий аспект проблеми. *Юридичний вісник України*. 15 – 21 травня. 2010. № 20 (776). С. 6 – 7.

подекуди фіксується в інший спосіб, зокрема, у назві вже згаданої статті: «насильство, яке **завдало** фізичного болю» (ст. 4.2.15).

Отже, зауважимо – тема термінологічного відображення детермінаційних зв'язків у кримінальному законі вельми складна і, на нашу думку, може бути предметом самостійного дослідження на рівні відповідної дисертації.

§ 8. Чи необхідно мати у Кримінальному кодексі України законодавчу дефініцію поняття причинного зв'язку?

Почнемо розгляд цього питання із з'ясування ролі законодавчої дефініції загалом. В сучасній науці кримінального права значну увагу цьому питанню приділено у дослідженнях З. А. Загиней. Вона обґрунтовує, що у кримінальному законі за допомогою дефініцій має розкриватися зміст кримінально-правового поняття (терміна), яке позначає певну ознаку складу злочину шляхом вказівки на сукупність істотних ознак поняття[211]. Акцентуємо: *кримінально-правового* поняття. Чи є таким поняттям «причинний зв'язок»?

Існує концепт щодо поділу правових понять на три групи – *органічні* або власне правові; *консолідовані*, тобто такі, що виникли в інших галузях знань, але сприйняті правом і наповнені юридичним змістом; *асоційовані* або запозичені і застосовувані правом без жодних змін[212]. Ми поділяємо думку про причинний зв'язок як запозичене з філософії консолідоване, а не власне кримінально-правове поняття. З огляду на це кримінальне законодавство не повинне формулювати визначення понять, які не є кримінально-правовими.

З. А. Загиней підтримує позицію, згідно з якою дефініції є короткими визначеннями і практикуються вони, як правило, саме у законодавчих текстах, а справжні, або повні, визначення, тобто з

---

[211] Загиней З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. С. 131.

[212] Детальніше про це див.: Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного ун-та, 2001. С. 165 – 166.

передбаченням більшості ознак явищ або понять, є традиційними для теорії (науки)[213]. На нашу думку, розробники нового КК України замість стислої дефініції пропонують наукове визначення, намагаючись включити до нього більшість відомих ознак причинності.

Окрім цього, З. А. Загиней слушно зазначає, що законодавчі дефініції, на відміну від доктринальних і прикладних, мають обов'язкове значення[214]. Така їх властивість передбачає, що його (визначення) неухильно мають дотримуватися у правозастосовній діяльності. До чого це може призвести, враховуючи потенційну обов'язковість критерію «*достатність умови*», ми вже ілюстрували вище прикладами із судової практики.

Нам складно погодитися і з думкою про те, що дефініцію поняття «причинний зв'язок» потрібно закріпити у термінологічному розділі КК України. Наприклад, О. О. Кваша вважає, що у такий спосіб потрібно розкрити, зокрема, зміст понять «склад злочину» та «причинний зв'язок»[215].

Наукові поняття насамперед потрібні для розвитку самої науки, оскільки ми мислимо за їх допомогою, прирощуємо знання. Водночас теоретичні знання, які ми отримуємо, потрібні для поліпшення практики. Як зазначав відомий теоретик і методолог правознавства Д. А. Керімов, «теоретичне має сенс як рух до практичного, як реалізація і втілення в ньому»[216]. Описуючи функції науки кримінального права, М. І. Панов обґрунтовано виокремлює прагматичну функцію, підкреслюючи, що і фундаментальні дослідження у кримінальному праві мають виконувати цю функцію, тобто бути поєднаними з їх прикладною спрямованістю[217].

---

[213] Загиней З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. С. 130.

[214] Загиней З. А. Там само. С. 132.

[215] Кваша О. О. Щодо необхідності створення «термінологічного» розділу КК. *Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України*. Харків: Права людини, 2011. С. 27 – 28.

[216] Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). / 2-е изд. Москва: Аванта+, 2001. С. 314.

[217] Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 3.

Особливість прагматичної методології в цьому контексті полягає в тому, що «вона орієнтує не лише на вивчення правової норми чи навіть юридичної практики як таких (ізольовано), а на їх соціальну значущість, тобто прагне визначити їх здатність слугувати злободенним потребам людини»[218].

З прагматичної точки зору знання щодо причинності потрібні нам для встановлення причинного зв'язку, для об'єктивного обґрунтування кримінальної відповідальності особи. Провідними проблемними питаннями під час такого встановлення є два: перше – встановлення причинного зв'язку в ситуаціях, коли наслідок утворився через взаємодію поведінки кількох суб'єктів, кожна з яких утворює необхідну умову настання результату; друге – коли наслідок є віддаленим від поведінки суб'єкта одним чи кількома опосередкованими факторами. В обох цих ситуаціях законодавча дефініція причинного зв'язку не розв'язує проблеми, оскільки вона (дефініція) є надто абстрактною, щоб бути застосованою до конкретних причинних відносин. Погоджуючись з нашим висновком про тенденцію в сучасній науці кримінального права до створення «окремих» теорій причинності, пов'язаних з певною групою злочинів[219], Г. О. Єсаков підкреслює: це пов'язане з безплідністю таких, що донині здійснюються і певною мірою наївних спроб зняти суперечності між філософією питання про причинність і кримінально-правовими уявленнями про неї, та доцільністю розробки вчення про причинний зв'язок, однаково застосовного до різних форм і видів діянь[220].

В аспекті зазначеного іноді отримуємо від колег зауваження, що ми не визначилися з тим, яка ж теорія причинного зв'язку має

---

[218] Балинська О. М., Ященко В. А. Методологічні засади юридичного прагматизму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 2. С. 23.

[219] *Примітка*. Йдеться про міркування, викладені у праці: Музыка А. А., Багиров С. Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. С. 16.

[220] Есаков Г. А. Причинная связь в сложных ситуациях: уголовно-правовая наука и судебная практика. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2016. № 1. С. 100.

затвердитись і успішно застосовуватися на практиці?[221]. Така критика тим більше дивує, позаяк самі автори згаданої рецензії, на її початку, наголошують про стан справ в науці щодо цього питання: «В результаті створено немало теорій причинного зв'язку, які, на жаль, протиставляються одна одній, і жодну з них не можна назвати невразливою»[222]. Якщо жодну з теорій не можна назвати невразливою, то заклик до використання однієї з них містить у собі *contradictio in adjecto*. Поза сумнівом, згаданий нарис чітко відображає нашу позицію з цього питання, що цілком слушно підкреслив Г. О. Єсаков.

Певну суперечність ми вбачаємо і в позиції іншого дослідника причинного зв'язку у кримінальному праві, вже згаданого С. К. Балашова. Цей автор спочатку обґрунтовано зазначає, що «жодна з відомих нам теорій не може *логічно бездоганно для будь-якого злочину* вирішити правильно питання про встановлення наявності або відсутності причинного зв'язку між вчиненими особою суспільно небезпечними діями або бездіяльністю і результатом, що настав при цьому»[223]. Водночас далі він пропонує використати теорію безпосередніх (найближчих) причинних зв'язків діяння і злочинного результату, чим ставить під сумнів наведену вище тезу[224].

Отже, представники сучасної теорії кримінального права, які досліджують проблему причинного зв'язку, доходять висновку про ілюзорний характер ідеї створення єдиної теорії причинного зв'язку, що могла б застосовуватися до всіх без винятку деліктів з матеріальним складом. За таких обставин виникає питання – у чому тоді практичний сенс законодавчої дефініції причинного зв'язку, якщо все одно встановлення його у конкретній справі

---

[221] Саркисова Э., Лукашов А. Причинная связь в уголовном праве: осмысление проблемы продолжается (об очерке украинских коллег А. А. Музыки и С.Р. Багирова). *Юстыцыя Беларусі*. 2010. № 8. С. 49.

[222] Там само. С. 48.

[223] Балашов С. К. Причинная связь в уголовном праве: логико-правовой анализ: монография. Ростов н/Д: Рост. гос. ун-т путей сообщения, 2011. С. 122.

[224] Там само. С. 123.

обов'язково буде спиратися на додаткові теоретичні знання та практичні зразки (прецеденти)?

Представники школи правового реалізму, ідеї якої тісно пов'язані з правовим прагматизмом, спрямовують свої зусилля «на боротьбу з формалізмом, який у континентальній правовій сім'ї мав вираз у концепції, що отримала назву *«Begriffsjurisprudenz»* («Юриспруденція понять»)»[225].

Тут, сподіваємося, йдеться не про формалізм в юриспруденції, що зазвичай є потрібним у процедурних питаннях, а про надмірний формалізм. Власне він може становити перепону для розвитку права загалом і небезпеку ухвалення хибних рішень зокрема.

Питання про надмірний формалізм неодноразово було предметом уваги Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та українських судів. Зокрема, рішеннями ЄСПЛ визначено, що право на доступ до суду має «застосовуватися на практиці і бути ефективним» (рішення у справі «Bellet v. France» від 4 грудня 1995 р.); надто суворе трактування національними судами процесуальної норми (надмірний формалізм) може позбавити заявників права звертатися до суду (рішення у справі «Perez de Rada Cavanilles v. Spain» від 28 жовтня 1998 р.). Також ЄСПЛ зазначив, що «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду скарг заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист (рішення у справах «Zubac v. Croatia», «Beles and Others v. the Czech Republic», № 47273/99, пп. 50-51 та 69, та «Walchli v. France», № 35787/03, п. 29). ЄСПЛ розмежував поняття «формалізм» і «надмірний формалізм». Формалізм – це явище позитивне й необхідне, оскільки забезпечує чітке дотримання

---

[225] Мельник М. О. Школа правового реалізму та можливості використання її надбань у вітчизняній юриспруденції: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2019. С. 203.

судами процесу. Надмірний же формалізм заважає практичному та ефективному доступу до суду. Формалізм не є надмірним, якщо сприяє юридичній визначеності та належному здійсненню правосуддя.

Велика Палата Верховного Суду у своєму рішенні від 5 грудня 2018 р. зазначила, що згідно з практикою ЄСПЛ, реалізуючи положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, необхідно уникати занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя має бути не лише фактичним, а й реальним[226].

Останніми роками в судовій практиці стало поширеним поняття «правовий пуризм», використання якого започатковано ЄСПЛ (рішення у справі «Sutyazhnik v. Russia» від 23 липня 2009 р.).

У постанові від 1 листопада 2022 р. Верховний Суд зазначив, зокрема, таке: «… “Правовий пуризм” – невідступне слідування вимогам процесуальних та/або процедурних норм; надмірно формально сурове (бюрократичне) застосування правових норм й вчинення дій, що мають юридичне значення, без врахування їх доцільності (розумності, добросовісності), обставин конкретної справи, а також необхідності забезпечення ефективної реалізації та/або захисту прав особи та суспільних (публічних) інтересів»[227]. Тобто під правовим пуризмом розуміють надмірне прагнення до переваги форми над змістом, букви закону над його смислом.

---

[226] Див.: Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 р. Справа № П/9901/736/18. Провадження № 11-989заі18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78378934; Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30 січня 2020 р. Справа №500/787/19. Адміністративне провадження №К/9901/27559/19. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87297361

[227] Див.: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 1 листопада 2022 р. Справа № 640/6452/19. Адміністративне провадження № К/990/1650/22. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107152029&red=100003c10cfe8c9f42dd6f5ce4a26fd74636b5&d=5).

В аспекті розглянутого питання варто пригадати відоме правило «одного року й одного дня» (One Year and One Day Rule) у справах про позбавлення життя. Вважалося, що у випадках, коли поранена особа прожила хоча б один рік і один день, настання смерті після цього строку не вважалося таким, що перебуває у причинному зв'язку з діями винуватого. Як зазначає В. Бернам, «у підґрунті цієї норми лежить положення про те, що з проходженням настільки тривалого періоду часу важко довести, що причиною смерті потерпілого стали саме дії обвинуваченого. З розвитком медицини цей аргумент давно не є дієвим, і багато судів в США відмовились від застосування цієї норми»[228]. Попри явну невідповідність науковим даним, це правило століттями працювало і в англійському кримінальному праві було законодавчо скасовано «для всіх цілей» лише у 1996 р. Законом про реформу права[229].

Американський науковець Дж. Флетчер у статті «Догми Модельного Карного Кодексу» з іронічним забарвленням сформулював ідеї, якими, на його думку, керувалися розробники МКК. Першу догму він назвав так:

«Догма 1. Визначайте настільки багато понять, наскільки ви здатні – компетентні ви це робити чи ні»[230].

Далі без коментарів наводимо положення з його статті, адресовані розробникам Модельного Карного Кодексу США у зв'язку з їх прагненням створити статтю про причинний зв'язок:

«Кодекс наважується на точні дефініції у матеріях, на які багато хто з філософів побоюється ступати …

Якби ж цей світ був таким простим – щоб влада видавати закони була владою розв'язувати філософські проблеми …

Філософська проблема причинності виявляється ще більш складною, ніж теорія вчинку. Розчерком пера непідготовлені до

---

[228] Бернам У. Правовая система США. 3-й вып. / пер. с англ. Москва: «Новая юстиция», 2006. С. 866.

[229] Есаков Г. А. Причинность в англо-американском уголовном праве. *Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии)*. 2006. № 1. С. 117.

[230] Fletcher, George P. Dogmas of the Model Penal Code. *Buffalo Criminal Law Review*. 1998. Vol. 2:3. P. 4.

цих завдань законодавці проскакують шафи книг, яких вони ніколи не читали»[231].

Можливо, доречним буде сприйняти таку пропозицію: «Є резон «упровадити» в практику законотворчості експериментальні законодавчі дефініції. Мова йде про принципову можливість перевірки конкретності законодавчої дефініції через правовий експеримент. Метод зміни умов, за яких зазвичай функціонує законодавча дефініція, є основним елементом юридичного експерименту. Рівень абстрагування, ступінь узагальнення законодавчих дефініцій найпростіше, швидше всього і, мабуть, найбільш економічним визначити експериментальним шляхом»[232].

На нашу думку, такий експеримент допустимо запровадити на підставі певного закону, що діяв би, наприклад, упродовж кількох років на території якоїсь області. Для відповідного визначення поняття причинного зв'язку можна врахувати Методичні рекомендації щодо використання дефініцій у нормативних правових актах[233].

---

[231] Fletcher, George P. Dogmas of the Model Penal Code. Buffalo Criminal Law Review. 1998. Vol. 2:3. P. 4 – 6.

[232] Баранов В. М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен. *Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы*: материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21 – 23 сентября 2006 года). Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. С. 60 – 61.

[233] Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21 – 23 сентября 2006 года). Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. С. 1429 – 1434.

ДУМКИ НА ЗАВЕРШЕННЯ

Каузальність не має національних кордонів – це всесвітній, глобальний феномен. Водночас проблема каузальності (в теорії, законодавстві та правозастосуванні) може тлумачитись по-різному. Тобто наразі вона не розв'язана остаточно в аспекті її універсального розуміння і можливості побудови законодавчих конструкцій, які б повною мірою задовольнили потреби юридичної практики. Тому надмірним тягарем у цьому аспекті видається запропонована у Проекті КК України (актуальна версія станом на 30 січня 2023 р.) формула ч. 2 ст. 2.2.6, в якій автори, за висловом Дж. Флетчера, «насмілилися розкрити таємниці причинності».

Можливо, власне тому романо-германську правову сім'ю (континентальну) загалом вирізняє єдність підходу, усталена традиція стосовно питання про унормування поняття причинного зв'язку. Національні правові системи країн континентальної Європи (за винятком Грузії і, певною мірою, Італії[234]) не розкривають у своєму законодавстві зміст феномена каузальності, а якщо і відображають (напр., Республіка Албанія), то лише на рівні згадки про причинність як основоположну засаду кримінальної відповідальності за результативні делікти.

Якщо ж прихильники доцільності (необхідності) законодавчого визначення поняття причинного зв'язку обґрунтовуватимуть своє рішення, посилаючись на досвід США, то їх наукова позиція буде уразливою на підставі таких доводів.

По-перше, більшість штатів, як державних утворень, у кримінальному законодавстві навіть не згадують саме поняття причинності, або ж послуговуються ним без формулювання відповідної дефініції. По-друге, і це – найголовніше. У кримінальному законодавстві тих штатів, що пропонують

---

[234] *Примітка*. Італійський Кодекс Карний не дає визначення поняття причинного зв'язку, а встановлює принципове положення про відповідальність особи лише за результат, який є наслідком її дії чи бездіяльності (ст. 40), а також пропонує правила розв'язання проблеми конкуренції каузальних факторів (ст. 41).

визначення поняття причинного зв'язку, його зміст (без винятку) є надзвичайно суперечливим, часто відображає положення не однієї, а декількох відомих теорій цього феномена (які зазвичай конкурують між собою); окремі штати не завжди повністю дублюють відповідні положення МКК, інколи – норми їх законодавства суперечать останньому; на шкоду і всупереч реальності – об'єктивне, що є притаманним причинному зв'язку, часто поєднується із суб'єктивним (у дефініцію включаються такі ознаки, як вина, мета і мотив); подекуди наявність причинності пов'язується зі способом вчинення діяння; нерідко подібне розуміння винятково об'єктивного явища каузальності обтяжується використанням іншого, надзвичайно складного поняття кримінально-правового ризику. Все це, по-третє, додатково ілюструє несталість у розумінні каузальності та шалений різнобій на шляху законодавчих спроб розв'язати проблему «одним пострілом», тобто віднайти універсальну дефініцію, яка б годилася на всі можливі випадки життя. У підсумку, по-четверте, очевидно тому аналізований законодавчий досвід США та відповідних суб'єктів цієї федерації критично оцінюється спеціалістами і зокрема – американськими.

Ймовірно, ми наражаємо себе на звинувачення у надмірному правовому прагматизмі, але нагадаємо, що згідно з філософією прагматизму неважливо, чи відповідають об'єктивній істині наші переконання; важливим є те, принесе користь чи шкоду наша емоційна прив'язаність до них.

На нашу думку, законодавча дефініція поняття причинного зв'язку, будучи нездатною допомогти в конкретній ситуації його встановлення, є зайвою витратою нормативного матеріалу. Ми, як теоретики, володіючи знаннями щодо змісту кримінально-правових понять і категорій, не зобов'язані всі їх переносити у нормативну площину. У випадку, коли справа стосується причинного зв'язку, необхідно усвідомлювати: йдеться про надскладне об'єктивне явище; поняття каузальності є багатоаспектним, воно лежить, зокрема, на межі філософії, логіки і правознавства, тому унормування його, як зазначав А. Е. Жалінський, «потребує ретельного обмірковування». Це означає, що зазначене явище необхідно оцінювати відповідально,

зі знанням стану наукового забезпечення предмета цього дослідження, наявних наукових дискусій, а не побіжно, стосовно лише до намірів Робочої групи дати визначення всіх понять, що належать до складу кримінального правопорушення.

Також необхідно нагадати про наявність, за різними підрахунками науковців, понад 30-ти теорій причинного зв'язку, що ілюструють своєрідне «віяло» доктринальних ідей. Звідси – відсутність сталого законодавчого підходу до розуміння кримінально-правової причинності. Зазначена юридична невизначеність є джерелом відповідних кримінально-правових ризиків, що загалом суперечить принципу верховенства права.

Нещодавно, упродовж 1 лютого – 7 березня 2023 р., спеціалістами в галузі кримінального права здійснено офіційне оцінювання Проекту КК України станом на 30 січня 2023 р. Колектив національних експертів виказав солідарність з нашим критичним ставленням до ініціативи Робочої групи в частині запровадження законодавчої дефініції поняття причинного зв'язку. Вони погодилися з нашим висновком про те, що подібне рішення здатне генерувати кримінально-правові ризики у вигляді необґрунтованого уникнення кримінальної відповідальності обвинуваченими і навряд чи допоможе у практичній площині[235].

За умови, що українська наукова спільнота вважає необхідним згадати про причинний зв'язок в законі як фундаментальну категорію складу кримінального правопорушення, цього разу можна було б обійтися нейтральною нормою приблизно такого змісту:

«Якщо цим Кодексом передбачена відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, через яке настав чи міг настати певний наслідок, то він має перебувати у причинному зв'язку з діянням (дією чи бездіяльністю) суб'єкта цього правопорушення».

---

[235] Див.: Висновок на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf

Але хіба це потрібно? Порівняно з постулатом про необхідність встановлення у відомих ситуаціях причинного зв'язку, що воно дає? Чи є реальним у такий декларативний спосіб забезпечити додержання принципу юридичної визначеності?

Тут вкотре доцільно пригадати застереження М. Д. Сергієвського, яке обрано епіграфом до нашого дослідження: не варто робити огляд законодавчих визначень поняття причинного зв'язку, воно не підлягає унормуванню. Але ми не дослухалися до цієї думки і пройшли шлях, від якого застерігав класик правознавства. Зробили це не через сумніви щодо переконання вченого, а для заповнення наявної прогалини у доктрині. Також брали до уваги, що відтоді минуло багато часу – близько півтора століття, з'явилися нові законодавчі рішення, теорії та розробки проблеми каузальності у праві. Результатами цього дослідження ми задоволені і від того – сповнені високого смислу, що вони є додатковим аргументом на користь висновку М. Д. Сергієвського.

На завершення маємо щиро подякувати членам Робочої групи, сумнівна ініціатива, а швидше – необачна потуга яких (в аспекті предмета цього дослідження) якраз і **спричинила** відповідний творчий **наслідок** – народження нашого опонування. Водночас усвідомлюємо, що будь-які міркування, викладені в монографії, не можуть претендувати на істину в останній інстанції. Втім наша прагматична аргументація, сподіваємося, візьме верх над почином колег, що породив цей науковий дискурс.

Також доходимо важливого висновку. Нашим науковцям необхідно перевідкрити прагматизм, і зокрема – правовий прагматизм для сучасної України, наповнити його проблематикою вітчизняного життя. За поваги до методологічного плюралізму – це неоране поле для юристів, фундаментальний науковий простір, у якому треба започаткувати становлення галузевих напрямів дослідження. Відповідно до власних наукових пріоритетів виокремлюємо перспективу розробки проблеми **кримінально-правового прагматизму**. Та це вже тема іншого, самостійного дослідження. І хто цей шлях верстатиме, стане піонером зазначеного наукового напряму.

СПИСОК ОПРАЦЬОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): монографія. Київ: Атіка, 2007. 304 с.

2. Антимонов Б. С. К вопросу о понятии и значении причинной связи в гражданском праве. *Труды научной сессии Всесоюзного института юридических наук*. 1 – 6 июля 1946 г., Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. С. 62–79.

3. Атрашкевич Є. В. Неокласичний прагматизм Сьюзан Хаак у сучасному англо-американському філософсько-правовому дискурсі: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 21 с.

4. Афанасьев В. Г. Основы философских знаний. Изд. 9-е, доп. Москва: Мысль, 1976. 335 с.

5. Бабич А. О. Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення: дис. … д-ра філософії. Спеціальність 081 – право; галузь знань 08 – право. Харків, 2022. 311 с.

6. Багіров С. Р. Недоліки проекту закону про доповнення ст. 286 КК України нормою щодо звільнення від кримінальної відповідальності та ризики його ухвалення. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 2. С. 86–90.

7. Багіров С. Р. Поведінка потерпілого в злочині, що вчиняється через необережність: дискусійні питання кримінально-правової оцінки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2007. № 2. С. 43–47.

8. Багіров С. Р. Співзаподіяння наслідків в особливо кваліфікованих складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Правові засоби протидії злочинам проти основ національної безпеки в умовах військової агресії*: матеріали круглого столу (м. Київ 26 травня 2022 р.). Упоряд: Бевз С. І., Бирса Н. О., Серебрякова Ю. О., Новошицька В. І. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2022. С. 34–37.

9. Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 222 с.

10. Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.

11. Балашов С. К. Причинная связь в уголовном праве: логико-правовой анализ: монография. Ростов н/Д: Рост. гос. ун-т путей сообщения, 2011. 243 с.

12. Балинська О. М., Ященко В. А. Методологічні засади юридичного прагматизму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 2. С. 20–30.

13. Баранов В. М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21 – 23 сентября 2006 года). Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. С. 60 – 61.

14. Белогриц-Котляревский Л. С. Очерки курса русского уголовного права. Общая и Особенная часть. Киев-Харьков: Южнорусское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1896. 671 с.

15. Беньківський В. О. Теоретичні і практичні питання причинового зв'язку в кримінальному праві: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2013. 195 с.

16. Бердичевский Ф. Ю. Вероятностная причинная связь в уголовном праве. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 10. Москва: Юрид. лит., 1969. С. 47–52.

17. Бернам У. Правовая система США. 3-й вып. / пер. с англ. Москва: «Новая юстиция», 2006. 1216 с.

18. Борисов В. И. Причинная связь при преступном нарушении правил безопасности социалистического производства. *Проблемы соц. законности*: республ. межвед. науч. сб. ХарЮИ. 1982. Вып. 9. С. 118–125.

19. Борисов В. І. Вибрані твори / уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2018. 784 с.

20. Борисов В. І., Пащенко О. О. Склад кримінального правопорушення як унормована умова кримінальної відповідальності та потерпілий у його структурі. *Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України*: монографія / В. Я. Тацій, Л. М. Демидова, В. І. Борисов та ін; за заг. ред. В. Я. Тація, Л. М. Демидової, В. І. Борисова. Харків: Право, 2021. С. 241–257.

21. Борн, Макс. Моя жизнь и взгляды. URL: https://coollib.com/b/518236-maks-born-moya-zhizn-i-vzglyadyi/read (дата звернення: 12.08.2022).

22. Висновок на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf

23. Войшвилло Е. К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ. Москва: Изд-во МГУ, 1989. 239 с.

24. Войшвилло Е. К. Понятие. Москва: Изд-во МГУ, 1967. 288 с.

25. Горбуза А., Сухарев Е. О квалификации дорожно-транспортных преступлений. *Советская юстиция*. 1980. № 8. С. 26–28.

26. Дагель П. О причинной связи в дорожно-транспортных преступлениях. *Советская юстиция*. 1981. № 8. С. 51–53.

27. Дагель П. С. Причинная связь в преступлениях, совершаемых по неосторожности. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 34. Москва: Юрид. лит., 1981. С. 28–38.

28. Джеймс Вільям. Прагматизм. Український переклад з англійської Павла Насади. К., Видавничий дім «Альтернативи», 2000. 144 с.

29. Дударець Д. В. Причинний зв’язок у злочинах проти життя і здоров’я, що вчиняються шляхом бездіяльності: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2014. 223 с.

30. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2017. 872 с.

31. Дудоров О. О. Причинний зв'язок: кримінально-правові аспекти. *Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки*. 2012. № 4 (ч. 1). С. 214–221.

32. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Сучасний стан кримінально-правового вчення про причинний зв'язок: критичний аналіз. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2011. № 2. С. 527–534.

33. Дудоров О., Письменський Є., Данилевський А. Порушення правил утримання тварин: кримінально-правовий аспект проблеми. *Юридичний вісник України*. 15–21 травня. 2010. № 20 (776). С. 6–7.

34. Дудченко В. В., Капустіна Н. Б., Горобець К. В. Сучасні філософсько-правові доктрини: навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2018. 76 с.

35. Есаков Г. А. Причинная связь в сложных ситуациях: уголовно-правовая наука и судебная практика. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2016. № 1. С. 81–102.

36. Есаков Г. А. Причинность в англо-американском уголовном праве. *Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии)*. 2006. № 1. С. 116–131.

37. Есаков Г. А. Учение о преступлении в странах семьи общего права: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2007. 46 с.

38. Есаков Г. А., Крылова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие. Москва: Проспект, 2009. 336 с.

39. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2009. 400 с.

40. Жалинский А. Э. О необходимости нового подхода к причинности в уголовном праве. *10 лет Уголовному кодексу и Уголовно-исполнительному кодексу Республики Казахстан: достижения и перспективы*: Мат-лы международ. науч.-практ. конф. Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2007. Т. 1. С. 19–31.

41. Загиней З. А. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.

42. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21 – 23 сентября 2006 года). Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. 1456 с.

43. Зимирева Л. А. Причинная связь в преступлениях против жизни: дис. … канд. юрид. наук. Москва, 2016. 228 с.

44. Кваша О. О. Зміст та значення філософських категорій «можливість і дійсність» для кримінально-правових досліджень причинного зв'язку. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 301–305.

45. Кваша О. О. Значення причинного зв'язку для визначення групового злочину. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 241–244.

46. Кваша О. О. Історія становлення філософських категорій причинності та детермінізму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 1 (58). С. 18–29.

47. Кваша О. О. Причинність і детермінізм: співвідношення понять у філософії та кримінальному праві. *Держава і право*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 55. С. 376–382.

48. Кваша О. О. Філософська категорія причинності у визначенні підстав кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 240–243.

49. Кваша О. О. Філософський і лінгвістичний аналіз поняття причинності. *Правова держава*. Щорічник наукових праць. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 23. С. 360–366.

50. Кваша О. О. Щодо необхідності створення «термінологічного» розділу КК. *Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України*. Харків: Права людини, 2011. С. 27–30.

51. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / 2-е изд. Москва: Аванта+, 2001. 560 с.

52. Князев Н. А., Князева Е. Н. Два уровня причинности. *Философские науки*. 1990. № 6. С. 27–36.

53. Князев Н. А. Проблема причинности в философии (концепция двух уровней): автореф. дис. … д-ра филос. наук. Москва, 1993. 40 с.

54. Козочкин И. Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2007. 478 с.

55. Коржанський М. Й., Мисливий В. А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. Київ: Юрінком, 1996. 80 с.

56. Кошелева А. Ю. Особенности причинной связи в составах преступлений, совершаемых путем бездействия: дис. … канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. 156 с.

57. Краткий философский словарь / Под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина. 4-е изд., дополн. и исправл. Москва: Политиздат, 1954. 704 с.

58. Кримінальний кодекс України. Проект, внесений Комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю. Київ: Українська правнича фундація. Вид-во «Право», 1994. 156 с.

59. Кудрявцев В. Н. К вопросу о причинной связи в уголовном праве. *Сов. гос-во и право*. 1950. № 1. С. 37–44.

60. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. 244 с.

61. Кудрявцев В. Н. Рецензия на монографию В. Б. Малинина «Причинная связь в уголовном праве» (2000). *Известия вузов. Правоведение*. 2002. № 2. С. 254–256.

62. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. 1 / Отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Ленинград: Изд–во Ленинградского ун–та, 1968. 646 с.

63. Куц В. М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків: ВПЦ «Ксилон», 1999. 203 с.

64. Ленин В. И. Полное собрание сочинений: в 55 т., 5 изд. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1968. Т. 18. 525 с.

65. Луман Н. Понятие риска / Пер. А. Ф. Филиппова. THESIS. 1994. № 5. С. 135 – 160.

66. Малахов И. П. Основы уголовного права. Общая часть. Разд. I. Основания уголовной ответственности: учеб. пособие. Киев: МАУП, 2000. 192 с.

67. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве: вопросы теории и практики: дис. … д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. 410 с.

68. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2000. 316 с.

69. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Том 3. Москва, 1955. 650 с.

70. Мельвиль Ю. К. Чарлз Пирс и прагматизм (У истоков американской буржуазной философии XX века). Москва: Изд-во Московского университета, 1968. 500 с.

71. Мельник М. О. Школа правового реалізму та можливості використання її надбань у вітчизняній юриспруденції: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2019. 235 с.

72. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутрішніх справ, 2004. 380 с.

73. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. … д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2005. 543 с.

74. Мисливий В. А. Причиновий зв’язок як кримінально-правова категорія в проєкті КК України. *Проєкт нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права*: матеріали сателіт. заходу в рамках V Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 21 верес. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 78–80.

75. Музика А. А. Про кримінально-правові ризики: загальний огляд проблеми. *Право України*. 2020. № 2. С. 97–118.

76. Музика А. А., Багіров С. Р. Причинний зв’язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми. *Альманах кримінального права*: збірник статей. Вип. 1 / Відпов. ред. П. А. Андрушко, П. С. Берзін. Київ: Правова єдність, 2009. С. 324–367.

77. Музика А. А. Відгук офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Музики Анатолія Ананійовича на дисертацію Бабича Артура Олеговича «Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення». 12 с. (Харків. Архів НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України за 2022 р.).

78. Музика А. А. Каузальність у структурі кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / [упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко]. Харків: Право, 2018. С. 102–107.

79. Музика А. А., Родіонова Т. В. Значення місця вчинення злочину для встановлення причинного зв'язку між діянням і його наслідками. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 141–154.

80. Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2020. 504 с.

81. Музыка А. А., Багиров С. Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. 112 с.

82. Музыка А. А., Багиров С. Р. О проблеме каузальности в уголовном праве (в аспекте познания *sensu stricto*). *Российский ежегодник уголовного права*. 2012. № 6. С. 497–514.

83. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

84. Никифоров Б. С., Решетников Ф. М. Современное американское уголовное право. Москва: Наука, 1990. 256 с.

85. Новий тлумачний словник української мови. У чотирьох томах. Том 3. ОБЕ-РОБ. Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпушко. Київ: Видавництво «Аконіт», 1998. 928 с.

86. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр.; уклад.: Г. М. Анісімов, В. В. Гільцова; передм. О. В. Петришина, В. І. Борисова. Харків: Право, 2018. 472 с.

87. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / передм. В. П. Тихого. Київ: Ін Юре, 2010. 812 с.

88. Панов М. І. Загальна теорія науки кримінального права: проблеми обґрунтування і формування. *Право України*. 2020. № 2. С. 31–51.

89. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 1–41.

90. Перший проект Кримінального кодексу незалежної України (1992–1998 рр.): хрестоматія / за заг. ред. В. В. Кузнецова; укладачі: Сийплокі М. В., Ступник Я. В., Нестерова І. А.; автор передмови Сийплокі М. В.; автор біографічного нарису Кузнецов В. В. Ужгород: РІК-У, 2022. 428 с.

91. Плотников А. И. Объективное и субъективное в преступлении: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2012. 46 с.

92. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2015. 36 с.

93. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 р. Справа № П/9901/736/18. Провадження № 11-989заі18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78378934

94. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30 січня 2020 р. Справа №500/787/19. Адміністративне провадження №К/9901/27559/19. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87297361

95. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 1 листопада 2022 р. Справа № 640/6452/19. Адміністративне провадження № К/990/1650/22. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107152029&red=100003c10cfe8c9f42dd6f5ce4a26fd74636b5&d=5

96. Постанова ККС ВС у справі № 452/1490/15-к (провадження № 51-8688км18). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/88749324 (дата звернення: 20.06.2022).

97. Постанова ККС ВС щодо кримінальної відповідальності за службову недбалість. URL: https://supreme.court.gov.ua/ supreme/pres-centr/news/963364/ (дата звернення: 20.06.2022).

98. Пусторослев П. П. Русское уголовное право. Общая часть. Выпуск 1. Юрьев: Типография К. Маттисена, 1907. 546 с.

99. Романов Н. О причинной связи в дорожно-транспортных преступлениях. *Советская юстиция*. 1981. № 8. С. 53–54.

100. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 596 с.

101. Саркисова Э., Лукашов А. Причинная связь в уголовном праве: осмысление проблемы продолжается (об очерке украинских коллег А. А. Музыки и С. Р. Багирова). *Юстыцыя Беларусі*. 2010. № 8. С. 48–49.

102. Сергеевский Н. Д. О значении причинной связи в уголовном праве. Ярославль: Типолитография Г. Фальк, 1880. Часть 1. 193 с., Часть 2. 176 с.

103. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая. С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1900. 364 с.

104. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

105. Словарь иностранных слов. Изд. 4-е, перераб. и дополн. Под ред. И. В. Лёхина и проф. Ф. Н. Петрова. Москва, 1954. 856 с.

106. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Том 7. 1976. 723 с.

107. Сойфер В. Н. Власть и наука (История разгрома коммунистами генетики в СССР). 4-е изд., перераб. и дополн. Вашингтон, 2001. URL: https://flibusta.org.ua/b/508536/download/?format=rtf.zip

108. Соктоев З. Б. Причинность в дорожно-транспортных преступлениях: дис. … канд. юрид. наук. Иркутск, 2001. 229 с.

109. Соктоев З. Б. Причинность в уголовном праве: теоретические и прикладные проблемы: дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 2014. 408 с.

110. Соктоев З. Б. Рецензия на книгу: «Музыка А. А., Багиров С. Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. 112 с.». *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 131–135.

111. Судебная практика по уголовным делам / сост. Г. А. Есаков. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 768 с.

112. Таганцев Н. С. О преступлениях против жизни по русскому праву. Изд. второе, исправленное. Санкт-Петербург, 1873. Т. 1. 324 с.

113. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Т. 1. Тула: Автограф, 2001. 800 с.

114. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. Москва: Наука, 1994. 380 с.

115. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного ун-та, 2001. 263 с.

116. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.

117. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 14.02.2022 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/14/kontrolnyj-proekt-kk-14-02-2022-1.pdf (дата звернення: 22.02.2022).

118. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 29.09.2022 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf (дата звернення: 30.12.2022).

119. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 30.01.2023 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf (дата звернення: 15.03.2023).

120. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 31.05.2021 р. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/06/01/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-31-05-2021.pdf (дата звернення: 25.10.2021).

121. Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. Москва: Юркнига, 2003. 480 с.

122. Тимейко Г. В. Проблемы общего учения об объективной стороне преступления: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва: ВЮЗИ, 1986. 43 с.

123. Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину: дис. …канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2005. 232 с.

124. Титов В. Теоретичні погляди Олівера Венделла Холмса молодшого. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3 (62). С. 137 – 150.

125. Толковый словарь живаго великорусскаго языка. Владиміра Даля. Второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. Томъ третій. П. С.-Петербургъ, Москва: Изданіе книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1882. 555 с.

126. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учебное пособие / Под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. Москва: Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2003. 576 с.

127. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник / под ред. И. Д. Козочкина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2010. 1056 с.

128. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Вступ. статья к.ю.н., доц. В. И. Михайлова. Обзорн. статья д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 409 с.

129. Уголовный кодекс Республики Корея / Науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева; перевод с корейского канд. филол. наук В. В. Верхоляка. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 240 с.

130. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 253 с.

131. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

132. Флетчер Дж., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права. Москва: Юристъ, 1998. 512 с.

133. Фристер, Гельмут. Уголовное право Германии. Общая часть = Strafrecht. Allgemeiner Teil: пер. с нем. 5-е изд. Москва: Инфотропик Медиа, 2013. 712 с.

134. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1963. 382 с.

135. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы причинной связи в теории права. *Сов. гос-во и право*. 1956. № 7. С. 38–51.

136. Шаргородский М. Д. Уголовный закон. Москва: Юридическое изд-во Министерства Юстиции СССР, 1948. 311 с.

137. Щепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2003. 416 с.

138. Юридический словарь. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1953. 784 с.

139. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. Київ, 2003. 736 с.

140. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв’язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 39 с.

141. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. Харьков: Право, 2003. 512 с.

142. Barzun, Charles L. Three Forms of Legal Pragmatism. *Washington University Law Review*. Vol. 95. Issue 5. May 2018, pp. 1003 – 1034. URL: https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6495&context=law_lawreview

143. Codice Penale: URL: https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale (дата звернення: 30.05.2022).

144. Codice Penale: URL: https://www.imolin.org/imolin/amlid/data/ita/document/penal_code.html (дата звернення: 30.05.2022).

145. Codigo Penal de Puerto Rico. URL: https://law.justia.com/codes/puerto-rico/2020/titulo-33/subtitulo-6/parte-i/capitulo-321/subcapitulo-i/5007/ (дата звернення: 02.06.2022).

146. Criminal Code of Arizona. URL: https://law.justia.com/codes/arizona/2021/title-13/section-13-203/ (дата звернення: 31.05.2022).
147. Criminal Code of North Dakota. URL: https://law.justia.com/codes/north-dakota/2021/title-12-1/chapter-12-1-02/ (дата звернення: 02.06.2022).
148. Criminal Code of the Republic of Albania. URL: https://www.imolin.org/doc/amlid/Albania_Criminal%20Code.pdf (дата звернення: 25.08.2022).
149. Criminal Code of Alabama. URL: https://law.justia.com/codes/alabama/2009/Title13A/Chapter2/13A-2-5.html (дата звернення: 31.05.2022).
150. Criminal Code of Arkansas. URL: https://law.justia.com/codes/arkansas/2020/title-5/subtitle-1/chapter-2/subchapter-2/section-5-2-205/ (дата звернення: 31.05.2022).
151. Criminal Code of Kentucky. URL: https://law.justia.com/codes/kentucky/2021/chapter-501/section-501-060/ (дата звернення: 15.06.2022).
152. Criminal Code of Montana. URL: https://law.justia.com/codes/montana/2021/title-45/chapter-2/part-2/section-45-2-201/ (дата звернення: 01.06.2022).
153. Criminal Code of Pennsylvania. URL: https://law.justia.com/codes/pennsylvania/2021/title-18/chapter-3/section-303/ (дата звернення: 02.06.2022).
154. Criminal Code of Wisconsin. URL: https://law.justia.com/codes/wisconsin/2021/chapter-939/section-939-14/ (дата звернення: 31.05.2022).
155. Cybernetics in the Soviet Union. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Cybernetics_in_the_Soviet_Union
156. Delaware Criminal Code. URL: https://law.justia.com/codes/delaware/2021/title-11/chapter-2/ (дата звернення: 01.06.2022).
157. Dyrda, Adam Michał. Pragmatism, Holism, and the Concept of Law. *Erasmus Law Review*. Issue 1-2015, pp. 2 – 13. URL: https://www.elevenjournals.com/tijdschrift/ELR/2015/1/ELR_2210-2671_2015_008_001_002.pdf
158. Engisch K. Die Kausalität als Merkmal der strafrechtlichen Tatbestände. Tübingen: Mohr Siebeck, 1931. 87 S.

159. European Journal of Pragmatism and American Philosophy. URL: https://journals.openedition.org/ejpap/ (дата звернення: 27.12.2022).

160. Fletcher, George P. Dogmas of the Model Penal Code. *Buffalo Criminal Law Review*. 1998. Vol. 2:3. P. 3–24.

161. Fuller, Edmund. Oliver Wendell Holmes, Jr., byname The Great Dissenter. URL: https://www.britannica.com/biography/Oliver-Wendell-Holmes-Jr.

162. Guam Crime and Corrections Code. URL: https://law.justia.com/codes/guam/2021/title-9/chapter-4/ (дата звернення: 01.06.2022).

163. Haack, Susan. On Legal Pragmatism: Where Does «the Path of the Law» Lead Us? 50 Am. J. Juris. 71 (2005). pp. 71 – 105. URL: https://repository.law.miami.edu/fac_articles

164. Haack, Susan. Pragmatism, Law, and Morality. The Lessons of Buck v. Bell. European Journal of Pragmatism and American Philosophy. URL: https://journals.openedition.org/ejpap/821 (дата звернення: 27.12.2022).

165. Haack, Susan. Pragmatism. *Encyclopedia Americana*. 1997. Vol. 22. P. 515 – 516.

166. Hawaii Penal Code. URL: https://law.justia.com/codes/hawaii/2021/title-37/chapter-702/section-702-214/ (дата звернення: 01.06.2022).

167. Holmes, Jr., Oliver Wendell. The Path of the Law. *Harvard Law Review*. Vol. 10. No. 8 (Mar. 25, 1897), pp. 457 – 478 (22 pages). URL: https://www.jstor.org/stable/1322028?seq=22

168. Hookway, Christopher. Pragmatism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. https://plato.stanford.edu/entries/pragmatism/ ((дата звернення: 27.12.2022).

169. James, William. Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking. URL: https://www.gutenberg.org/files/5116/5116-h/5116-h.htm

170. James, William. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/William_James

171. Kennedy, Walter B. Pragmatism as a Philosophy of Law. 9 *Marquette L. Rev*. 1925. pp. 63–77. URL: http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol9/iss2/1

172. Louisiana Criminal Law. URL: https://law.justia.com/codes /louisiana/2021/revised-statutes/title-14/ (дата звернення: 01.06.2022).

173. Lysenkoism. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/ Lysenkoism.

174. Main Criminal Code. URL: https://law.justia.com/ codes/maine/2021/title-17-a/part-1/chapter-2/section-33/ (дата звернення: 01.06.2022).

175. Maurach R. Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Ein Lehrbuch. Karlsruhe: C.F. Müller Verlag, 1954. 795 S.

176. Model Penal Code. Official Draft and Explanatory Notes. Complete Text of Model Penal Code as Adopted at the 1962 Annual Meeting of The American Law Institute at Washington, D.C., May 24, 1962. Philadelphia: The American Law Institute, 1985. 199 p.

177. Peirce, Charles S. How to make Our Ideas Clear. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Popular_Science_Monthly/Volume_12/January_1878/Illustrations_of_the_Logic_of_Science_II

178. Peirce, Charles Sanders. URL: https://en.wikipedia.org/wiki /Charles_Sanders_ Peirce

179. Penal Code of Texas. URL: https://law.justia.com/codes/ texas/2021/penal-code/title-2/chapter-6/section-6-04/ (дата звернення: 02.06.2022).

180. Posner, Richard A. What Has Pragmatism to Offer Law? 63 *Southern California Law Review*. 1990, pp. 1653-1670. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&https redir=1&article=2823&context=journal_articles

181. Robinson, Paul H. The Model Penal Code's Conceptual Error on the Nature of Proximate Cause, and How to Fix it. *Criminal Law Bulletin*. 2015. Vol. 51. № 6. P. 1311–1326.

182. Soyfer, Valery N. Lysenko and the Tragedy of Soviet Science. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1994. xxvi, 379 pp.

183. Thayer, H. S., Rosenthal, Sandra B. Pragmatism. URL: https://www.britannica.com/topic/pragmatism-philosophy (дата звернення: 27.12.2022).

184. The New Jersey Code of Criminal Justice. URL: https://law.justia.com/codes/new-jersey/2013/title-2c/section-2c-2-3/ (дата звернення: 31.05.2022).

185. Vroom's expectancy theory. URL: https://www.jstor.org/stable/2391260?origin=crossref&seq=1#page_scan_tab_contents

ДОДАТКИ

ВИТЯГ З МОДЕЛЬНОГО КАРНОГО КОДЕКСУ США

PRINCIPLES OF LIABILITY

Section 2.03.
Causal Relationship Between Conduct and Result;
Divergence Between Result Designed or Contemplated and Actual Result or Between Probable and Actual Result.

(1) Conduct is the cause of a result when:

(a) it is an antecedent but for which the result in question would not have occurred; and

(b) the relationship between the conduct and result satisfies any additional causal requirements imposed by the Code or by the law defining the offense.

(2) When purposely or knowingly causing a particular result is an element of an offense, the element is not established if the actual result is not within the purpose or the contemplation of the actor unless:

(a) the actual result differs from that designed or contemplated, as the case may be, only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the injury or harm designed or contemplated would have been more serious or more extensive than that caused; or

(b) the actual result involves the same kind of injury or harm as that designed or contemplated and is not too remote or accidental in its occurrence to have a [just] bearing on the actor's liability or on the gravity of his offense.

(3) When recklessly or negligently causing a particular result is an element of an offense, the element is not established if the actual result is not within the risk of which the actor is aware or, in the case of negligence, of which he should be aware unless:

(a) the actual result differs from the probable result only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the probable injury or harm would have been more serious or more extensive than that caused; or

(b) the actual result involves the same kind of injury or harm as the probable result and is not too remote or accidental in its occurrence to have a [just] bearing on the actor's liability or on the gravity of his offense.

(4) When causing a particular result is a material element of an offense for which absolute liability is imposed by law, the element is not established unless the actual result is a probable consequence of the actor's conduct.

ВИТЯГИ З КОДЕКСІВ ОКРЕМИХ ШТАТІВ США

Criminal Code of Alabama

Title 13A – CRIMINAL CODE

Chapter 2 – PRINCIPLES OF CRIMINAL LIABILITY

Section 13A-2-5 Causal relationship between conduct and results; relationship to mental culpability

Section 13A-2-5

Causal relationship between conduct and results; relationship to mental culpability.

(a) A person is criminally liable if the result would not have occurred but for his conduct, operating either alone or concurrently with another cause, unless the concurrent cause was sufficient to produce the result and the conduct of the actor clearly insufficient.

(b) A person is nevertheless criminally liable for causing a result if the only difference between what actually occurred and what he intended, contemplated or risked is that:

(1) A different person or property was injured, harmed or affected; or

(2) A less serious or less extensive injury or harm occurred.

(c) When causing a particular result is a material element of an offense for which absolute liability is imposed by law, the element is not established unless the actual result is a probable consequence of the actor's conduct.

(Acts 1977, No. 607, p. 812, §320.)

Criminal Code of Arizona

Title 13 – Criminal Code

§ 13-203 – Causal relationship between conduct and result; relationship to mental culpability

A. Conduct is the cause of a result when both of the following exist:

1. But for the conduct the result in question would not have occurred.

2. The relationship between the conduct and result satisfies any additional causal requirements imposed by the statute defining the offense.

B. If intentionally causing a particular result is an element of an offense, and the actual result is not within the intention or contemplation of the person, that element is established if:

1. The actual result differs from that intended or contemplated only in the respect that a different person or different property is injured or

affected or that the injury or harm intended or contemplated would have been more serious or extensive than that caused; or

2. The actual result involves similar injury or harm as that intended or contemplated and occurs in a manner which the person knows or should know is rendered substantially more probable by such person's conduct.

C. If recklessly or negligently causing a particular result is an element of an offense, and the actual result is not within the risk of which the person is aware or in the case of criminal negligence, of which the person should be aware, that element is established if:

1. The actual result differs from the probable result only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the injury or harm intended or contemplated would have been more serious or extensive than that caused; or

2. The actual result involves similar injury or harm as the probable result and occurs in a manner which the person knows or should know is rendered substantially more probable by such person's conduct.

Criminal Code of Arkansas

Title 5 – Criminal Offenses

Subtitle 1 – General Provisions

Chapter 2 – Principles of Criminal Liability

Subchapter 2 – Culpability

§ 5-2-205. Causation

Causation may be found when the result would not have occurred but for the conduct of the defendant operating either alone or concurrently with another cause unless:

(1) The concurrent cause was clearly sufficient to produce the result; and

(2) The conduct of the defendant was clearly insufficient to produce the result.

Delaware Criminal Code

Chapter 2. General Provisions Concerning Offenses

§ 261. Causation
§ 262. Intentional or knowing causation; different result from that expected
§ 263. Reckless or negligent causation; different result from that expected or overlooked
§ 264. Causation in offenses of strict liability

§ 261. Causation

Conduct is the cause of a result when it is an antecedent but for which the result in question would not have occurred.

§ 262. Intentional or knowing causation; different result from that expected

The element of intentional or knowing causation is not established if the actual result is outside the intention or the contemplation of the defendant unless:

(1) The actual result differs from that intended or contemplated, as the case may be, only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the injury or harm intended or contemplated would have been more serious or more extensive than that caused; or

(2) The actual result involves the same kind of injury or harm as the probable result and is not too remote or accidental in its occurrence

to have a bearing on the actor's liability or on the gravity of the offense.

§ 263. Reckless or negligent causation; different result from that expected or overlooked

The element of reckless or negligent causation is not established if the actual result is outside the risk of which the defendant is aware or, in the case of negligence, of which the defendant should be aware unless:

(1) The actual result differs from the probable result only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the probable injury or harm would have been more serious or more extensive than that caused; or

(2) The actual result involves the same kind of injury or harm as the probable result and is not too remote or accidental in its occurrence to have a bearing on the actor's liability or on the gravity of the offense.

§ 264. Causation in offenses of strict liability

When causing a particular result is an element of an offense for which strict liability is imposed by law, the element is not established unless the actual result is a probable consequence of the actor's conduct.

Guam Crime and Corrections Code

§ 4.50. Causation Established and Defined

(a) An element of an offense which requires that the defendant have caused a particular result is established when his conduct is an antecedent but for which the result would not have occurred, and,

(1) if the offense requires that the defendant intentionally or knowingly caused the result, that the actual result, as it occurred,

(A) is within the purpose of contemplation of the defendant, whether the purpose or contemplation extends to natural events or to the conduct of another, or, if not,

(B) involves the same kind of injury or harm as that designed or contemplated and is not too remote, accidental in its occurrence or dependent on another's volitional act to have a just bearing on the defendant's liability or on the gravity of his offense;

(2) if the offense requires that the defendant recklessly or negligently cause the result, that the actual result, as it occurred,

(A)is within the risk of which the defendant was or should have been aware, whether that risk extends to natural events or to the conduct of another, or, if not,

(B) involves the same kind of injury or harm as that recklessly or negligently risked and is not too remote, accidental in its occurrence or dependent on another's volitional act to have a just bearing on the defendant's liability or on the gravity of his offense;

(3) if the offense imposes strict liability, that the actual result, as it occurred, is a probably consequence of the defendant's conduct.

(b) A defendant shall not be relieved of responsibility for causing a result if the only difference between what actually occurred and what was designed, contemplated or risked is that a different person or property was injured or affected or that a less serious or less extensive injury or harm occurred.

Hawaii Penal Code

§702-214 Causal relationship between conduct and result

Conduct is the cause of a result when it is an antecedent but for which the result in question would not have occurred.

§702-215 Intentional or knowing causation; different result from that intended or contemplated

In the following instances intentionally or knowingly causing a particular result shall be deemed to be established even though the

actual result caused by the defendant may not have been within the defendant's intention or contemplation:

(1) The actual result differs from that intended or contemplated, as the case may be, only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the injury or harm intended or contemplated would have been more serious or more extensive than that caused; or

(2) The actual result involves the same kind of injury or harm as the intended or contemplated result and is not too remote or accidental in its occurrence or too dependent on another's volitional conduct to have a bearing on the defendant's liability or on the gravity of the defendant's offense.

§702-216 Reckless or negligent causation; different result from that within the risk

In the following instances, recklessly or negligently causing a particular result shall be deemed to be established even though the actual result caused by the defendant may not have been within the risk of which the defendant was or, in the case of negligence, should have been aware:

(1) The actual result differs from the probable result only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the probable injury or harm would have been more serious or more extensive than that caused; or

(2) The actual result involves the same kind of injury or harm as the probable result and is not too remote or accidental in its occurrence or too dependent on another's volitional conduct to have a bearing on the defendant's liability or on the gravity of the defendant's offense.

§702-217 Causation in offenses of absolute liability

When causing a particular result is an element of an offense for which absolute liability is imposed by law, the element is not established unless the actual result is a probable consequence of the defendant's conduct.

Criminal Code of Kentucky

501.060 Causal relationships

(1) Conduct is the cause of a result when it is an antecedent without which the result in question would not have occurred.

(2) When intentionally causing a particular result is an element of an offense, the element is not established if the actual result is not within the intention or the contemplation of the actor unless:

(a) The actual result differs from that intended or contemplated, as the case may be, only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the injury or harm intended or contemplated would have been more serious or more extensive; or

(b) The actual result involves the same kind of injury or harm as that intended or contemplated and occurs in a manner which the actor knows or should know is rendered substantially more probable by his conduct.

(3) When wantonly or recklessly causing a particular result is an element of an offense, the element is not established if the actual result is not within the risk of which the actor is aware or, in the case of recklessness, of which he should be aware unless:

(a) The actual result differs from the probable result only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the probable injury or harm would have been more serious or more extensive than that caused; or

(b) The actual result involves the same kind of injury or harm as the probable result and occurs in a manner which the actor knows or should know is rendered substantially more probable by his conduct.

(4) The question of whether an actor knew or should have known the result he caused was rendered substantially more probable by his conduct is an issue of fact.

Louisiana Criminal Law

Title 14 – Criminal Law

SUBPART B. ELEMENTS OF CRIMES

§8. Criminal conduct

Criminal conduct consists of:

(1) An act or a failure to act that produces criminal consequences, and which is combined with criminal intent; or

(2) A mere act or failure to act that produces criminal consequences, where there is no requirement of criminal intent; or

(3) Criminal negligence that produces criminal consequences.

Main Criminal Code

TITLE 17-A: MAINE CRIMINAL CODE

Part 1: GENERAL PRINCIPLES

Chapter 2: CRIMINAL LIABILITY; ELEMENTS OF CRIMES

17-A §33. Result as an element; causation

§33. Result as an element; causation

1. Unless otherwise provided, when causing a result is an element of a crime, causation may be found when the result would not have occurred but for the conduct of the defendant, operating either alone or concurrently with another cause.

[PL 2017, c. 432, Pt. C, §1 (NEW).]

2. In cases in which concurrent causation is generated as an issue, the defendant's conduct must also have been sufficient by itself to produce the result.

[PL 2017, c. 432, Pt. C, §1 (NEW).]

Criminal Code of Montana

Title 45. Crimes

Chapter 2. General Principles of Liability

Part 2. Other Factors Affecting Individual Liability

45-2-201. Causal relationship between conduct and result

(1) Conduct is the cause of a result if:

without the conduct the result would not have (a) occurred; and

any additional causal requirements imposed by (b) the specific statute defining the offense are satisfied.

If purposely or knowingly causing a result is (2) an element of an offense and the result is not within the contemplation or purpose of the offender, either element can nevertheless be established if:

the result differs from that contemplated only (a) in the respect that a different person or different property is affected or that the injury or harm caused is less than contemplated; or

the result involves the same kind of harm or (b) injury as contemplated but the precise harm or injury was different or occurred in a different way, unless the actual result is too remote or accidental to have a bearing on the offender's liability or on the gravity of the offense.

If negligently causing a particular result is (3) an element of an offense and the result is not within the risk of which the offender is aware or should be aware, either element can nevertheless be established if:

the actual result differs from the probable (a) result only in the respect that a different person or different property is affected or that the actual injury or harm is less; or

the actual result involves the same kind of (b) injury or harm as the probable result, unless the actual result is too remote or accidental to have a bearing on the offender's liability or on the gravity of the offense.

The New Jersey Code of Criminal Justice

2013 New Jersey Revised Statutes

Title 2C – THE NEW JERSEY CODE OF CRIMINAL JUSTICE

Section 2C:2-3. Causal relationship between conduct and result; divergence between result designed, contemplated or risked and actual result

a. Conduct is the cause of a result when:

(1) It is an antecedent but for which the result in question would not have occurred; and

(2) The relationship between the conduct and result satisfies any additional causal requirements imposed by the code or by the law defining the offense.

b. When the offense requires that the defendant purposely or knowingly cause a particular result, the actual result must be within the design or contemplation, as the case may be, of the actor, or, if not, the actual result must involve the same kind of injury or harm as that designed or contemplated and not be too remote, accidental in its occurrence, or dependent on another's volitional act to have a just bearing on the actor's liability or on the gravity of his offense.

c. When the offense requires that the defendant recklessly or criminally negligently cause a particular result, the actual result must

be within the risk of which the actor is aware or, in the case of criminal negligence, of which he should be aware, or, if not, the actual result must involve the same kind of injury or harm as the probable result and must not be too remote, accidental in its occurrence, or dependent on another's volitional act to have a just bearing on the actor's liability or on the gravity of his offense.

d. A defendant shall not be relieved of responsibility for causing a result if the only difference between what actually occurred and what was designed, contemplated or risked is that a different person or property was injured or affected or that a less serious or less extensive injury or harm occurred.

e. When causing a particular result is a material element of an offense for which absolute liability is imposed by law, the element is not established unless the actual result is a probable consequence of the actor's conduct.

Criminal Code of North Dakota

12.1-02-05. Causal relationship between conduct and result

Causation may be found where the result would not have occurred but for the conduct of the accused operating either alone or concurrently with another cause, unless the concurrent cause was clearly sufficient to produce the result and the conduct of the accused clearly insufficient.

Criminal Code of Pennsylvania

Title 18 – CRIMES AND OFFENSES
Chapter 3 – Culpability
Section 303 – Causal relationship between conduct and result
Universal Citation: 18 PA Cons Stat § 303 (2021)

§ 303. Causal relationship between conduct and result

(a) General rule.

Conduct is the cause of a result when:

(1) it is an antecedent but for which the result in question would not have occurred; and

(2) the relationship between the conduct and result satisfies any additional causal requirements imposed by this title or by the law defining the offense.

(b) Divergence between result designed or contemplated and actual result.

When intentionally or knowingly causing a particular result is an element of an offense, the element is not established if the actual result is not within the intent or the contemplation of the actor unless:

(1) the actual result differs from that designed or contemplated as the case may be, only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the injury or harm designed or contemplated would have been more serious or more extensive than that caused; or

(2) the actual result involves the same kind of injury or harm as that designed or contemplated and is not too remote or accidental in its occurrence to have a bearing on the actor's liability or on the gravity of his offense.

(c) Divergence between probable and actual result.

When recklessly or negligently causing a particular result is an element of an offense, the element is not established if the actual result is not within the risk of which the actor is aware or, in the case of negligence, of which he should be aware unless:

(1) the actual result differs from the probable result only in the respect that a different person or different property is injured or affected or that the probable injury or harm would have been more serious or more extensive than that caused; or

(2) the actual result involves the same kind of injury or harm as the probable result and is not too remote or accidental in its occurrence to have a bearing on the liability of the actor or on the gravity of his offense.

(d) Absolute liability.

When causing a particular result is a material element of an offense for which absolute liability is imposed by law, the element is not established unless the actual result is a probable consequence of the conduct of the actor.

Codigo Penal de Puerto Rico

2020 Laws of Puerto Rico

Título 33 – Código Penal

Subtítulo 6 – Código Penal de 2012—Parte General

Parte I – Disposiciones Basicas de la Ley Penal

Capítulo 321 – Principios para la Aplicación de la Ley Penal

Subcapítulo I – Denominación y Principios de Aplicación

§ 5007. Relación de causalidad

La conducta de una persona es la causa de un resultado si:

(a) La manera en que ocurrió el resultado no es demasiado remoto o accidental, y

(b) la ocurrencia del resultado no depende demasiado de algún acto voluntario de una tercera persona.

Cuando la conducta de dos o más personas contribuye a un resultado y la conducta de cada persona hubiese sido suficiente para causar el resultado, los requisitos de esta sección se satisfacen con relación a cada persona que contribuyó al resultado.

Penal Code of Texas

Title 2 – General Principles of Criminal Responsibility

Chapter 6 – Culpability Generally

Section 6.04. Causation: Conduct and Results

(a) A person is criminally responsible if the result would not have occurred but for his conduct, operating either alone or concurrently with another cause, unless the concurrent cause was clearly sufficient to produce the result and the conduct of the actor clearly insufficient.

(b) A person is nevertheless criminally responsible for causing a result if the only difference between what actually occurred and what he desired, contemplated, or risked is that:

(1) a different offense was committed; or

(2) a different person or property was injured, harmed, or otherwise affected.

Наукове видання

Музика Анатолій Ананійович,
Багіров Сергій Рамізович

КАУЗАЛЬНІСТЬ І КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН В АСПЕКТІ ПРАВОВОГО ПРАГМАТИЗМУ

Монографія

Відповідальний за випуск *А. А. Музика*
Коректор *С. Є. Морозова*
Комп'ютерна верстка *В. І. Чалчинський*

Підписано до друку 04.04.2023 Папір офсетний Зам. № 343
Формат 60x84 1/16 Друк офсетний Наклад 300 пр.
Умов. друк. арк. 8,8 Гарнітура Times New Roman

Видавець – Паливода Алла Володимирівна
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е; тел./факс (044)351-21-91
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
(серія ДК № 283 від 18.12.2000 р.)

Віддруковано в друкарні ФОП ПАЛИВОДА А. В.
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е; тел./факс (044)351-21-90